Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Seijst 2005

http://hdl.handle.net/1874/27707

Seijst

UITGAVE VAN HET ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

De oorlogsmonumenten van Zeist

R.P.M. Rhoen

En verder:
- Uit onze collectie gelicht
- Jaarverslag 2004

2005
I + II

UITGAVE VAN HET ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

Seijst

Bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist

ISSN 1383-2867
Verschijnt 4x per jaar. Jaargang 35, nummer 1+2. Mei 2005. Drukwerk: Gregorius, Zeist.

REDACTIECOMMISSIE
J.L. Verbeek, voorzitter. H.J. Kater, R.P.M. Rhoen, mw. Fl. de Vrijer, redacteuren. F.Th.H. Ruys, vormgever (C.J.A. van Wessel, beeldbewerking).

REDACTIEADRES VOOR KOPIJ
Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist
E-mail: info@zeist-historie.nl
De richtlijnen voor de auteurs zijn via de bovenvermelde adressen verkrijgbaar.

POSTADRES
Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist en via het e-mailadres:info@zeist-historie.nl. Giro 384 03 83

WEBSITE
www.zeist-historie.nl

DEADLINE
Bijdragen en mededelingen voor nummer 3 van 2005: 15 juni 2005.

Inhoudsopgave

De oorlogsmonumenten in Zeist 3
Jaarverslag 2004 52
Uit onze collectie gelicht (1): Schilderij landhuis Pavia 58
Uit onze collectie gelicht (2): De voorzittershamer 61
Mededelingen van het bestuur 64
Opgave nieuwe donateurs 66

Dit jaar is het zestig jaar geleden dat de Tweede Wereldoorlog eindigde. Een reden voor de redactie om in een dubbelnummer aandacht te schenken aan de vele oorlogsmonumenten in de gemeente Zeist.

Net als vrede zijn ook de monumenten kwetsbaar. Zeker de groene monumenten: drie vrijheidsbomen zijn in de afgelopen decennia gewoonweg gekapt.

Het monument op de fasilladeplaats aan de Soestdijkerweg is dankzij de zorgen van een particulier gered. Triest is het feit dat het Monument voor de gevallenen in het Walkartpark regelmatig te lijden heeft van vandalisme.

Monumenten kennen altijd voor en tegenstanders. Zie maar in Wageningen waar niet iedereen het nieuwe oorlogsmonument, het 'Vrijheidsvuur', bejubelt. In de ogen van de tegenstanders een fallus.

Na de oorlog zag Zeist niet direct hoe haar joodse medeburgers geleden hadden. Na meer dan vijftig jaar, in 2001, is dit gemis vorm gegeven in een monument.

Zeist kent 21 oorlogsmonumenten, maar geen monument voor haar Canadese bevrijders, de *Polar Bears*. Velen van die jonge mannen zijn inmiddels overleden, zonder dat ze ooit geëerd zijn met een 'Bevrijdersmonument'.

Op 7 mei 1945 werd Zeist door de geallieerde militairen bevrijd. Op Het Rond en in de Dorpsstraten werden ze door een blije menigte opgewacht.

FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST, 1945

De oorlogsmonumenten in Zeist

Direct na de bevrijding in mei 1945 werden in Nederland talrijke monumentencommissies in het leven geroepen voor het oprichten van gedenktekens ter herinnering aan de oorlog, de bevrijding, het verzet, de gefusilleerden, de gesneuvelden enz.

R.P.M. RHOEN

Zorg voor de kwaliteit

Geschrokken door deze uitbarsting van gedenktekens, vaak meer spontaan dan artistiek verantwoord, verzocht de Nederlandse Kring van Beeldhouwers in juni 1945 het Militair Gezag een voorlopig verbod tot het oprichten van oorlogsmonumenten af te kondigen. Het Nationaal Instituut verzocht in een circulaire van juni 1945 de gemeentebesturen alle plannen aangaande het oprichten van gedenktekens ter kennis te brengen van het Nationaal Instituut en ze te toetsen aan de richtlijnen, zoals die door hem waren opgesteld. De Grote Advies-Commissie der Illegaliteit richtte zich op

13 juli van dat jaar tot de gemeentebesturen met het verzoek om in kennis te worden gesteld van alle plannen die er dienaangaande bestonden betreffende de illegaliteit.

Bij Koninklijk Besluit van 15 oktober 1945 (Staatsblad nr. F 231) werd het verboden om oorlogs- of vredesgedenktekens op te richten, te plaatsen of aan te brengen op openbare of van de openbare weg af zichtbare plaatsen, zonder goedkeuring van het ontwerp door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

In twee circulaires, een van 23 april 1946 en de ander van 29 januari 1948, vestigde de Utrechtse commissaris van de Koningin de aandacht op dit KB, omdat het voorkwam dat autoriteiten in een of andere vorm bijdroegen tot de totstandkoming van gedenktekens, die in strijd met de wettelijke bepalingen werden opgericht.

Voordat de overheid regulerend ging optreden, waren in de gemeente Zeist al twee monumenten opgericht. De eerste nationale feestdag na de bevrijding was de verjaardag van prins Bernhard op 29 juni. Op deze dag werd in Zeist de eerste Dodenherdenking gehouden. Er werd een bijeenkomst gehouden in het Walkartpark, waar een eenvoudig, meer dan manshoog, houten kruis als voorlopig monument was opgesteld. Het eerste definitieve oorlogsgedenkteken werd in Den Dolder opgericht. Het staat op de hoek van de Dolderseweg en de Hertenlaan-West.

De behoefte aan oorlogsmonumenten na 1945 vormde een uitdaging voor de beeldhouwkunst. Voor die tijd stond de beeldhouwkunst in dienst van de architectuur. De Nederlandse Kring van Beeldhouwers organiseerde in het najaar van 1946 in het Stedelijk Museum te Amsterdam de tentoonstelling 'Monumenten'. Het was een tentoonstelling van ontwerpen naar aanleiding van een prijsvraag voor een monument ter herinnering aan de tien verzetsmensen uit Renesse (gemeente Schouwen-Duiveland) die op 10 december 1944 door de bezetter waren gefusilleerd. Om een zo duidelijk mogelijk beeld te geven van de kundigheden van de beeldhouwers, werden ook ontwerpen voor monumenten geëxposeerd, die buiten het verband van de prijsvraag waren gemaakt. De tentoonstelling was niet zonder betekenis. Vakbekwame beeldhouwers kwamen in contact met gemeentebesturen en plaatselijke oprichtingscomités.

Van de auteur

R.P.M. Rhoen (1951) is gemeentearchivaris van Zeist en lid van de redactiecommissies van het tijdschrift Oud-Utrecht en Seijst. Over de geschiedenis van Zeist zijn van zijn hand verschillende boeken verschenen en publiceert hij regelmatig in diverse tijdschriften en op websites.

De oorlogsmonumenten die tussen 1945 en 1950 in de provincie Utrecht geplaatst werden, zijn – behalve in de vorm van een zuil of metselwerk – alle figuratieve beelden of beeldgroepen. Voorbeelden hiervan in Zeist zijn het Zeist-monument op het sportveld aan de Dijnselburgerlaan (zuil), de Bevrijdingsbank aan de Dolderseweg, hoek Hertenlaan-West (metselwerk) en het Monument voor de gevallenen in het Walkartpark (figuratief beeld).

Het is opvallend dat de oorlogsmonumenten die in de vorige eeuw werden opgericht tot stand zijn gekomen op initiatief van particulieren, verenigingen en comités en door hen ook de kosten werden gedragen. Een uitzondering is het houten kruis op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan in Den Dolder. Dit is in 1970 in opdracht van de gemeente geplaatst.

De oprichting van de laatste twee oorlogsmonumenten, het joods monument (2001) en het Indië-gedenkteken (2002), werd in handen van het gemeentebestuur gelegd.

Onduidelijk is wie in juni 1945 het initiatief genomen heeft voor het oprichten van een voorlopig gedenkteken in het Walkartpark.

Niet altijd een monument

Op diverse plaatsen in ons land zijn oorlogsmonumenten opgericht ter herinnering aan omgekomen personeel. Een voorbeeld is het gedenkraam aan de Marnixstraat 317 in Amsterdam. Dit gebrandschilderd glas-in-loodraam werd in 1946 onthuld ter herdenking van het omgekomen personeel van de gemeentelijke sociale dienst van Amsterdam.

In de oorlog is ook personeel van de gemeente Zeist om het leven gekomen, te weten A.G.J. Elskamp (1895-1944), E.F. la House (1919-1944), P.C. Jutte (1919-1945), C. Keiser (1916-1945), J.R. de Mildt (1924-1944), J. Pomstra (1923-1944), J. Schep (1898-1945), A.O.H. Tellegen (1907-1943), F. Viola (1918-1945) en W. van Wijk (1913-1945). Zij waren werkzaam bij verschillende gemeentelijke diensten. In 1947 was er een verzoek van de heer P.A. van der Werff, zelf werkzaam op het gemeentehuis, om voor hen een monument op te richten. Wethouder Dijkema vroeg in de vergadering van burgemeester en wethouders op 18 oktober 1947 het oordeel over het aanbrengen van een plaquette in het gemeentehuis ter herdenking van de in de bezettingsjaren om het leven gekomen gemeenteambtenaren. De gemeentesecretaris besprak deze aangelegenheid met de diensthoofden, die op hun beurt hierover het personeel hoorden. Op 7 februari 1948 deelde de gemeentesecretaris aan burgemeester en wethouders mee dat er voor het verzoek van Van der Werff geen steun te vinden was. Er werd hierbij geen motivatie gegeven. Het gemeentebestuur heeft verder geen stappen ondernomen en zich bij deze beslissing neergelegd.

Op meerdere plekken is ons land waar mensen door de bezetter werden gefusilleerd zijn monumenten opgericht zoals in onze gemeente aan de Soestdijker-

Vrouw met draperie' van Charles Weddepohl wordt ten onrechte wel eens aangemerkt als oorlogsmonument. FOTO F.T.H. RUYS, 1992

weg, waar op 5 april 1945 tien mannen werden gefusilleerd. Dat geldt niet voor elke fusilladeplaats in Zeist. H.E. Rijnders (1885-1945) en de broers A. Schaafsma (1914-1945) en K. Schaafsma (1922-1945), alle drie inwoners van Zeist, werden in de loop van de avond van 4 mei 1945 vlak na elkaar op dezelfde plek in de bossen bij Austerlitz door een commando van de SD waarvan ook Nederlanders deel uitmaakten, doodgeschoten. Dat gebeurde aan de rand van een speciaal daartoe gegraven kuil, die direct na de executie met aarde werd dichtgegooid. Hun lijken werden pas op 30 mei van dat jaar gevonden. Enige vorm van proces is aan deze fusillade niet vooraf gegaan.

De broers Schaafsma waren eind april 1945 gearresteerd, omdat zij verdacht werden van 'terroristische' handelingen.[3] Arie was aangesloten bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. Waarschijnlijk was Klaas dat ook. Van Rijnders is bekend dat hij lid van het verzet was. Na hun arrestatie werden de broers Schaafsma opgesloten in de kelder van Huize Cattenbroeck aan de Koppelweg. Omstreeks half april had het commando van de Sicherheitsdienst dat voor hun dood verantwoordelijk was, zijn intrek in dat pand genomen. Vooral Klaas is tijdens de verhoren zwaar mishandeld.

Rijnders ligt op het Nederlands ereveld Loenen te Apeldoorn, vak E, graf nummer 1301, begraven en de broers Schaafsma op de Nieuwe Algemene Begraafplaats te Zeist, vak C, graf nummer 1472.

Bijna had de gemeente Zeist een nationaal herdenkingsmonument binnen zijn grenzen gehad. De Stichting Nederlandse Slachtoffers Japanse Vrouwenkampen vroeg op 27 augustus 1971 aan burgemeester en wethouders medewerking te verlenen om te komen tot de oprichting van een monument ter nagedachtenis aan de gevallenen in Japanse kampen. De gemeente gaf te kennen haar medewerking te willen verlenen. Het plantsoen op de hoek van de Boulevard en de Verlengde Slotlaan werd als een geschikte locatie aangewezen. In oktober liet de Stichting Nederlandse Slachtoffers Japanse Vrouwenkampen weten dat het gemeentebestuur waar het monument oorspronkelijk zou worden opgericht, onverwacht een plaats voor het monument had aangeboden. Nog in 1971 werd

het monument in Apeldoorn door koningin Juliana onthuld. Sinds 1985 staat het monument in Arnhem.

Naast het raadhuis aan Het Rond staat sinds 1954 het beeld 'Vrouw met draperie' van Charles Weddepohl (1902-1976). Ten onrechte wordt wel eens aangenomen dat dit beeld een oorlogsmonument zou zijn.

Inventarisatie

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei nodigde in 2001 de colleges van burgemeester en wethouders uit deel te nemen aan het project 'Nationale Website Oorlogsmonumenten'. Met dit nationale project werd voor het eerst een digitaal overzicht samengesteld van alle oorlogsmonumenten en herdenkingen die daarbij worden georganiseerd ter nagedachtenis aan allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden, of waar ook ter wereld, zijn omgekomen sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en bij vredesmissies. In Nederland zijn er meer dan tweeduizend oorlogsmonumenten, maar tot dan bestond er geen nationaal overzicht van deze monumenten. Gebleken was dat de kennis over de monumenten gering was, niet alleen bij jongeren maar ook bij volwassenen.

Het verzoek gericht aan het college van burgemeester en wethouders van Zeist kwam voor de beantwoording bij het Gemeentearchief Zeist binnen. Twintig oorlogsmonumenten waren ons bekend. Alleen hadden wij van een aantal de gevraagde gegevens niet paraat. Een uitvoerig onderzoek werd uitgevoerd en de oorlogsmonumenten in loco opgenomen. In 2002 werd nog een oorlogsmonument onthuld. Daarmee kwam het totale aantal op 21.

Velen zijn er zich niet van bewust dat Zeist zo rijk is aan oorlogsmonumenten. Het gemeentebestuur schreef in 1969 aan de commissaris van de Koningin dat in de gemeente twee (!) verzetsmonumenten stonden, in het Walkartpark en aan de Soestdijkerweg. *In Sta een ogenblik stil...* (Kampen 1980) worden maar vier monumenten genoemd en in *Oorlogsmonumenten in de Provincie Utrecht* (Stichtse Monumenten Reeks, Utrecht 1995) staan onder Zeist slechts zeven monumenten vermeld.

Op de website **WWW.OORLOGSMONUMENTEN.NL** staan in het kort de gegevens van de oorlogsmonumenten van Zeist vermeld. Als herinnering aan de oorlog en aan de bevrijding werden in 1945/1946 op verschillende locaties vier bomen geplant.

Drie bomen zijn helaas gekapt. Mogelijk door onwetendheid. De gegevens over deze monumenten kan men op de website niet vinden; evenals van het voorlopige monument in het Walkartpark.

In deze publicatie hebben wij de monumenten uitvoerig beschreven en zijn wij dieper ingegaan op gebeurtenissen die aanleiding hebben gegeven voor de oprichting van bepaalde monumenten.

AUSTERLITZSEWEG, HOEK OUDE POSTWEG

Bevrijdingsboom

16 MAART 1946

In de jaarvergadering van de floraliavereniging Austerlitz die eind december 1945 gehouden werd, werd het plan opgevat in Austerlitz een herinneringsboom te planten als dank aan Canada. Gedacht werd aan de plek waar de Austerlitzeweg en de Oude Postweg samen komen. Het perceel waar men de boom wilde planten was eigendom van de gemeente Zeist. Het bestuur vroeg in een brief van 19 december 1945 aan het college van burgemeester en wethouders hiervoor zijn toestemming. De keuze van de boomsoort was niet zo moeilijk: een *acer sacharum* oftewel een Canadese suikeresdoorn. De keuze lag voor de hand, want de bladvorm, meer bekend als *maple leaf*, was het embleem dat op de Canadese militaire voertuigen stond en op de Canadese vlag. Nog geen maand later, op 15 januari 1946, kreeg de floraliavereniging de gewenste vergunning.

De boom ter herinnering aan de Canadese bevrijders werd 'pas' op 16 maart geplant. In de begin maart gehouden bestuursvergadering werd die datum vastgesteld. In aanwezigheid van wethouder Dijkema, het bestuur van de vereniging Austerlitz Belang en vele belangstellenden werd de boom door enkele scholieren geplant.

De plechtigheid begon om 16.00 uur. De voorzitter van de floraliavereniging, G. Vlastuin, in het dagelijks leven hoofd van de openbare lagere school in Austerlitz, sprak in zijn toespraak de hoop uit dat de boom lang de herinnering zou blijven bewaren aan de Canadese bevrijders. Canada had het grootste contingent manschappen voor onze bevrijding geleverd. Daarna droeg hij de boom over aan het gemeentebestuur. Daarbij sprak hij de hoop uit dat het stukje grond waarop de herinneringsboom was geplant en dat al jaren op het uitbreidingsplan als plantsoen stond aangegeven, ook als zodanig zou worden ingericht. Na hem voerden wethouder Dijkema het woord en de heer De Graaf, voorzitter van Austerlitz Belang. De muziekvereniging Erica speelde het Canadese en het Nederlandse volkslied.

De hoop die Vlastuin koesterde dat de boom de herinnering aan de Canadese bevrijders zou bewaren, duurde niet lang. Precies 25 jaar heeft de Bevrijdingsboom er mogen staan. Bij de reconstructie in 1971 van het kruispunt Austerlitzeweg – Oude Postweg moest de boom verdwijnen. Waarschijnlijk was niemand er zich van bewust dat het hier om een monumentale boom ging, een monument ter herinnering aan de bevrijding.

BERGWEG 92A, GEREFORMEERDE KERK

Plaquette (Bergwegkerk)

4 MEI 1950

Ter gelegenheid van de Dodenherdenking werd op donderdagavond 4 mei 1950 in de gereformeerde Bergwegkerk, ook wel Noorderkerk genoemd, een herdenkingsdienst gehouden. Die dienst werd geleid door ds. J. Gillebaard. De tekst van zijn preek is in drukvorm verschenen en als bijlage bij deze publicatie opgenomen. Tijdens die bijeenkomst werd door de heren Gaastra en Van der Linde een witmarmeren plaquette van 80 x 50 cm (h x b) onthuld met daarop de namen van de omgekomen gemeenteleden.

J.F. Barends
A. Bijl
A.G.J. Elskamp
W.J. de Gooijer
J. Grootendorst
K. de Mildt
J.R. de Mildt
H. van Oel
J. Pomstra
A. Schaafsma
K. Schaafsma
W. Schmidt
A. Stramrood

Onder de namen staat op de plaquette een verwijzing naar de bijbeltekst Openbaring 14:13 'En ik hoorde een stem uit den hemel zeggen: Schrijf, zalig de doden, die in den Here sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, dat zij rusten van hun moeiten, want hun werken volgen hen na.'

Diezelfde avond werd ook in de gereformeerde Oosterkerk aan de Woudenbergseweg een soortgelijke dienst gehouden.

Voor het aanbrengen van een gedenksteen in beide kerken was een speciale commissie in het leven geroepen.

DIJNSELBURGERLAAN, SPORTTERREIN VOETBALVERENIGING ZEIST

Zeist-monument

1 JUNI 1946

Frans Viola, Kees van de Water, Piet Jutte en Joop Verbeek. Deze jongens waren lid van de voetbalvereniging Zeist. Zij zijn in de Tweede Wereldoorlog om het leven gekomen. Het bestuur van de voetbalvereniging liet een eenvoudig maar wel stijlvol gedenktekenen oprichten. Het Architectenbureau Becker-Henrar uit Zeist maakte het ontwerp, dat door de beeldhouwer Maarten Leendert Pauw (1912-1966), een oud-Zeistenaar, werd uitgevoerd. Het was een tijd van schaarste aan bouwmaterialen. De levering van de stenen door de firma Hagens werd dan ook zeer op prijs gesteld. Ene T. van Ee zorgde voor het metselwerk. Het monument stond waarschijnlijk in een plantsoen dat door een ijzeren hekwerk was omgeven, want bij de onthulling werden ene heer Van Dijk (Oderata) bedankt voor den tuinaanleg en ene heer v.d. Flier voor het smidswerk. De voorzitter van de vereniging, J.J.M. Truijens, onthulde op 1 juni 1946 het monument in aanwezigheid van familieleden van de omgekomen spelers.

Oorspronkelijk stond het monument

bij het voetbalveld op de Koeburg aan de Driebergseweg. In 1976 nam de vereniging haar nieuwe sportaccommodatie aan de Dijnselburgerlaan in Huis ter Heide in gebruik. Het 'Zeist-monument' werd toen overgebracht naar de Dijnselburgerlaan en kreeg daar een nieuwe plaats dichtbij het verenigingsgebouw.

Het monument heeft de vorm van een zuil die bekroond wordt met een kopstuk en met daarop een kunstwerk in de vorm van een vlam. Op de zuil is een plaquette aangebracht. Hierop staat 'Frans Viola – Kees v.d. Water – Joop Verbeek – Piet Jutte. Zij vielen voor de vrijheid van ons vaderland. 1940 – 1945' en op het kopstuk staat 'Ter nagedachtenis'. De 1,20 m hoge zuil is gemaakt van baksteen. De andere onderdelen van het monument zijn van cementmortel. De andere maten van de zuil zijn: 48 x 47 cm (breedte x diepte),

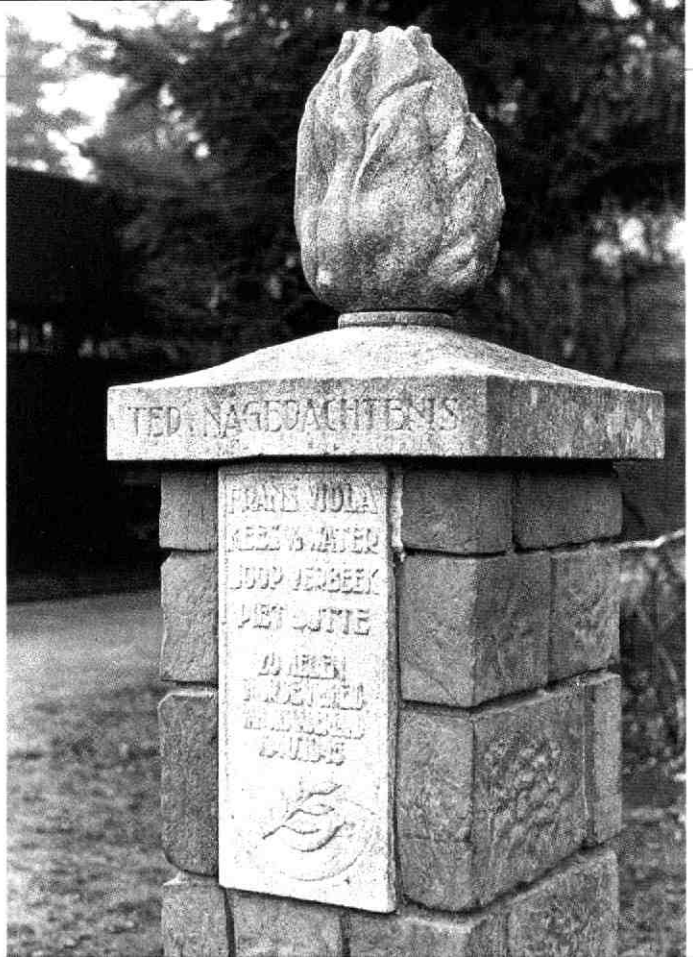

Het Zeist-monument op het sportterrein aan de Dijnselburgerlaan.

FOTO G.C.M. RUIJS, 2004

van het kopstuk 18 x 58 x 57 cm (hoogte x breedte x diepte) en van de vlam: 42 x 28 x 28 cm (hoogte x breedte x diepte).

Voor het begin van de eerste thuiswedstrijd bij de aanvang van de jaarlijkse voetbalcompetitie worden bij het monument de omgekomen spelers en de in het afgelopen jaar overleden leden van de vereniging herdacht.

DOLDERSEWEG 148, STATIONSGEBOUW

NS-monument

17 SEPTEMBER 1945

Den Dolder en Bosch en Duin waren als gevolg van bombardementen op het nabij gelegen vliegveld Soesterberg zwaar beschadigd. Geen wonder dat de bewoners van Den Dolder en Bosch en Duin op de dag dat er een einde kwam aan de oorlog feest wilden vieren. Op maandag 7 mei 1945, de dag van de bevrijding, verzamelden de bewoners van de beide zwaar getroffen plaatsen zich om 14.00 uur bij het NS-station in Den Dolder. Het spoorwegpersoneel was in uniform aanwezig.

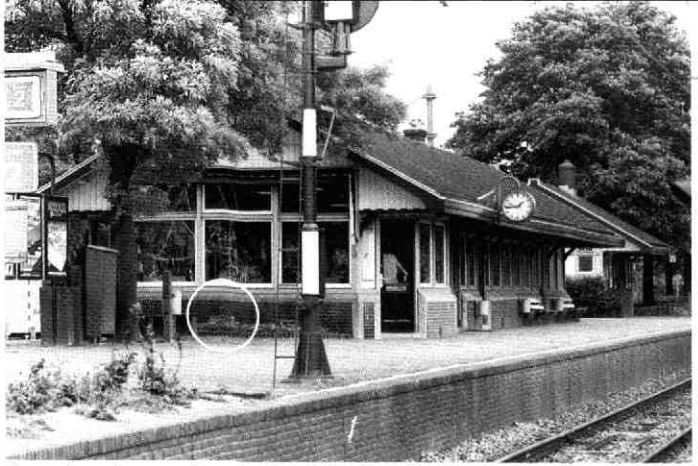

Het stationsgebouw van Den Dolder. FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST, 1981

De heer Van Renswouw sprak namens het spoorwegpersoneel, dat menigmaal in de schuilplaats een goed heenkomen moest zoeken en herdacht ploegbaas Beerenstein.[2] Hij dankte de dorpsgenoten voor hun betoonde stilzwijgendheid en verleende inwoning en dankte de directie voor de medewerking.

Het NS-monument en de NS-plaquette bij het stationsgebouw van Den Dolder.

FOTO G.C.M. RUUS, 2004

Namens het Comité tot Opbouw van Den Dolder en Bosch en Duin herdacht de heer Klooster de gevallenen van de eerste oorlogsdagen, waaronder mannen uit deze omgeving waren. Mede door de spoorwegstaking kwam aan de onderdrukking een einde. Klooster bracht hulde aan het spoorwegpersoneel, aan de koningin en het vaderland. Onder het zingen van het volkslied werd daarna de vlag gehesen. Hiermee werd het teken gegeven voor het begin van de feestelijkheden.

In het slotwoord bedankte Van Renswouw voor de grote opkomst en sprak hij de hoop uit dat de spoorwegen weer spoedig hun oude taak zouden kunnen vervullen.

Tien dagen later was er bij het NS-station in Den Dolder weer een bijeenkomst. Nu om te herdenken dat een jaar daarvoor de spoorwegstaking was uitgebroken. Op last van de Nederlandse regering in Londen brak op 17 september 1944 een staking uit onder het personeel van de Nederlandse Spoorwegen. Door het treinvervoer te ontregelen, hoopte men het Duitse leger in de problemen te brengen en zo de opmars van de geallieerden te ondersteunen. De spoorwegstaking duurde tot aan het eind van de oorlog.

Ter herinnering aan deze spoorwegstaking werd op 17 september 1945 bij het station in Den Dolder een monument onthuld. De onthulling vond plaats in aanwezigheid van het personeel van de NS en verschillende inwoners van Den Dolder en Bosch en Duin. C.I. Wielsma, haltechef van de NS in Den Dolder, hield een toespraak, waarna hij de gedenksteen onthulde. Mevrouw Wielsma legde een boeket oranje bloemen op de steen.

Op het monument dat van natuursteen is gemaakt, staat de tekst: 'Ter herinnering aan de spoorwegstaking van 18 september 1944 tot 8 mei 1945'. Het is niet groot, 22 x 42 x 21 cm (h x b x d) met een sokkel van 5 cm, maar het getuigt van de moed van N.S.'ers die het aan durfden om te staken. De steen is geplaatst in het plantsoen aan de kop van het stationsgebouw. De maker van het monument is Hendrik Goos (1886- 1980) uit Den Dolder, zelf wegwerker bij de N.S.

DOLDERSEWEG 148A, STATIONSGEBOUW

NS-plaquette

VOOR 1955

Ter herinnering aan de omgekomen spoorwegmensen hangt op zo'n 110 stations in Nederland een bronzen plaquette. Den Dolder is een van deze stations. De plaquette is een ontwerp van ir. H.G.J. Schelling. De koperen plaat van 40 x 60 cm (h x b) is tegen de buitengevel bevestigd, vlakbij het monument dat aan de spoorwegstaking van 1944-1945 herinnert.

In Den Dolder staat hierop: '1940-1945 Ter nagedachtenis aan de gevallen Pierre M. Roels'. De in Soest woonachtige N.S.'er Pierre Maurice Roels kwam op 8 maart 1944 op zestigjarige leeftijd bij een bombardement om het leven. Onder de naam is een afbeelding van een gevleugd wiel, een oud symbool van de Nederlandse Spoorwegen, aangebracht.

DOLDERSEWEG, HOEK HERTENLAAN-WEST

Bevrijdingsbank

30 AUGUSTUS 1945

DOLDERSEWEG, HOEK HERTENLAAN-WEST

Vrijheidsboom

30 AUGUSTUS 1945

In een artikel in de Zeister Post van 12 mei 1945 wordt een beeld gegeven van de door de oorlog zo zwaar getroffen plaatsen Den Dolder en Bosch en Duin. Men schrijft:

'Wij zijn in de afgelopen week in de gelegenheid geweest de omgeving van de jarenlang afgesloten Hertenlaan op te nemen en de schade van nabij te zien. Eerlijk gezegd leek het ons of wij een slagveld bezochten. Geen huis was meer heel, alle tuinen verwoest en de bomtrechters hadden een gapende omvang aangenomen als even zo vele vers geslagen wonden. Enorm is hier de verwoesting van het natuurschoon. De prachtige heide-paden naar Soest zijn vernietigd, het prachtige bos van de Hertenlaan gesloopt en de artistieke hoekjes weggeslagen. Wanneer men deze schone omgeving heeft gekend, komt men wel zeer onder den indruk. [...] Wanneer men de ravage te Bosch en Duin daarbij voegt en de vernieling van de terreinen aan den Dolderschenweg, heel het kampeerterrein "De Zonnebloem" is practisch vernietigd, overziet, komt een sterk verdriet bij u op.'

Dezelfde krant schrijft een jaar later, op 11 mei 1946, *'Het Herstel in vollen gang. Een gang door de Hertenlaan te den Dolder laat u alle indrukken van de laatste jaren opnieuw beleven. Aan het begin een slagboom en een wirwar van prikkeldraad. Militair terrein! Streng verboden toegang! Schrik niet, lezer, men kan vrij passeeren, het zijn slechts resten uit een minder aangename periode, waarvan deze laan als geen andere de sporen vertoont. [...]'*

Tijdens de regering van koningin Wilhelmina vierde men Koninginnedag op 31 augustus. De eerste verjaardag van koningin Wilhelmina in een bevrijd Nederland werd tevens als Bevrijdingsdag gevierd. Het was Den Dolder dat met een tweedaags feest op donderdag 30 augustus de feestelijkheden rond den verjaardag van de koningin opende.

Het lijkt zoveel jaar na de oorlog normaal dat men na de bevrijding feest vierde. In die tijd lag dat in de maatschappij toch anders. In het Zeister Nieuwsblad van 4 september 1945 kan men lezen hoe burgemeester Visser over dit vraagstuk dacht.

'Het was Zeist's eerste burger, die ons deed gevoelen, dat er twee groeperingen menschen te onderscheiden zijn. En wel een grootere groep, die vóór feestelijkheden zijn, na een tyrannie van vijf lange jaren en een kleinere groep, die zegt, dat thans, nu de wonden van smart en verlies nog niet geheeld zijn, de tijd van uitbundige vreugde nog lang niet gekomen is. Het is echter niet aan ons, of beter gezegd, aan den mensch, om te beoordeelen, wie van de twee gelijk heeft. Zeker is echter, dat we hen, die voor de vrijheid, waarvan wij thans genieten, hun leven offerden,

nu en nooit mogen vergeten. Viert men feest, dan zal men dit doen in het teeken van de dankbaarheid voor de eindelijke vrijheid, de uiteindelijke verlossing.'

Door het Comité tot opbouw van Den Dolder en Bosch en Duin en de Oranjevereniging te Den Dolder werd uit dankbaarheid en vreugde over de bevrijding van Nederland, de terugkeer van koningin Wilhelmina en de wederopbouw van het zwaar getroffen Den Dolder, op de hoek van de Dolderseweg en de Hertenlaan-West een monumentale bank geplaatst. Hiervoor had men aan het gemeentebestuur op 19 juli 1945 toestemming gevraagd. In de rugleuning van de bank is een plaquette gemetseld, waarop te lezen staat 'Ter herinnering aan de bevrijding van ons land, 5 Mei 1945'.

Op een kleinere gedenksteen aan de linkerkant staat 'Aangeboden door de bewoners van Den Dolder en Bosch en Duin aan de gemeente Zeist, 30 Augustus 1945'. Op die dag werd het monument

De Bevrijdingsbank met de ingemetselde plaquettes. FOTO'S G.C.M. RUUS, 2004

aan het gemeentebestuur in de persoon van de burgemeester overgedragen. In het besluit van 28 juli 1945 waarbij het gemeentebestuur de schenking van de bank aanvaardde, staat *'dat deze bank een sieraad zal vormen in die omgeving'*.

Het monument is gemaakt van natuursteen, baksteen en chamotte. De bank loopt aan beide zijden trapsgewijs omlaag. Het breedste punt is 4,95 m, het hoogste 1,55 m en het laagste 58 cm. Aan weerszijde is een plantenbak gemetseld. De bakken zijn 30 cm hoog, 1,30 m breed en 95 cm diep. Het zitgedeelte is helaas vervangen door een klein bankje.

Schijnbaar werd dit oorlogsmonument in latere jaren niet meer als een bevrijdingsmonument gezien en alleen als een van de vele zitbanken in de gemeente beschouwd. Toch zijn in Nederland op diverse plaatsen oorlogs-, verzets- en bevrijdingsmonumenten opgericht in de vorm van een zitbank. Onder andere is dat gebeurd in Abcoude, Almere, Axel, Barchem, Beemster, Bergambacht, Dalfsen, Leiden, Loenen (U.), Neede, Norg, Santpoort, Schellinkhout, Varsseveld, Vriezenveen, Westdongeradeel en Zwolle. *In Sta een ogenblik stil...*(Kampen 1980) mist men dit bevrijdingsmonument in Den Dolder.

Sinds op 1 september 1898 ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina op het toenmalige marktplein aan de Voorheuvel de Wilhelminaboom werd geplant, zijn meerdere Oranjebomen gevolgd. Naast de Oranjebomen kennen wij Vrijheidsbomen, die ons aan de herwonnen vrijheid herinneren.

Na de overdracht van de Bevrijdingsbank plantten burgemeester Visser en mevrouw Visser in het plantsoen een Vrijheidsboom. Gelet op de feestdag waarop de boomplanting gebeurde, mag men deze boom ook een Oranjeboom noemen.

De Oranje-Vrijheidsboom aan de Dolderseweg is in een onbewaakt ogenblik gerooid. Wat voor soort boom het was, is niet bekend.

DOLDERSEWEG, HOEK WILLEM ARNTSZLAAN

Gedenkkruis

EIND APRIL 1970

In het plantsoen op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan in Den Dolder staat een manshoog houten kruis. Dit is het oorlogsmonument van Den Dolder. Het werd in 1970 in opdracht van de gemeente vervaardigd en eind april geplaatst. Het monument werd niet officieel onthuld. Tijdens de Dodenherdenking in dat jaar legde het Oranjecomité Den Dolder er voor het eerst een krans. Een plechtigheid die sindsdien elk jaar plaats vindt.

De reden voor de oprichting van dit oorlogsmonument is gelegen in het feit dat men eind jaren zestig van de vorige eeuw vond dat het monument voor de tien gefusilleerde mannen aan de Soestijkerweg, waar tot die tijd de jaarlijkse Dodenherdenking plaats vond, te ver buiten het dorp lag. De belangstelling voor deelname aan de Stille Tocht naar die plaats werd steeds geringer. Men hoopte met een monument in het centrum van

het dorp meer mensen te stimuleren aan de plechtigheid deel te nemen.

Het is een sober gedenkkruis, gemaakt van tropisch hardhout Azobé, met als enig opschrift '1940-1945'. Het monument heeft de vorm van een Latijns kruis, geplaatst op een lage sokkel gemaakt van zwerfkeien. De sokkel is slechts 30 cm hoog, 50 cm breed en 65 cm diep. Het kruis is 1,85 m hoog en 1,15 m breed. De dikte van de kruisbalken bedraagt 14 x 8 cm (breedte x diepte).

Het Gedenkkruis te Den Dolder.

FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST

OUDE ARNHEMSEWEG, HOEK J. CATSLAAN

Vrijheidsboom (Sionskerk)

5 MEI 1948

Het programma voor de viering van de eerste officiële Bevrijdingsdag op 5 mei 1946, in dat jaar viel deze dag op een zondag, was opgesteld door de Oranjevereniging en de Nederlandse Jeugdgemeenschap. Op het programma stond een wandeltocht door Zeist en de planting van een bevrijdingsboom in het plantsoen aan de Oude Arnhemseweg bij de splitsing van de Jacob Catslaan. In 1952 verrees vlakbij dit plantsoen de hervormde Sionskerk. Om 2 uur 's middags vertrok men vanaf het Slot. De deelname aan de wandeltocht was groot. *'Een kilometer lang was de Zeister Jeugd vertegenwoordigd in alle groepen, behoudens de Geref. Jeugd, die afzijdig bleef, terwijl daarentegen de niet aangesloten R.K. jeugdbeweging wel was vertegenwoordigd naast tal van padvindersgroepen, de A.J.C.-ers etc., voorop zelfs de pupillen van het Blinden Instituut "Bartimeues", voor wie dit meegaan in de optocht een heerlijk evenement beteekende.'*, aldus de Zeister Post in zijn verslag op 8 mei. Van het Slot ging de tocht naar het Jacob van Lennepplein. Daar werd een volkszangdemonstratie gehouden. Vandaar liep men verder naar de Jacob Catslaan voor de boomplanting.

'De te planten eik [zal] blijvend herinneren aan onze vreugde en dankbaarheid, terwijl het in het Walkartpark te plaatsen monument in de toekomst zal terugwijzen op hen die vielen.', aldus de voorzitter van de Oranjevereniging Zeist, J. Schuling, bij de planting. Burgemeester Visser viel de eer te beurt deze eik, een *quercus robur fastigiata*, te planten en water te geven. Het Koninklijk Zeister Harmonie Muziekgezelschap luisterde de plechtigheid muzikaal op.

De Vrijheidsboom – men sprak toen over een Herinneringsboom – werd, de woorden van de voorzitter van de Oranjevereniging ten spijt, na 1980 gekapt.

SOESTDIJKERWEG 6

Gedenkkruis

(1) 1947; (2) 1948-1970; (3) NA 1970

Op donderdag 5 april 1945 omstreeks 7.30 uur belde een Duitse militair het politiebureau in Zeist met de mededeling dat op de Soestdijkerweg ter hoogte van het perceel nummer 8 tien mannen waren doodgeschoten. Hij gaf opdracht maatregelen te nemen voor het vervoer van de lijken. Toen de politie bij de genoemde plaats aankwam, vond zij op de verhoogde berm, ongeveer vijftien meter vanaf de Soestdijkerweg tien dode mannen liggen. Zij voelden toen al koud aan.

In de boerderij op het adres Soestdijkerweg 8 woonde Hendrik Hilhorst. Hij verklaarde dat die morgen omstreeks 6.30 uur een autobus uit de richting van Utrecht was komen aanrijden en dat die vlakbij zijn boerderij was gestopt. Eerst stapten militairen van de Duitse Wehrmacht uit en daarna de tien mannen in burger. Die tien mannen moesten zich in de berm in een rij opstellen. Tien of meer Duitse militairen vormden een executie-

peloton, dat na het in het Duits gegeven commando 'feuer' op die mannen begon te schieten. De tien vielen op de grond, waarna vier mannen nog door een van de Duitse militairen een genadeschot kregen. Vervolgens stapten de militairen weer in de bus en reden weg. Volgens een rapport van 6 april van een ondergrondse inlichtingendienst was er niet alleen sprake van een autobus, maar reed voor die bus ook nog een personenauto. Beide voertuigen zouden het laantje naar de boerderij van Hilhorst op gereden zijn.[3] De lijken werden overgebracht naar het lijkenhuis van de Nieuwe Algemene Begraafplaats aan de Woudenbergseweg. Daar werd een onderzoek ingesteld naar de identiteit van de doodgeschoten mannen. Op zes lijken vond men een persoonsbewijs of een bewijs van Nederlanderschap. Op verzoek van de gemeentepolitie van Zeist verstrekte de Sicherheitspolizei te

Het Gedenkkruis op de fusilladeplaats aan de Soestdijkerweg.

FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST.

Utrecht, die kantoor hield op de Maliebaan 74, een opgave van de tien standrechterlijk doodgeschoten mannen. De meeste lijken werden door naaste familieleden of anderen die hen goed gekend hadden, geïdentificeerd. Het waren:

- **Antonius Cornelis Jozef Brinkhorst**, geboren te De Bilt op 22 augustus 1908, wonende te Utrecht
- **Johannes Hendrikus Brinkhof**, geboren te De Bilt op 8 juni 1895, wonende te Utrecht
- **Gerrit Dekker**, geboren te Utrecht op 17 mei 1926, wonende te Utrecht
- **Antonie van der Hoek**, geboren te 's-Gravenhage op 23 december 1897, wonende te Maarssen
- **Johannes Jonk**, geboren te Leiden op 23 februari 1895, wonende te Leiden
- **Hendrikus Kemp**, geboren te Haarlemmermeer op 7 juni 1910, wonende te Amsterdam
- **Henri Johan Koningsberger**, geboren te Blokzijl op 11 februari 1924, wonende te Amsterdam
- **Jan Kouw**, geboren te Asperen op 25 juni 1892, wonende te Leerdam
- **Hendrik Willem Loddema**, geboren te Haarlemmermeer op 21 augustus 1913, wonende te Nieuwer Amstel
- **Rinke Vos**, geboren te Amsterdam op 24 januari 1922, wonende te Amsterdam

Een dokter van de G.G. & G.D. voerde de doodsschouw uit en gaf als doodsoorzaak op van: Antonius Cornelis Jozef Brinkhorst 'schotwond linker ooghoek, schotwond door de keel', Johannes Hendrikus Brinkhof 'schotwond rechter ooghoek', Gerrit Dekker 'schotwond rechter ooghoek', Antonie van der Hoek 'schotwond door de neus', Johannes Jonk 'schedel verbrijzeld', Hendrikus Kemp 'schotwond rechter voorhoofd', Henri Johan Koningsberger 'schotwond boven linker oog, schotwond rechter mondhoek, schotwond rechter voorhoofd', Jan Kouw 'schotwond rechter oog, schotwond rechter oor', Hendrik Willem Loddema 'schotwond rechter oog, schotwond linker oor' en Rinke Vos 'schotwond rechter wang, schotwond linker halsslagader'.

De officier van justitie verleende op 10 april toestemming om hen te begraven.

Natuurlijk dringt zich de vraag op waarom die tien mannen 's morgens vroeg op 5 april 1945 standrechterlijk werden geëxecuteerd. Volgens de rapporteur van de ondergrondse inlichtingendienst was de executie vermoedelijk bedoeld als represaillemaatregel voor een overval op twee ss'ers een week eerder in die omgeving. Een ss'er werd daarbij gedood en de ander zwaar gewond. Boer Hilhorst had ook het vermoeden dat de executie iets met die aanslag te maken had. Hij spreekt echter slechts over een gewonde ss'er en niet over een gedode ss'er. De Duitse Weermacht heeft toen in de omgeving van zijn boerderij een onderzoek ingesteld. In een rapport van 9 april van de reeds genoemde inlichtingendienst wordt ook slechts gesproken over een Duitse militair die gewond was geraakt bij een aanslag in de nacht van 27 of 28 maart. Daarentegen wordt later in het proces tegen W.P.F. Lages, waarin deze

fusillade ter sprake kwam, gesproken over 'enige leden van de Duitse weermacht'.[4] De militair commissaris voor Utrecht (oost), majoor Mr. E. van de Weijer, meldde begin juli 1945 aan de chef staf van het militair gezag in Den Haag dat de tien mannen waren terechtgesteld als represaille tegen mijnenleggen en een gevecht van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) tegen de SS.

Verder staat in het rapport van 9 april dat de aanslag plaats had ter hoogte van de boerderij van Hilhorst. Diezelfde nacht nog was de Duitse Weermacht druk in de weer geweest de vermoedelijke daders op te sporen en had daarom grondig onderzoek gedaan in de buurt waar de gewonde militair gevonden was. Of dat onderzoek iets opgeleverd heeft, is niet bekend geworden. Vreemd genoeg wordt in dat rapport gesproken over een gesloten vrachtwagen. In datzelfde rapport wordt ook gezegd dat de tien mannen op het fietspad stonden toen ze werden doodgeschoten en dat hun lijken overgebracht werden naar het lijkenhuisje van de Willem Arntszhoeve. Hetgeen onjuistheden zijn. Volgens het rapport zouden de lijken tot 12.30 uur op de fusilladeplaats zijn blijven liggen, voordat zij werden weggebracht. De rapporteur was wel goed op de hoogte van de identiteit van de slachtoffers.

De aanslag op 27 of 28 maart 1945 is nooit opgeëist.

Sinds 1953 wordt beweerd dat de tien mannen werden gefusilleerd als represaille voor de aanslag op Rauter op 6 maart 1945.[5] Als tegenmaatregel voor die aanslag bij Woeste Hoeve hebben de Duitsers direct 263 personen gefusilleerd. Hun namen zijn bekend en op die lijst staan niet de namen van de aan de Soestdijkerweg gefusilleerde mannen.[6] Dat er een maand later nog eens tien mannen werden gefusilleerd als represaille lijkt onwaarschijnlijk. Een ander argument dat daar ook tegen pleit is een procesverbaal dat als bewijsstuk heeft gediend in het proces tegen Lages. Hierin wordt de volgende verklaring gegeven voor de fusillade aan de Soestdijkerweg:

'Uit een ingesteld onderzoek is gebleken, dat deze personen die zich allen als gevangenen bonden [sic] in de Duitse gevangenis te Utrecht, als represaillemaatregel zijn gefusilleerd, omdat ter plaatse een aanslag was gepleegd op enige leden van de Duitse weermacht.'[7]

Een verdere bevestiging hiervan is te vinden in: J. van Miert (red.), Een gewone stad in een bijzondere tijd: *Utrecht 1940-1945* (Utrecht 1995), waarin op blz. 272 wordt vermeldt dat er op 5 april 1945 tien gevangenen uit het Huis van Bewaring werden gefusilleerd als represaille voor een aanslag op leden van de Weermacht.

De namen van alle op 5 april 1945 aan de Soestdijkerweg gefusilleerde personen zijn vermeld op de 'Erelijst van namen van hen die voor het Vaderland gevallen zijn', welke neergelegd is in het gebouw van de Tweede Kamer aan het Binnenhof in 's Gravenhage. Slechts van een viertal van hen is iets bekend over illegale

activiteiten. Antonie van der Hoek hielp onderduikers en was lid van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Hij behoorde ook tot de KP-sabotageploeg Maarssen. Op 19 maart 1945 werd hij in Ter Aa gearresteerd, terwijl hij een sten in zijn bezit had. Johannes Jonk verschafte hulp aan ondergedoken joden en andere onderduikers en haalde wapendepots van de bezetter leeg. Op 10 februari 1945 werd hij in Scherpenzeel gearresteerd. Henri Johan Koningsberger deed in 1943 een mislukte poging naar Engeland te ontsnappen, waarna hij in 1943/1944 vier maanden in een Franse gevangenis verbleef. Hij nam deel aan het OD-werk. Hij werd op 23 maart 1945 te Amsterdam gearresteerd. Zijn vader, dominee J.C. Koningsberger, heeft de Duitsers toen hij nog in het Huis van Bewaring aan het Kleine-Gartmanplantsoen in Amsterdam zat, losgeld betaald om hem vrij te kopen. Ds. Koningsberger kon het bericht van de dood van zijn zoon dan ook niet geloven.[8] Rinke Vos dook tijdens zijn verlof na een periode van tewerkstelling in Duitsland onder. Op verschillende plaatsen en streken en telkens met andere personen verrichtte hij veel en zwaar illegaal werk. Zijn arrestatie had plaats te Amsterdam op 14 februari 1945.

In 1947 werd op de plaats waar de tien mannen standrechterlijk waren neergeschoten ter herinnering een houten kruis geplaatst. Later, wanneer is niet bekend maar in ieder geval voor 1961, werd het vervangen door een kruis dat gemaakt was van gewapend beton. De maker van dat kruis was Hendrik Goos uit Den Dolder, die ook het monument ter herinnering aan de spoorwegstaking van 1944-1945 gemaakt heeft. Op initiatief van O. Schoemaker, die aan de Soestdijkerweg woonde, werd na 1970 het oude kruis vervangen door een hardstenen kruis met een plaquette met de namen van de geëxecuteerden en hun geboortedata. Leunde deze oorspronkelijk tegen het kruis, tegenwoordig ligt hij er plat voor. Het kruis is op een sokkel van 30 x 45 x 39 cm (h x b x d) geplaatst. Het kruis is 1,55 m hoog en heeft een breedte van 95 cm. De grootte van de plaquette is 65 x 65 cm. Een plek van 1,78 x 1,45 m is door een rand van bakstenen gemarkeerd. Op het kruis staat de datum van de executie aangegeven '†5.4.1945' en op de sokkel staat de tekst 'Standvastig is gebleven mijn hart in tegenspoed'.

In 1969 werd vanuit Den Dolder de laatste Stille Omgang op 4 mei naar deze plaats gehouden. Door de Oranjevereniging Den Dolder werden in de jaren daarvoor alle bekende nabestaanden uitgenodigd, maar aan deze uitnodiging werd door hen nimmer gevolg gegeven. In verband met de verminderde belangstelling van de bewoners van Den Dolder voor de herdenking van de gevallenen op deze plek, die op ongeveer een uur lopen van Den Dolder ligt, stelde de Oranjevereniging Den Dolder aan het gemeentebestuur voor het monument naar het plantsoen op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan te verplaatsen. Een tweede argument dat de Oranjever-

eniging aandroeg, was dat de eigenaar van de boerderij in de oorlog 'fout' was. De Nationale Federatieve Raad van het voormalig verzet, afdeling Zeist, was tegen het verplaatsen van het monument. De aarde was daar gedrenkt met het bloed van de geëxecuteerden. Het gemeentebestuur besloot niet op het verzoek van de Oranjevereniging in te gaan maar in het plantsoen aan de Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan een eenvoudig houten kruis te plaatsen.

De vraag wie de juridische eigenaar van het monument was, werd in 1969/1970 niet gesteld. Het monument staat op ongeveer 35 m van de openbare weg op een oprit. De drie successievelijke monumenten werden door particulieren geplaatst. De gemeente nam alleen in 1961 de zorg voor het onderhoud op zich.

Tot eind 1961 werd het monument door Hendrik Goos onderhouden. Op zijn verzoek werd het onderhoud door de gemeente overgenomen. Vanaf 1970 raakte het monument in verval. In 1973 klaagde de weduwe van een van de gefusilleerde mannen, mw. H.W. Loddema-Meijer, over de verwaarlozing. In 1987 werd het monument op verzoek door de gemeente opgeknapt. In dat jaar werd het door de prot.-chr. Hazenboschschool geadopteerd. In 2002 is de adoptie door de r.-k. basisschool De Kameleon, locatie Den Dolder, aan de Dokter J.C. Boswijklaan 10, overgenomen.

Nu de jaarlijkse Dodenherdenking in Den Dolder niet meer aan de Soestdijkerweg plaats vindt, betekent niet dat dit monument door de samenleving is vergeten. Het Zeister Comité 4 en 5 mei brengt op 5 april (dag van de fusillade) of op 4 mei (Dodenherdenking) samen met leerlingen van de basisschool die het monument geadopteerd heeft, een bezoek aan deze plek, waarbij de doden worden herdacht.

UTRECHTSEWEG 67

Buitenplaats Ma Retraite Vrijheidsboom

1945 (VERMOEDELIJK)

Op het eiland in de vijver voor Ma Retraite aan de Utrechtseweg, nummer 67, staat een treurwilg, aangeduid met de Latijnse naam *salix sepulcralis tristis*. Volgens een overzicht van Zeister herdenkingsbomen uit 1980 zou het een vrijheidsboom zijn, waarvan de aanbieder onbekend is. Mogelijk is het een initiatief geweest van de wijkvereniging van de Dichtersbuurt. De belangenvereniging voor de woonwijk Ma Retraite-Velheim werd op 4 september 1945 opgericht. De eerste voorzitter was de heer Truijens en penningmeester de heer Korstanje, de initiatiefnemer.

Over deze vrijheidsboom is verder niets bekend.

Bij de bevrijding namen Britse soldaten hun intrek op Ma Retraite. Buurtbewoners konden via hun radio de toespraak van koning Georg VI volgen. De Zeister

De Vrijheidsboom op het eilandje in de vijver voor Ma Retraite aan de Utrechtseweg.

FOTO G.C.M. RUIJS, 2004

Post schrijft: 'Royal Engineers. 9 Mei 1945. Tesselschadelaan, omstreeks 9 uur n.m. Aan een lage tak van een lindeboom, een tak met teer jong groen, lichtend in de avondzon, hangt een luidspreker, vlak bij het zijhek van "Ma Retraite". Een groepje Britsche soldaten van de Royal Engineers staat er omheen; buiten 't hek zijn wat Nederlandsche burgers saamgeloopen. De Tommies begrijpen waarvoor we gekomen zijn. Vlug zetten ze het toestel op het hekje terwijl Big Ben juist z'n dreunende negen slagen laat hooren. Even stilte en dan: "His Majesty the King!" Langzaam, nadrukkelijk klinkt de stem des konings. Hij zegt, dat de strijd nu beslist is, hij spreekt van de dapperheid van zijn soldaten, van het uithoudingsvermogen der burgers, van de hulp der bondgenooten, hij herdenkt de gevallenen. [...]'

VRIJHEIDSPLEIN

Vrijheidsmonument

5 MEI 1995

De viering van vijftig jaar bevrijding vormde voor het Zeister 5 Mei Comité aanleiding om een herdenkingsmonument op te richten. De opdracht voor het vervaardigen van het monument werd in september 1994 aan de Zeister beeldende kunstenaar Henri (Han) van den Bosch (1935) verstrekt. Het beeld van Van den Bosch stelt een vogel voor die zich verlost uit een gebroken wildklem en zo een nieuwe toekomst tegemoet gaat. De onthulling vond plaats op 5 mei 1995 en werd

eniging aandroeg, was dat de eigenaar van de boerderij in de oorlog 'fout' was. De Nationale Federatieve Raad van het voormalig verzet, afdeling Zeist, was tegen het verplaatsen van het monument. De aarde was daar gedrenkt met het bloed van de geëxecuteerden. Het gemeentebestuur besloot niet op het verzoek van de Oranjevereniging in te gaan maar in het plantsoen aan de Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan een eenvoudig houten kruis te plaatsen.

De vraag wie de juridische eigenaar van het monument was, werd in 1969/1970 niet gesteld. Het monument staat op ongeveer 35 m van de openbare weg op een oprit. De drie successievelijke monumenten werden door particulieren geplaatst. De gemeente nam alleen in 1961 de zorg voor het onderhoud op zich.

Tot eind 1961 werd het monument door Hendrik Goos onderhouden. Op zijn verzoek werd het onderhoud door de gemeente overgenomen. Vanaf 1970 raakte het monument in verval. In 1973 klaagde de weduwe van een van de gefusilleerde mannen, mw. H.W. Loddema-Meijer, over de verwaarlozing. In 1987 werd het monument op verzoek door de gemeente opgeknapt. In dat jaar werd het door de prot.-chr. Hazenboschschool geadopteerd. In 2002 is de adoptie door de r.-k. basisschool De Kameleon, locatie Den Dolder, aan de Dokter J.C. Boswijklaan 10, overgenomen.

Nu de jaarlijkse Dodenherdenking in Den Dolder niet meer aan de Soestdijkerweg plaats vindt, betekent niet dat dit monument door de samenleving is vergeten. Het Zeister Comité 4 en 5 mei brengt op 5 april (dag van de fusillade) of op 4 mei (Dodenherdenking) samen met leerlingen van de basisschool die het monument geadopteerd heeft, een bezoek aan deze plek, waarbij de doden worden herdacht.

UTRECHTSEWEG 67

Buitenplaats Ma Retraite Vrijheidsboom

1945 (VERMOEDELIJK)

Op het eiland in de vijver voor Ma Retraite aan de Utrechtseweg, nummer 67, staat een treurwilg, aangeduid met de Latijnse naam *salix sepulcralis tristis*. Volgens een overzicht van Zeister herdenkingsbomen uit 1980 zou het een vrijheidsboom zijn, waarvan de aanbieder onbekend is. Mogelijk is het een initiatief geweest van de wijkvereniging van de Dichtersbuurt. De belangenvereniging voor de woonwijk Ma Retraite-Velheim werd op 4 september 1945 opgericht. De eerste voorzitter was de heer Truijens en penningmeester de heer Korstanje, de initiatiefnemer.

Over deze vrijheidsboom is verder niets bekend.

Bij de bevrijding namen Britse soldaten hun intrek op Ma Retraite. Buurtbewoners konden via hun radio de toespraak van koning Georg VI volgen. De Zeister

De Vrijheidsboom op het eilandje in de vijver voor Ma Retraite aan de Utrechtseweg.

FOTO G.C.M. RUIJS, 2004

Post schrijft: 'Royal Engineers. 9 Mei 1945. Tesselschadelaan, omstreeks 9 uur n.m. Aan een lage tak van een lindeboom, een tak met teer jong groen, lichtend in de avondzon, hangt een luidspreker, vlak bij het zijhek van "Ma Retraite". Een groepje Britsche soldaten van de Royal Engineers staat er omheen; buiten 't hek zijn wat Nederlandsche burgers saamgeloopen. De Tommies begrijpen waarvoor we gekomen zijn. Vlug zetten ze het toestel op het hekje terwijl Big Ben juist z'n dreunende negen slagen laat hooren. Even stilte en dan: "His Majesty the King!" Langzaam, nadrukkelijk klinkt de stem des konings. Hij zegt, dat de strijd nu beslist is, hij spreekt van de dapperheid van zijn soldaten, van het uithoudingsvermogen der burgers, van de hulp der bondgenooten, hij herdenkt de gevallenen. [...]'

VRIJHEIDSPLEIN

Vrijheidsmonument

5 MEI 1995

De viering van vijftig jaar bevrijding vormde voor het Zeister 5 Mei Comité aanleiding om een herdenkingsmonument op te richten. De opdracht voor het vervaardigen van het monument werd in september 1994 aan de Zeister beeldende kunstenaar Henri (Han) van den Bosch (1935) verstrekt. Het beeld van Van den Bosch stelt een vogel voor die zich verlost uit een gebroken wildklem en zo een nieuwe toekomst tegemoet gaat. De onthulling vond plaats op 5 mei 1995 en werd

verricht door burgemeester Boekhoven.

Het bronzen beeld is geplaatst op een marmeren zuil. In messing letters staat op de zuil '1945 – vrijheid – 1995'. Het monument dat de naam draagt van Vrijheid staat in een plantsoen op het Vrijheidsplein. De spanwijdte van de vogel is 1,70 m. De hoogte van het beeld is 1,00 m en het heeft een diepte van 70 cm. De sokkel waarop het beeld is geplaatst, is 2,45 m hoog; breedte en diepte bedragen 40 cm.

Sinds de plaatsing is het beeld 'geadopteerd' door de winkeliersvereniging van het nabijgelegen Winkelcentrum Vrijheidsplein.

Het Vrijheidsmonument in 1995 geplaatst op het Vrijheidsplein. FOTO M. SLOOTWEG, 2004

WALKARTPARK

Herdenkingskruis

29 JUNI 1945

De verjaardag van prins Bernhard op 29 juni 1945 werd aangegrepen om de gevallenen uit de oorlog te herdenken. Onder meer door een bericht in de Zeister Post van 27 juni 1945 werd de bevolking van Zeist geïnformeerd over de eerste Dodenherdenking.

'Op de verjaardag van Z.K.H. Prins Bernard wordt een plechtigheid in het Walkartpark gehouden ter herdenking van hen, die hun leven lieten voor het Vaderland. De bevolking van Zeist zal er natuurlijk een eer in stellen in zoo groot mogelijke getale aanwezig te zijn. (...) kransen en bloemen te leggen bij een gedenkteeken dat zal worden geplaatst als eerbetoon voor hen die op eenigerlei wijze het slachtoffer werden van terreur die eenige jaren in de lage landen heerschte.(...) De plechtigheid vangt des morgens om 8.30 uur aan.'

In het Walkartpark was een eenvoudig, meer dan manshoog, houten kruis als voorlopig monument opgesteld.

Het was in 1945 de bedoeling dat er snel een blijvend monument voor de gevallenen zou worden opgericht, maar het liep anders. Het duurde ruim vijf jaar eer het definitieve monument kon worden onthuld. Voor velen duurde het te lang. Aart Hasselaar uit Driebergen dichtte in het najaar van 1949 de volgende woorden:

Weer was het Zondag, pracht natuur, zelfs heerlijk was de lucht
Toen zei ik gauw al tot mijn vrouw, kom, nu ons dorp ontvlucht.
Wij zijn toen trouw als echtpaar saam,
Vol goeden moed naar Zeist gegaan,
Mooi Zeist! Veel schoons geeft gij te aanschouwen
In de natuur, maar ook Uw pracht gebouwen.
Toch heeft mij op die tocht iets niet voldaan,
Wal elders prijkt, zag ik hier nergens staan.
Vergeef het mij ... Heb ik hier soms abuis?
Ik zag alleen in 't park een groot kaal houten kruis.
Moet U voor d'uitkomst van geduld nu dit beleven
Dat men Uw helden hier dit kale kruis ging geven?
Kom Zeistenaren, kom, rust eerder niet
Voordat gij hier of andere plaats een mooier kunstwerk ziet.

Het is duidelijk dat Hasselaar – en met hem een groot aantal inwoners van Zeist – meer van Zeist verwachtte dan een houten herdenkingskruis. Toch zou enkele jaren later, na de onthulling van het definitieve monument, een aantal Zeistenaren wensen dat het kruis was blijven staan. Een beeld van een naakt mensfiguur werd door hen niet passend geacht in de publieke ruimte van Zeist.

Over het onderhoud van het herdenkingskruis werd ook geklaagd, blijkens een ingezonden bericht in een plaatselijke

krant van 31 juli 1950.

'Door ons mooie Walkart-park lopend viel mij tussen al die frisse kleuren van gazons en bloemperken op het vieze uiterlijk van het tijdelijk houten kruis voor de oorlogsslachtoffers. Kan dit niet smetteloos wit gehouden worden.'

Zeven jaar vond de Dodenherdenking plaats bij het eenvoudige houten herdenkingskruis. In 1951 was het de laatste keer. Het herdenkingskruis werd verwijderd om plaats te maken voor het Monument voor de gevallenen, waarop zo lang was gewacht.

WALKARTPARK

Monument voor de gevallenen

4 JULI 1951

Een halfjaar na de bevrijding werd in Zeist het Comité Monument voor de Gevallenen opgericht. Het bestuur werd gevormd door Th.J. Berents, voorzitter, P.A. van der Werff, secretaris, mw. H.J. Kroon, penningmeester, en de leden de heren E.C. Baron van Pallandt en A. van Rooyen. Burgemeester Mr. W.A.J. Visser was voorzitter van het erecomité, waarin alle geestelijke en maatschappelijke stromingen vertegenwoordigd waren. Het doel was te komen een blijvend monument voor de oorlogsslachtoffers.

Met het monument moest de gedachtenis levend worden gehouden van al diegenen die door oorlogshandelingen waren gevallen. Het monument was bedoeld voor de Zeistenaren die hun leven lieten tengevolge van de gevechtshandelingen in mei 1940, voor hen die later de strijd hebben voortgezet buiten en binnen onze grenzen, te land, ter zee en in de lucht, voor de slachtoffers van de Duitse terreur – zowel zij die werden vermoord als gevolg van hun verzet, die de dood vonden in martelkampen in eigen land en daarbuiten, aan hen die werden neergeschoten bij hun pogen uit de nazi klauwen te blijven bij gehouden razzia's enz. – en ook voor hen die omkwamen tengevolge van bombardementen.

Het is dan ook beter te spreken van het Monument voor de gevallenen in plaats van het Verzetsmonument.

De burgemeester noemde in de raadsvergadering van 14 februari 1946 een aantal van 85 oorlogsslachtoffers. Volgens de officiële gegevens waren 22 Zeister ingezetenen gesneuveld, werden vier vermist, waren zes gedood bij de beschieting van een levensmiddelentransport, waren dertig personen gedood bij bombardementen (waaronder vijftien

De onthulling van het Monument voor de gevallenen in het Walkartpark op 4 juli 1951. FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST

inwoners van Zeist), waren acht gefusilleerd en keerden dertig nog niet uit het buitenland terug. In de Zeister Post van 20 februari 1946 daarentegen werd een aantal van 150 genoemd en daarbij waren de vermisten niet gerekend. *'Dat zijn er velen, méér dan men verwachten zou uit ons rustige Zeist, waar toch eigenlijk bijna nooit iets gebeurde.'*, schreef de Zeister Post hierbij. Een overzicht van enkele jaren later noemt 120 omgekomenen. Hieruit blijkt dat in de eerste jaren na de oorlog veel onduidelijkheid bestond omtrent het aantal slachtoffers. Daar schuilt ook het gevaar in om 'alle' namen van de omgekomen Zeistenaren op het monument te vermelden, zoals verschillende keren door inwoners van Zeist aan het gemeentebestuur gevraagd werd.

Uit een door ons uitgevoerd onderzoek naar tijdens de Tweede Wereldoorlog gesneuvelde en omgekomen Zeistenaren, waarbij wij onder Zeistenaar verstaan een ieder die in Zeist is geboren maar ook degenen die gedurende een deel van hun leven in Zeist hebben gewoond, komen wij op een aantal van 266. Hierbij zijn de 103 omgekomen joodse burgers niet meegerekend.

Het geld voor het monument werd door middel van een grote geldinzameling die op 1 en 2 maart 1946 werd gehouden, door de burgerij bij elkaar gebracht. Deze actie werd ondersteund door de Oranjevereniging Zeist. Er werd ongeveer 20.000 gulden bijeen gebracht (waarde in 2005: 181.957,13 gulden of € 82.568,54). Het ingezamelde bedrag werd veilig en rentegevend belegd bij de Incassobank aan de Slotlaan.

Het Comité Monument voor de Gevallenen koos eind februari 1946 het ontwerp van de tekenaar, graveur en beeldhouwer Maarten Leendert (Maarten) Pauw (1912-1966).[9] Deze was in Zeist geen onbekende. Van 1923 tot 1939 was hij een inwoner van Zeist. Voor de voetbalvereniging Zeist maakte Pauw in 1946 het monument, dat bij het sportterrein aan de Dijnselburgerlaan staat. Zijn ontwerp stelde een stervende mannenfiguur met opgeheven hand voor, de gevallenen voorstellend, tegen een achtergrond van een staande granaat met vlammen rond de voet; aan beide kanten geflankeerd door een leeuw. Een maquette van het monument was te zien in de etalage van de Utrechtsche Apotheek aan de Slotlaan. In de Zeister Post van 6 maart 1946 staat een foto van de maquette. Na negen maanden werd het ontwerp eind 1946 door de Commissie voor oorlogs- of vredesgedenktekens in de provincie Utrecht afgewezen.

Na deze afwijzing nam het Comité Monument voor de Gevallenen contact op met de Nederlandse Kring van Beeldhouwers en de Bond van Nederlandse Architecten over de keuze van een beeldhouwer, die een zodanige naam had verworven, dat aan hem het maken van een ontwerp kon worden toevertrouwd. Na Pauw zijn nog een vijf beeldhouwers en –houwsters met een ontwerp bezig geweest en met hun architecten in Zeist geweest, maar zonder succes.

Voor het Comité Monument voor de

Gevallenen waren dit grote tegenslagen. Daarbij kwam nog dat het voor de inwoners van Zeist te lang ging duren. Het positieve was dat zich in een paar jaar tijd belangrijke prijsdalingen van de benodigde materialen hadden voorgedaan en dat bij de beeldhouwers een meer bezonken oordeel was ontstaan over de vraag hoe zij uitdrukking moesten geven aan hetgeen van hen gevraagd werd.

In november 1947 werd de opdracht voor het monument gegeven aan Dirk Johannes (Dirk) Wolbers (1890-1957) uit Den Haag. Het verzetsmonument in Vlaardingen op het Verploegh Chasséplein dat op 2 augustus 1950 werd onthuld, is ook een ontwerp van hem. Dat ontwerp was het Comité Monument voor de Gevallenen reeds op gevallen op de in Amsterdam gehouden tentoonstelling 'Monumenten'. Kort nadat Wolbers de opdracht had aangenomen, kreeg hij een verkeersongeluk waardoor hij bijna een jaar niet kon werken. Eind april 1949 was het ontwerp gereed. Het Comité Monument voor de Gevallenen stuurde het op 16 mei 1949 ter goedkeuring naar de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Bij Koninklijk Besluit van 15 oktober 1945 (Staatsblad nr. F 231) was het namelijk verboden om oorlogs- of vredesgedenktekens op te richten, te plaatsen of aan te brengen op openbare of van de openbare weg af zichtbare plaatsen, zonder goedkeuring van het ontwerp door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Op advies van de Commissie voor oorlogs- of vredesgedenktekens in de provincie Utrecht en van de Centrale commissie voor oorlogs- of vredesgedenktekens verleende de minister op 31 augustus 1949 zijn goedkeuring.

De gemeenteraad besloot in zijn vergadering van 19 december 1949 om het monument nadat het was gereedgekomen als schenking te aanvaarden.

Tussen de ministeriële goedkeuring en de onthulling zitten nog bijna twee jaar. Eerst werd een maquette gemaakt die ongeveer 20 cm hoog was. Daarna een maquette op ongeveer de helft van de ware grootte. De opdrachtgever kon dan nog opmerkingen maken. Op 18 januari 1951 kwam de steen waaruit het monument werd gehakt vanuit Frankrijk in de steenhouwerij van Wolbers aan. Pas toen kon de beeldhouwer met zijn assistent met hakken beginnen.

De onthulling van het monument had op woensdagavond 4 juli 1951 plaats. Het was een indrukwekkende plechtigheid, waaraan het Koninklijk Zeister Harmonie Muziekgezelschap en het Zeister Mannenkoor hun medewerking verleenden. Voordat het beeld dat met de Nederlandse vlag was bedekt, werd onthuld, droeg de voorzitter van het Comité Monument voor de Gevallenen na een korte toespraak het monument over het gemeentebestuur. Het beeld werd onthuld door mevrouw M.W. van Hattem-Peil, moeder van de omgekomen Zeister verzetstrijder Frits Otto van Hattem (1922-1944).[10] Na het zingen van het Wilhelmus voerde de burgemeester het woord. Namens het gemeentebestuur aanvaardde hij het

monument. De plechtigheid werd besloten met kransleggingen en het neerleggen van bloemen.

Sindsdien heeft de officiële jaarlijkse Dodenherdenking in Zeist plaats bij het Monument voor de gevallenen in het Walkartpark.

Het monument bestaat uit een meer dan levensgroot beeld van een naakte jonge man, die de samengevouwen Nederlandse vlag omklemt en met vertrouwen in de toekomst ziet. Hier wordt de gedachte uitgebeeld, welke in de bezettingstijd het verzet bezielde: het vasthouden aan de nationale eer en de vrijheid, gesymboliseerd door de vlag; de blik op de verre betere toekomst gericht, versterkt door het gebaar van de linkerhand die hij boven de ogen houdt. Het monument is gemaakt van crème getinte kalksteen uit Euville (Frankrijk). Het beeld van de mansfiguur is 2,65 m hoog en 1,20 m breed. De vijfhoekige sokkel waarop het geplaatst is, heeft een hoogte van 1,35 m, een breedte van 1,00 m. De vijfhoek geeft

Het monument wordt ook regelmatig beklad of met graffiti bespoten. Zelfs met hakenkruizen.

FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST

zinnebeeldig de periode van vijf jaar aan, welke onder bezetting zijn doorgebracht. Op het voetstuk staan de jaartallen 1940 en 1945. De vleugels aan weerszijden van de sokkel zijn 65 cm hoog en 3,00 m breed. Op de zijvleugels staan de woorden 'Zij vielen voor onze vrijheid en voor de toekomst onzer kinderen' gebeiteld. Deze woorden waren in Zeist alom bekend door een prent van de Zeister kunstenaar Rinze Hamstra.

Al in een vroeg stadium vond men de huidige plaats van het Monument voor de gevallenen in het Walkartpark, waar in de eerste jaren na de oorlog het voorlopige monument in de vorm van een kruis stond, de meest geschikte plaats in het centrum van Zeist. Er werden nog zeker twaalf andere plaatsen bekeken, maar

al de beeldhouwers die benaderd waren voor het monument met de architecten en het Comité Monument voor de Gevallenen waren het unaniem eens over deze plaats. Ook de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen keurde deze plaats goed.

Als reden werd aangevoerd dat deze plaats in de lengteas van het park ligt, met op de voorgrond een aantal gazons, die omgeven zijn door hoog opgaand geboomte. Hierdoor wordt het oog vanzelf getrokken naar die plaats, terwijl het beeld, dat uitziet naar de toekomst (in de verte) dan ook werkelijk in 'de verte uitziet'. Bovendien had deze plaats het grote voordeel, dat zij in een rustige omgeving ligt en toch direct aan een belangrijke weg. Mensen die bij het monument de slachtoffers willen herdenken, kunnen dat op die plaats in het park in rust en stilte doen, zonder te worden gehinderd door het verkeer en ongewenste nieuwsgierigheid van passanten.

De plaatsing van het beeld op de uitgekozen plaats, hield wel in dat in het Walkartpark enkele wijzigingen aangebracht moesten worden. De achtergrond moest zodanig worden verzorgd dat het daar achterstaande minder fraaie gebouw werd gemaskeerd, enige paden, waaronder een uitgang naar de Kerkweg, moesten vervallen en een pad moest worden omgelegd. Twee bomen moesten worden gekapt en beplanting verwijderd. Tevens moesten twee zitbanken worden verwijderd. De kosten van deze werkzaamheden bedroegen 2500 gulden.

De kunstenaar heeft het naakte mannelijke lichaam genomen om zijn artistieke ideeën over verzet te verbeelden. In een info van 2 september 1949 staat: *'het geslachtsdeel, dat op de foto's opvalt, zal om elke aanstoot te voorkomen, slechts als "in aanduiding" worden aangegeven'*. Dat heeft de beeldhouwer uiteindelijk dus niet gedaan. Het is een man gebleven. In de raadsvergadering van 19 december 1949 waarin de gemeenteraad de schenking van het monument aanvaardde, zei het raadslid A. Span (A.R.P.) dat het hem getroffen dat het een naakte mannenfiguur was. Hij kon daar geen begrip voor opbrengen. Hij vroeg het college invloed uit te oefenen zodat het beeld niet een totaal ontklede jongeman zou voorstellen. Na de onthulling van het monument barstten de commentaren op het beeld van de naakte man los. Voor- en tegenstanders stuurden brieven naar de plaatselijke kranten en de commotie bereikte de landelijke pers. Dit duurde enkele maanden.

Deze discussie werd niet alleen in Zeist gevoerd, maar op meerdere plaatsen in Nederland. Een voorbeeld is Schiedam, waar het gemeentebestuur het beeld van een naakte vrouw van Piet Starreveld afwijst (1947). Zo zijn nog een aantal plaatsen te noemen. Van Han Richters is het Nationaal Bevrijdingsmonument in Wageningen (1951) dat een naakte mannenfiguur voorstelt. Net als Wolbers heeft Richters niet toegegeven aan de druk om het beeld zo te veranderen dat er geen aanstoot aan werd genomen.

De normen in de maatschappij ten aanzien van het naakte lichaam zijn de

laatste decennia gewijzigd. Niemand neemt meer aanstoot aan de afbeelding. Het raadslid Span heeft wel in zoverre gelijk gekregen dat het monument regelmatig wordt beschadigd. Voordat de jaarlijkse Dodenherdenking gehouden wordt, wordt het beeld door een medewerker van de gemeente geïnspecteerd. Haast ieder jaar wordt het mannelijk geslachtsdeel door vandalen van het beeld gehakt, maar soms ook de neus. De gemeente heeft een vaste beeldhouwer die het monument dezelfde dag kan repareren. Het monument wordt ook regelmatig beklad of met graffiti bespoten. Zelfs met hakenkruizen. Op het monument is een anti-graffitilaag aangebracht, zodat het vrij snel kan worden schoongemaakt.

WALKARTPARK

'Niet weer. Nooit meer'

23 APRIL 2001

Het Gemeentearchief Zeist nam eind-jaren tachtig van de vorige eeuw het initiatief tot het in beeld brengen van de joodse bevolkingsgroep tijdens de jaren 1940-1945. Uiteindelijk heeft dit geleid tot de publicatie *Zij zochten Adullam in Zeist*. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945 (Zeist 2001). Tijdens de Dodenherdenking in 1989 bracht ds. A. Corporaal als spreker tijdens de bijeenkomst in de kerk van de Evangelische Broedergemeente en in 1995 mw. ds. L.C.J. Reedijk-Boersma deze gegevens onder de aandacht van hun gehoor. Beiden pleitten voor een monument. In de Zeister samenleving werd de behoefte gevoeld te komen tot het oprichten van een gedenkteken voor de omgekomen joodse ingezetenen, hetgeen tot een initiatief uit de gemeenteraad leidde en deze in zijn vergadering op 10 mei 1995 hiertoe besloot.

Op 23 april 2001 onthulde burgemeester Boekhoven in het Walkartpark het monument voor de omgebrachte joden, die tussen 1940-1945 in Zeist hebben gewoond. Met dit monument dat door de gemeente werd opgericht, wil de gemeente Zeist de herinnering aan haar inwoners die tijdens de holocaust werden omgebracht, levend houden.

Het monument is een ontwerp van de Amsterdamse kunstenaar Victor Levie (1955). Het monument, gemaakt van graniet, heeft de vorm van een poort, die 2.45 m hoog is en 1.45 m breed. De dikte van de posten is 30 cm. De deur ontbreekt, als symbool voor de weggevoerde bewoners die niet meer thuis gekomen zijn. Er boven staat 'niet weer | nooit meer' en op drempel staat 'weggehaald en vermoord. Zeist 1940-1945'.

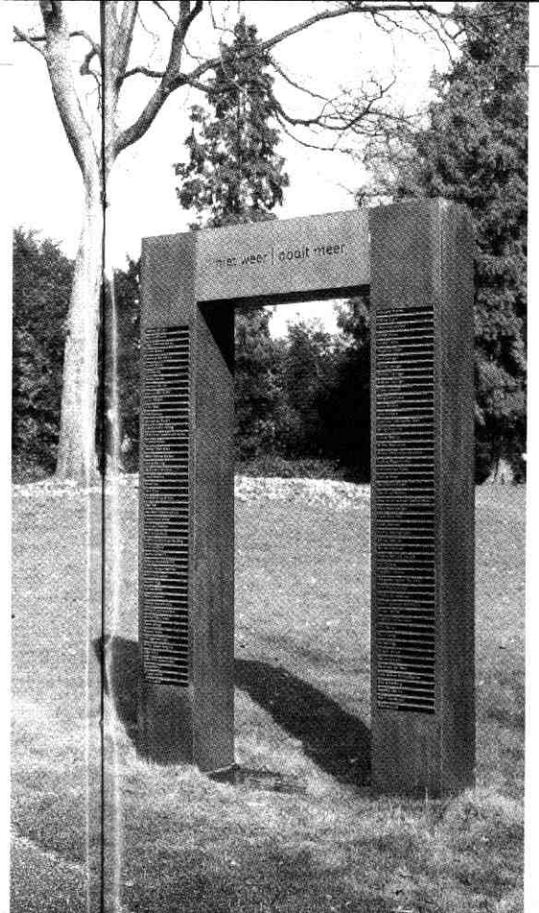

Het joodsmonument 'Niet weer. Nooit meer' in het Walkartpark. In de inzet: de tekst die op de drempel staat.

FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST, 2004.

Op de twee posten staan 102 namen vermeld van hen die de oorlog niet hebben overleefd. Het waren:

Raphael Altmann, Martijn Altmann, Edgard Alvares Correa, Joseph Bannet, Jeannette, Bannet-Levi, Joseph Bannet, John Bannet, Rosette Bannet, Jeannette Bannet, Martinus Barrik Bles, Julius Bendien, Julius Boas, Hein Boasson, Bernard van Buuren, Libettha Cahen-Hartog, Wilhelmina Cauweren-van Witsen, Elisabeth Cohen, Hartog Cohen Kloot, Reisel Dallman-Rakower, Eva van Dantzig, Ida Dreyfuss-Dreijfuss, Liliane Dreyfuss, Alfred Elias, Henri Elzas, Elisabeth Elzas-de Vries, Jaap Elzas, Henriette Enthoven-van Lier, Fronica Frank-Schott, Louis van Gelderen, Maurits Goudsmit, Sophie Goudsmit-van den Berg, Tinie Goudsmit, Louise Goudsmit, Rebecca Garnada-Rimini, Reintje Hartogs-Soesman, Anna Hecht-Cohen, Maurits Hegt, Carl Hesdörffer, Albert Heijmann, Helene Heijmann-Levy, Selma Hirsch-Sussmann, Martha Holz-Cunow, Necha Jachcel, Regiene Jacobs, Lilli Jäger-Heijmann, Minna Joseph-Benjamin, Edgar Kisch, Edith Kisch-Siebenschein, Barend Konijn, Chaskel Kramer, Emma Kramer, Henriette Kramer, Hartog Krant, Leon Kratzenstein, Joseph Kroon, Leonora Kuijt, Teophilia Lasker, Karl Lauinger, Hanna Lauinger, Thomas Lauinger, Andreas Lauinger, Esther Lelyveld, Margaretha Levie, Corry de Levie, Johanna Levy, Kathinka Liebstaedter-Wolf, Bernard van Lier, Eliazar Marcus, Willem Neukircher, Amalie Obermeijer-Benjamin, Ludwig Oppenheimer, Henriette van Ploeg, Samuel Polak, Rosa Ritter-Norden, Daniël van Rooijen, Bloeme van Rooijen-Zeehandelaar, Paula Rosenberger, Laura Rosenfeld, Isaak Salomon, Emma Salomon-Cohn, Minna Salomon, Bernard Samuels, Sophia Samuels-Zendijk, Karl Schlosz, Elizabeth Simons, Margarete Steiner-Henschel, Julie Stiasny-Rinkel, Walther Sundheimer, Sara Thalheimer-Kleemann, Eliazer Tierlier, Engeltje Tierlier-Zurel, Edo Tierlier, Nico Tierlier, Alfred Unger, Jacques Vieijra, Selma

laatste decennia gewijzigd. Niemand neemt meer aanstoot aan de afbeelding. Het raadslid Span heeft wel in zoverre gelijk gekregen dat het monument regelmatig wordt beschadigd. Voordat de jaarlijkse Dodenherdenking gehouden wordt, wordt het beeld door een medewerker van de gemeente geïnspecteerd. Haast ieder jaar wordt het mannelijk geslachtsdeel door vandalen van het beeld gehakt, maar soms ook de neus. De gemeente heeft een vaste beeldhouwer die het monument dezelfde dag kan repareren. Het monument wordt ook regelmatig beklad of met graffiti bespoten. Zelfs met hakenkruizen. Op het monument is een anti-graffitilaag aangebracht, zodat het vrij snel kan worden schoongemaakt.

WALKARTPARK

'Niet weer. Nooit meer'

23 APRIL 2001

Het Gemeentearchief Zeist nam eind-jaren tachtig van de vorige eeuw het initiatief tot het in beeld brengen van de joodse bevolkingsgroep tijdens de jaren 1940-1945. Uiteindelijk heeft dit geleid tot de publicatie *Zij zochten Adullam in Zeist*. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945 (Zeist 2001). Tijdens de Dodenherdenking in 1989 bracht ds. A. Corporaal als spreker tijdens de bijeenkomst in de kerk van de Evangelische Broedergemeente en in 1995 mw. ds. L.C.J. Reedijk-Boersma deze gegevens onder de aandacht van hun gehoor. Beiden pleitten voor een monument. In de Zeister samenleving werd de behoefte gevoeld te komen tot het oprichten van een gedenkteken voor de omgekomen joodse ingezetenen, hetgeen tot een initiatief uit de gemeenteraad leidde en deze in zijn vergadering op 10 mei 1995 hiertoe besloot.

Op 23 april 2001 onthulde burgemeester Boekhoven in het Walkartpark het monument voor de omgebrachte joden, die tussen 1940-1945 in Zeist hebben gewoond. Met dit monument dat door de gemeente werd opgericht, wil de gemeente Zeist de herinnering aan haar inwoners die tijdens de holocaust werden omgebracht, levend houden.

Het monument is een ontwerp van de Amsterdamse kunstenaar Victor Levie (1955). Het monument, gemaakt van graniet, heeft de vorm van een poort, die 2.45 m hoog is en 1.45 m breed. De dikte van de posten is 30 cm. De deur ontbreekt, als symbool voor de weggevoerde bewoners die niet meer thuis gekomen zijn. Er boven staat 'niet weer | nooit meer' en op drempel staat 'weggehaald en vermoord. Zeist 1940-1945'.

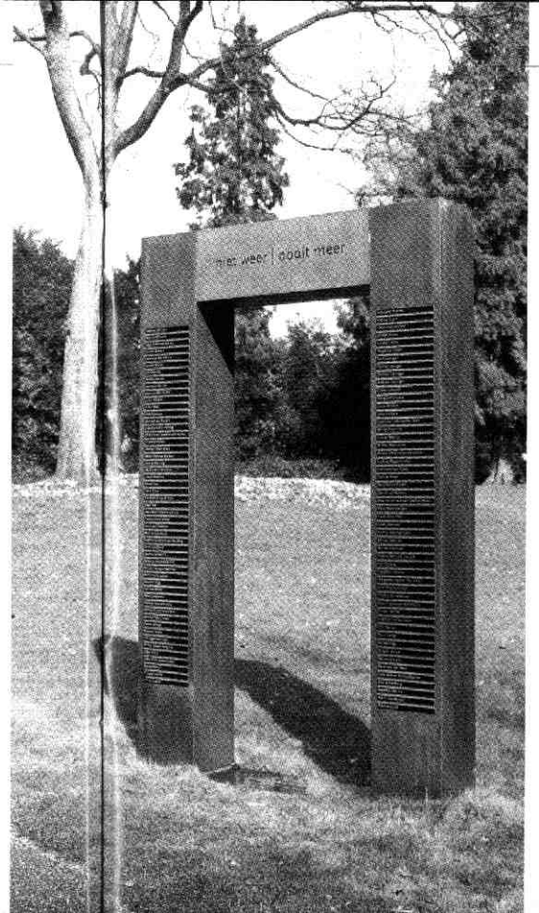

Het joodsmonument 'Niet weer. Nooit meer' in het Walkartpark. In de inzet: de tekst die op de drempel staat.

FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST, 2004.

Op de twee posten staan 102 namen vermeld van hen die de oorlog niet hebben overleefd. Het waren:

Raphael Altmann, Martijn Altmann, Edgard Alvares Correa, Joseph Bannet, Jeannette, Bannet-Levi, Joseph Bannet, John Bannet, Rosette Bannet, Jeannette Bannet, Martinus Barrik Bles, Julius Bendien, Julius Boas, Hein Boasson, Bernard van Buuren, Libettha Cahen-Hartog, Wilhelmina Cauweren-van Witsen, Elisabeth Cohen, Hartog Cohen Kloot, Reisel Dallman-Rakower, Eva van Dantzig, Ida Dreyfuss-Dreijfuss, Liliane Dreyfuss, Alfred Elias, Henri Elzas, Elisabeth Elzas-de Vries, Jaap Elzas, Henriette Enthoven-van Lier, Fronica Frank-Schott, Louis van Gelderen, Maurits Goudsmit, Sophie Goudsmit-van den Berg, Tinie Goudsmit, Louise Goudsmit, Rebecca Garnada-Rimini, Reintje Hartogs-Soesman, Anna Hecht-Cohen, Maurits Hegt, Carl Hesdörffer, Albert Heijmann, Helene Heijmann-Levy, Selma Hirsch-Sussmann, Martha Holz-Cunow, Necha Jachcel, Regiene Jacobs, Lilli Jäger-Heijmann, Minna Joseph-Benjamin, Edgar Kisch, Edith Kisch-Siebenschein, Barend Konijn, Chaskel Kramer, Emma Kramer, Henriette Kramer, Hartog Krant, Leon Kratzenstein, Joseph Kroon, Leonora Kuijt, Teophilia Lasker, Karl Lauinger, Hanna Lauinger, Thomas Lauinger, Andreas Lauinger, Esther Lelyveld, Margaretha Levie, Corry de Levie, Johanna Levy, Kathinka Liebstaedter-Wolf, Bernard van Lier, Eliazar Marcus, Willem Neukircher, Amalie Obermeijer-Benjamin, Ludwig Oppenheimer, Henriette van Ploeg, Samuel Polak, Rosa Ritter-Norden, Daniël van Rooijen, Bloeme van Rooijen-Zeehandelaar, Paula Rosenberger, Laura Rosenfeld, Isaak Salomon, Emma Salomon-Cohn, Minna Salomon, Bernard Samuels, Sophia Samuels-Zendijk, Karl Schlosz, Elizabeth Simons, Margarete Steiner-Henschel, Julie Stiasny-Rinkel, Walther Sundheimer, Sara Thalheimer-Kleemann, Eliazer Tierlier, Engeltje Tierlier-Zurel, Edo Tierlier, Nico Tierlier, Alfred Unger, Jacques Vieijra, Selma

Vijevano, Abraham van West, Sofie Wiener-Büchenbacher, Else Wittenberg, Rebekka Worms, Henri Zondervan, Martha Zurel.

Deze namen zijn ontleend aan onze publicatie *Zij zochten Adullam in Zeist.* Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945 (Zeist 2001). Het overzicht van de joodse inwoners is tot stand gekomen na een uitgebreid onderzoek van het bevolkingsregister en van twee opgaven die door de burgemeester aan de commissaris der provincie Utrecht en Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters werden verstrekt. Zoals in ons boek wordt vermeld (p. 18) ontbrak de opgave van 23 juni 1941 in het gemeentearchief. Deze opgave is teruggevonden in een archief dat berust bij Het Utrechts Archief. In maart 2004 ontving het Gemeentearchief Zeist een kopie van de opgave. Uit controle van deze gegevens met de namen vermeld in *Zij zochten Adullam* in Zeist blijkt dat slechts één naam hieraan behoeft te worden toegevoegd, waardoor het aantal omgekomen joden op 103 komt. Het gaat om *Willy Suzan*, geboren te Amsterdam op 8 september 1916. Zij woonde van 3 februari 1937 tot 21 mei 1942 in Zeist. Zij was verpleegster in de Willem Arntszhoeve. Op 3 september 1943 is zij in Auschwitz overleden.

Na de Stille Tocht langs het Monument voor de gevallenen gaat de stoet langs het joods monument.

WALKARTPARK

Indië-gedenkteken

23 NOVEMBER 2002

Op initiatief van het Comité Indië-Gedenkteken Zeist, bestaande uit de Indiëveteranen Chr. van Tellingen en Joh. Janse, heeft het gemeentebestuur van Zeist een monument opgericht ter herinnering aan de Zeistenaren die tijdens de jaren 1945-1950 in het voormalig Nederlands Oost-Indië zijn gesneuveld en omgekomen. In die jaren werd in deze voormalige Nederlandse kolonie een onafhankelijkheidsstrijd gevoerd.

Bovenaan het monument staat onder het gemeentewapen de tekst 'Nederlands-Indië 1945-1950'; links daarvan een afbeelding van de militaire onderscheiding Ereteken voor Orde en Vrede en rechts daarvan een embleem samengesteld uit een helm, zwaard en palmtak.

Op het monument staan in twee kolommen de namen van dertien militairen met hun geboortedata en overlijdensplaatsen.

- **W. Rous** 21-9-1923 / 19-11-1945 Batavia
- **A.E. Breel** 19-8-1923 / 18-5-1946 Tjillitan
- **J.M. Geill** 2-1-1928 / 5-11-1946 Tjimahi
- **L.H. Hoogland** 19-10-1925 / 25-7-1947 Tjireungas
- **A. Bijl** 17-11-1926 / 21-8-1947 Soerabaja
- **G. Bakker** Ridder MWO 4e kl. 19-4-1924 / 25-9-1947 Tandjoeng-Poera
- **L. Broekman** 22-7-1927 / 9-10-1947 Moentjoel
- **J.H. Gijsen** 23-6-1912 / 16-1-1948 Tjimahi
- **P.C.L. Hofmeijer** 14-3-1925 / 23-5-1948 Kebajoran
- **M.H. Goris** 26-4-1925 / 7-6-1948 Tjisaroea
- **S. Amels** 26-9-1925 / 24-1-1949 Karang
- **Jhr. G.J.A. Schimmelpenninck** 12-3-1922 / 6-3-1949 Solo
- **J.C.A. Wewer** 30-11-1927 / 7-4-1949 Bantoel

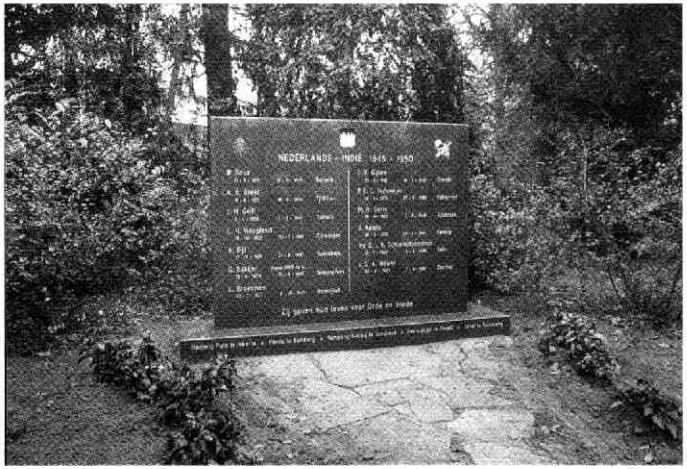

Het Indiëmonument in het Walkartpark. FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST, 2004.

Onder deze namenlijst staan de woorden 'Zij gaven hun leven voor Orde en Vrede'. De voet van het monument vermeldt de crevelden waar zij begraven liggen. Het materiaal waar het monument van is gemaakt is graniet van een roestbruine kleur. De belettering is uitgevoerd in zilver en de eretekens in goudkleur. Het monument bestaat uit een stèle geplaatst op een voet. De afmetingen van de stèle zijn 1,40 x 1,60 m (h x b) en van de voet 2,00 x 0,50 m (l x b). Het monument werd geplaatst door Steenhouwerij Van der Velde uit Zeist.

Wij willen hier opmerken dat op het monument de naam van W. Rous staat, maar deze heeft nooit in de gemeente Zeist gewoond. Niet vermeld staan daarentegen de namen van gesneuvelden die in Zeist zijn geboren of enige tijd in Zeist hebben gewoond. Dat zijn:

- **J.G. van den Akker**, Zeist 24 februari 1900 - Bodjong Gedeh 2 november 1947
- **J.H. Bunschoten**, Zeist 1 maart 1920 - Padalarang 10 februari 1948
- **J. van Druten**, Diemen 23 juli 1924 - Patjet 3 januari 1949
- **P.E. Ruijssenaars**, Zeist 30 januari 1913 - Soerabaja 10 juli 1947
- **M. Schönthaler**, Zeist 21 augustus 1922 - Klampok of Kalimenbank 3 november 1947

Na de Stille Tocht langs het Monument voor de gevallenen gaat de stoet langs het Indië-gedenkteken.

WOUDENBERGSEWEG 44, GEREF. KERK

Plaquette (Oosterkerk)

4 MEI 1950

- D. Baan
- L. Edelman
- J. de Graaf
- J.P. Keller
- L. Knol
- W. Koudijs
- M. Netelenbos
- N. Netelenbos
- J.C. van Reenen
- J. Stomp
- C. Stomp
- J. Stomp
- G. Terpstra
- H. de Vries

Deze namen herinneren aan de gemeenteleden van de gereformeerde Oosterkerk die door hun deelname aan het verzet tegen de Duitse bezetter of als gevolg van oorlogsgebeurtenissen om het leven zijn gekomen. Hun namen staan op een soortgelijke wit marmeren gedenktafel als in de Bergwegkerk. Boven de

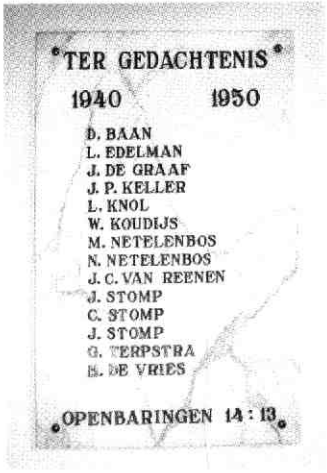

namen staat 'Ter gedachtenis 1940 1950' en onder de namen 'Openbaringen 14:13' als verwijzing naar een bijbeltekst. De plaquette werd op 4 mei 1950 onthuld. De plaquettes werden op initiatief van de Commissie, benoemd voor het aanbrengen van een gedenksteen in beide kerkgebouwen, aangebracht.

Het grafmonument op de Nieuwe Algemene Begraafplaats voor 8 van de op 5 april 1945 gefusilleerde mannen. FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST.

WOUDENBERGSEWEG 46B-50B

Grafmonument voor acht gefusilleerden

5 APRIL 1946

De lijken van de op 5 april 1945 aan de Soestdijkerweg gefusilleerde groep van tien mannen, werden overgebracht naar de Nieuwe Algemene Begraafplaats aan de Woudenbergseweg, waar de meeste van hen op 11 april werden begraven. J.H. Brinkhof en A.C. Brinkhof werden niet in Zeist begraven. Hun stoffelijk overschot rust nu op het Ereveld in Loenen.

In opdracht van de nabestaanden van de acht die in Zeist werden begraven, ontwierp de Zeister architect Leendert Gerrit (Leo) Visser (1910-1991) een gemeenschappelijk grafmonument. De uitvoering was opgedragen aan de firma Van Tellingen uit Zeist.

Op vrijdagmiddag 5 april 1946, een jaar na de fusillade, werd het monument in aanwezigheid van de familieleden onthuld. Sprekers waren ds. J.G.W. Goedhart, luitenant A. Bos namens de Gemeenschap van Oud Illegale Werkers, P.A. van der Werff namens de burge-

meester van Zeist, de heer Vos namens de nabestaanden en als laatste ds. Kuilman. De plechtigheid werd besloten met het bidden van het Onze Vader, waarna de familie bloemen bij het graf van hun dierbare legde.

Het monument bestaat uit acht grafstenen (stèles) met daarop de teksten (v.l.n.r.):

- Hier rust in vrede onze lieve man en vader serg.-majoor **Antonie van der Hoek**, geboren 23-12-'97 te 's-Gravenhage
- **Hendricus Kemp** geb. 7-6-1910 Jong gestorven weinig geleden – vroeg gestorven – vroeg bij God. Rust zacht lieve Rikus
- **G. Dekker** geb. 17-5-1926 Laten wij hopen wat wij willen, maar dragen wat wij krijgen.
- Hier rust **Johannes Jonk** geb. 23-2-'95 te Leiden. Die als dapper illegaal werker van zijn leven werd beroofd.
- Hier rust onze lieve man en vader **Jan Kouw** geb. 25-6-'92 te Asperen. Hij is verlost, God heeft hem welgedaan.
- **H.W. Loddema** geb. 21-8-1913 te Haarlemmermeer. Hij gaf alles en vroeg nooit. Ruwe bolster. Gouden hart. Rust zacht lieve Henk.
- Hier rust **Rinke Vos** geb. 21-1-'22 te A'dam. Zijn jong leven werd afgesneden maar opgevangen door de liefde Gods en gedragen naar Jezus Christus.
- Hier rust onze lieve jongen **Harry Koningsberger** geb. 11-2-1924 IXXXI Meer dan zijn leven, had hij zijn vaderland lief IXXI

Op elke grafsteen is boven de tekst een afbeelding aangebracht, zoals een davidsster en een boot. Daardoor dragen deze qua vorm identieke stenen een persoonlijk karakter.

Als materiaal voor de grafstenen en de afdekplaten koos de ontwerper Fourion-natuursteen, een vrij zachte natuursteensoort. Door de keuze van de poreuze kalksteen uit het Franse Fourion, moesten de grafstenen in 1997 worden vervangen. De in reliëf uitgehakte tekst brokkelde langzaam af. De nieuwe grafstenen zijn van een weerbestendiger soort natuursteen gemaakt, dat door de Oorlogsgravenstichting meer wordt gebruikt.

De grafstenen zijn 1,40 m hoog, 54 cm breed en 8 cm dik. Door middel van een muur van paarsrode handvormstenen zijn de grafstenen met elkaar verbonden. Hierin is links het symbool van hun offer weergegeven in de woorden 'voor God, Vorstin en Vaderland' en rechts de datum waarop zij werden gedood. De muur schermt het graf aan beide kanten af. Het monument heeft daardoor een totale breedte van 11,20 m en is het 3,50 m diep.

Bij het oorlogsmonument in Zeist, dat onderhouden wordt in opdracht van de Nederlandse Oorlogsgravenstichting, wordt een herdenkingsbijeenkomst gehouden op 4 mei. De gemeente legt kransen. Het monument is geadopteerd door de r.-k. basisschool De Kameleonlocatie Zeist, aan de Gerrit Jan van der Veenlaan 2.

WOUDENBERGSEWEG 46B-50B

Monument voor Britse Piloten

1940 / 1942

Tijdens een luchtgevecht boven Zeist op 27 juni 1940 tussen Britse en Duitse vliegtuigen werd een Brits vliegtuig neergeschoten. Twee Britse militairen kwamen daarbij om het leven. Een derde inzittende van het vliegtuig bracht het er levend af. De omgekomen bemanningsleden werden op 29 juni begraven op de Nieuwe Algemene Begraafplaats (graf C, nummers 1105 en 1106).

De grafsteen is geplaatst tussen eind juni 1940 en mei 1942. Nadat in 1942 hun identiteit bekend werd, is de inscriptie op de grafsteen aangevuld met hun namen. Nu staat er 'O valiant hearts, who to your glory came. Pilote officer R.A. Percy. Sergeant A.M. Clark. Died for their country June 27th 1940'.

De staande grafsteen gemaakt van natuursteen is 80 x 51 x 8 cm (h x b x d) en geplaatst op een sokkel van 23 x 62 x 12 cm (h x b x d). De grootte van het graf is 1,40 x 2,14 m (b x l).

De later in de oorlog omgekomen geallieerde militairen zijn in Amersfoort op de begraafplaats De Rusthof begraven.

Het onderhoud van militaire graven werd in januari 1941 opgedragen aan de gemeentebesturen. De kosten van het onderhoud kwamen ten laste van het Rijk. In september van hetzelfde jaar plaatste het departement van Defensie op militaire graven uniforme eikenhouten kruizen. In vroeger jaren stonden er op het graf van Percy en Clark twee houten kruisjes naast de grafsteen.

Bij het oorlogsmonument in Zeist, dat onderhouden wordt in opdracht van de Nederlandse Oorlogsgravenstichting, wordt een herdenkingsbijeenkomst gehouden op 4 mei. De gemeente legt kransen.

Het grafmonument voor de Britse piloten Percy en Clark. FOTO GEMEENTEARCHIEF ZEIST

WOUDENBERGSEWEG 56-58 SPORTCENTRUM

Monument voor gevallen KNVB-Bondsleden

OVERGEBRACHT IN 1974 VANUIT DEN HAAG

De Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond, gehuisvest in Den Haag, kocht in 1959 de buitenplaats Djimath aan de Woudenbergseweg voor de oprichting van een eigen sportcentrum. In 1961 werd begonnen met de aanleg van de sportvelden en in 1963 met het gebouwencomplex. Het nieuwe KNVB-sportcentrum werd op 16 september 1965 officieel door prins Bernhard geopend. Op 29 maart 1971 werd een nieuw logies- annex administratiegebouw in gebruik genomen en op 25 april 1974 werd het nieuwe bondsbureau betrokken. Bij de verhuizing uit Den Haag werd ook het oorlogsgedenkteken uit het bondsbureau meegenomen en kreeg het een plaats in sporthal.

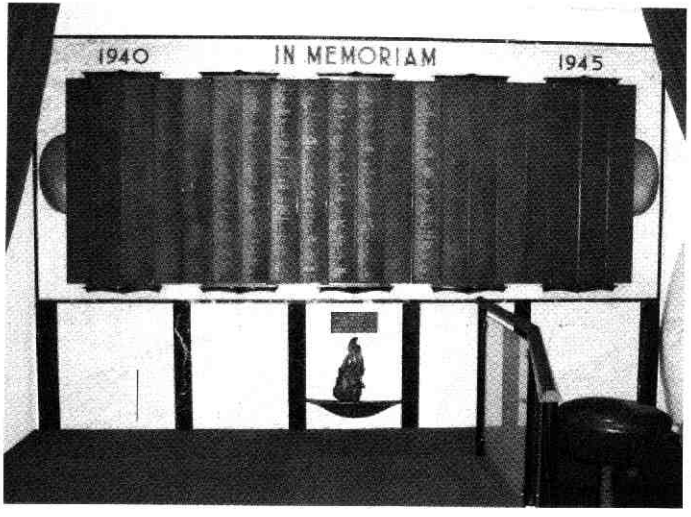

Het Monument voor gevallen KNVB-Bondsleden in de hal het KNVB-sportcentrum. Boven de geopende kasten. Rechts met gesloten deuren. FOTO G.C.M. RUIJS, 2004.

Het monument bevat vijf bronzen kasten, waarin de namen zijn gegoten van 2212 omgekomen bondsleden. Op de deur van de eerste kast is het oorlogsmonster uitgebeeld, dat de doelpalen vernietigt, zinnebeeld van het verbod van de bezetters om de voetbalsport te beoefenen. Op de deur van de tweede kast staat het wegvoeren van de voetballers om in zware gevangenschap onder martelingen en wreedheden het leven te laten. De derde

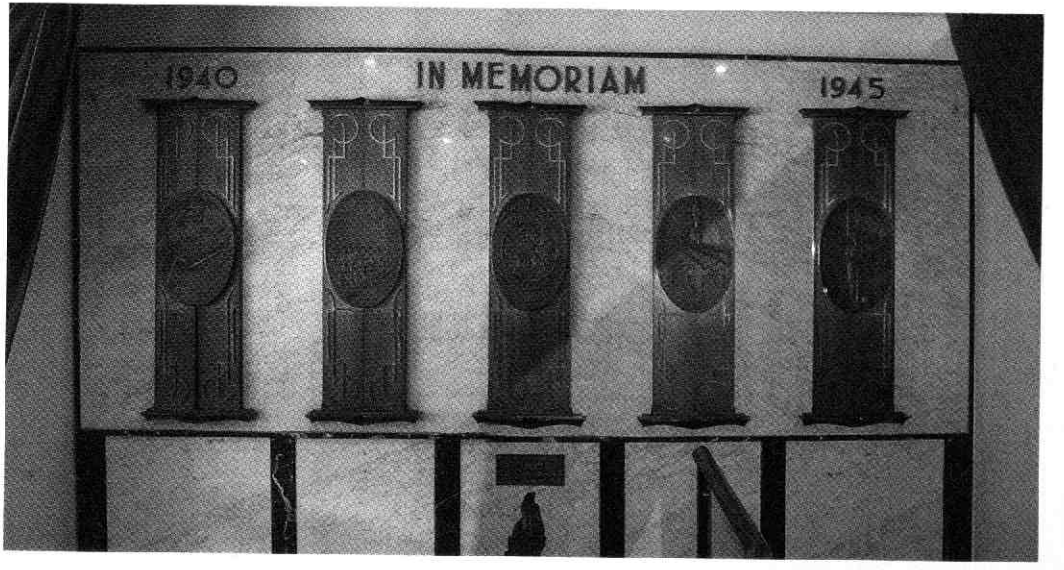

kast vertoont het embleem van de bond. Op de deur van de vierde kast is afgebeeld een dodenakker met op de achtergrond het eeuwige vuur, symbool van de vele kerkhoven, waar de talloze treurenden hun nabestaanden in liefde en smart herdenken en op de vijfde een symbool van de bevrijding, de herrijzenis van de zelfstandigheid van het vaderland, tevens

getemperde vreugde, dat alle smart, alle lijden niet voor niets is geweest. Boven de kasten staat '1940 – in memoriam – 1945'. Onder de kasten hangt een plaquette met het opschrift 'Bij herdenking 60-jarig bestaan K.N.V.B. aangeboden door de aangesloten verenigingen. 1889 10 december 1949'. De uitbeelding van het eeuwige vuur, een schaal waarop KNVB staat met een vlam, is nu onder het monument bevestigd, maar oorspronkelijk hing dit onderdeel van het monument boven de kasten en de tekst 'in memoriam'. Het

monument is ongeveer 2 x 3 meter groot. Het monument is ontworpen en vervaardigd door de firma Bosma en Florack te Amsterdam.

De herdenkingsplechtigheid en de onthulling daarbij van het monument ter ere van de in de oorlog en door de Duitse terreur gevallen bondsleden was het hoofdmoment van de viering van het zestigjarig bestaan. De herdenkingsplechtigheid vond plaats in het Concertgebouw aan de Van Baerlestraat te Amsterdam op 10 december 1949. Nabestaanden van de omgekomen voetballers waren in de gelegenheid gesteld om daarbij aanwezig te zijn. De plechtigheid werd opgeluisterd door een concert van het Concertgebouworkest onder leiding van Eduard van Beinum. De voorzitter van de commissie tot aanbieding van een huldeblijk namens de aangesloten verenigingen, de heer J.M. Koolhaas, bood het monument aan het bestuur van de KNVB aan. Het was de wens van het bestuur om een gedenkplaat in het Bondsgebouw aan te brengen ter nagedachtenis aan alle leden, die in de oorlog waren omgekomen. Erevoorzitter en sportpionier Willem J.H. Mulier onthulde het monument.

Het zeer smaakvolle en kostbaar uitgevoerde monument kreeg een plaats in de bestuurskamer van het bondsbureau aan de Van de Spiegelstraat 21 in Den Haag. In het jaarverslag over het seizoen 1949-1950 schreef het bestuur: '*Eerlang, als er een Bondsbureau komt, dat geheel aan de tegenwoordig eisen voldoet, zal dit monument een meer opvallende plaats krijgen, waarbij wij denken aan de hal.*' Het

monument kreeg, nadat het was overgebracht naar Zeist, een prominente plek in de inganghal van de sporthal.

Sinds een aantal jaren is het KNVB - sportcentrum verzelfstandigd en wordt het commercieel geëxploiteerd. Het KNVB hotel en de sport- en zalenaccommodatie – met een capaciteit tot 3.000 personen – kunnen gehuurd worden voor beurzen, conferenties, cursussen en examens. De grote hal van de sporthal is voor dat doel verbouwd tot een bar en lounge. Voor de mensen die hier gezellig bijeen zijn, vindt men het monument blijkbaar te confronterend. Tegenwoordig gaat het monument schuil achter een gordijn. Alleen op 4 mei wordt deze opengeschoven, maar er heeft geen herdenkingsbijeenkomst plaats.

Dit was in het verleden wel anders. Toen het monument nog in het bondsbureau in Den Haag hing, vond er jaarlijks een plechtige herdenking plaats. Zo werd bijvoorbeeld in 1961 na het spelen van het Ave Verum van Mozart door de bondsvoorzitter een herdenkingstoespraak gehouden, waarna hij een krans aan het monument hechtte, gevolgd door een kranslegging door een deputatie van joodse verenigingen. De plechtigheid werd besloten met het ten gehore brengen van het slotkoor uit de negende symfonie van Beethoven.

ZINZENDORFLAAN, BEGRAAFPLAATS

Plaquette Evangelische Broedergemeente

DATUM ONTHULLING ONBEKEND

Tegen de muur op de begraafplaats van de Evangelische Broedergemeente aan de kant van het Zusterplein is een hardstenen plaquette bevestigd met daarop de namen van twee leden van de Evangelische Broedergemeente.

De tekst op de steen luidt: 'Ter herinnering aan Paul Oscar Martin, geboren 27 jan. 1900 te Zeist, overleden in gevangenschap 19 maart 1943 te Singapore en John Otto Arkes, geboren 19 febr. 1920 te Zeist, gefusilleerd 26 sept. 1944 te Amsterdam'. Arkes werd gefusilleerd als represaille voor de aanslag op de Weteringschans. De Kerkeraad van de Broedergemeente heeft op voorstel van H.B. Arkes, een broer van de omgekomen J.O. Arkes, de plaquette kort na de oorlog laten aanbrengen. H.B. Arkes was de rentmeester van de Evangelische Broedergemeente. Het werk werd uitgevoerd door Steenhouwerij Van der Velde uit Zeist. Passend in de sobere stijl van de Broedergemeente liet men een plechtige onthulling achterwege. Wel werden in de eerste jaren door het plaatselijk 4 en 5 mei comité tijdens de Dodenherdenking bloemen bij het monument gelegd.

Plaquette op de begraafplaats aan de Zinzendorflaan voor twee elders omgekomen leden van de Broedergemeente. FOTO M. SLOOTWEG, 2004

Bronnen

- Archief der gemeente Zeist, 1906-1945, inventarisnummers 1588 en 1621; Gemeentearchief Zeist
- Archief der gemeente Zeist, 1946-1965, inventarisnummers 4, 5, 1029, 1565, 1584 en 1585; Gemeentearchief Zeist
- Archief van de gemeente Zeist, 1966-1975, dossiernummers 9939 (-1.853.1 Monumenten en gedenktekens, 1966/1975) en 10162 (-1.855.2 Herdenking van de nationale bevrijdingsdag, 1969/1975); Gemeentearchief Zeist
- Archief van de Dienst Openbare Werken, dossiernummers 3712 (-1.776.11 Algemene begraafplaatsen – algemeen), 1584 (-1.853.1 Oorlogsgedenktekenen) en 2777 (-1.855.34 Sportvelden Dijnselburg); Gemeentearchief Zeist
- Archief der gemeente Zeist, dossiernummer 15816 (-1.853.1 Oorlogsmonumenten en -gedenktekens, 1986/-); PG Middelen, afdeling D.I.V.
- Archief van de gemeente Zeist, dossiernummer PRO 4446 (-1.853.3 Oorlogsmonument. Oprichting joods herdenkingsteken in het Walkartpark, 2000/2001); PG Middelen, afdeling D.I.V.
- Archief van de gemeente Zeist, dossiernummer PRO 6572 (-1.853.3 Oorlogsmonument. Oprichting Indië-gedenkteken in het Walkartpark, 2003/-); PG Middelen, afdeling D.I.V.
- BWT-archief, dossiernummers BWT 9949 (-1.733.21 Walkartpark. Poffertjeskraam en onderkomen plantsoenendienst. 1963/-), BWT 12661 (-1.733.21 Walkartpark. Joods herdenkingsmonument). 2001/-) en BWT 13218 (-1.733.21 Walkartpark, Indië-monument). 2003/-); PG Middelen, afdeling D.I.V.
- Archief van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond, 1889-1996 (1997), inv.nrs. 272 (Jaarverslag over het bondsjaar 1949/1950) en 697 (*Sportkroniek*, officieel orgaan van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond, 1949 juli 04 - december 27; 48e jrg. no's 27-52); Het Nationaal Archief te Den Haag
- Collectie oorlogsdocumentatie van het Gemeentearchief Zeist
- W. Hoebink, Charles Weddepohl (1902-1976). Beeldhouwer in de gemeente Maartensdijk. *St. Maerten*, Nr. 22 (2001) p.4-39
- R.P.M. Rhoen, Een vergeten bevrijdingsmonument. *Seijst*. Nr. 1 (1992) p. 10-14
- R.P.M. Rhoen, *Zij zochten Adullam in Zeist*. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945. Zeist 2001
- Wim Ramaker, *Sta een ogenblik stil...*, Kampen 1980
- Plaatselijke kranten

Noten

1 De data die A. Bal geeft in noot 67 behorende bij hoofdstuk 4 (1943) van Het Zeister verzet. De geschiedenis van Zeist in Bezettingstijd (Rotterdam 1999) zijn niet alle juist.

2 Beerenstein komt niet voor in het bevolkingsregister van de gemeente Zeist. Evenmin komt hij voor in het Slachtofferregister van de Oorlogsgravenstichting.

3 De vader van een van de gefusilleerde mannen ontmoette kort na de oorlog in Koeala Loempoer op Malakka een Nederlander die verklaarde ooggetuige te zijn geweest van de fusillade van zijn zoon, omdat hij op dat moment ondergedoken was op de boerderij van Hilhorst, in Noord in de oorlog. Herinneringen en belevenissen van mensen uit Amsterdam boven het IJ, 1940-1945, (Amsterdam 1980), aldaar blz. 118.

4 Doc I Lages, map b stuk 19; NIOD.

5 Annemiek Bal, Het Zeister verzet. De geschiedenis van Zeist in bezettingstijd, Rotterdam 2000, p. 119.

6 Henk Berends, Woeste Hoeve 8 maart 1945, Kampen 1995, aldaar blz. 17-26.

7 Doc I Lages, map b stuk 19; NIOD.

8 Noord in de oorlog. Herinneringen en belevenissen van mensen uit Amsterdam boven het IJ, 1940-1945, (Amsterdam 1980), aldaar blz. 114-118.

9 Samen met architect J.G. Becker ontwierp M.L. Pauw het oorlogsmonument op het Raadhuisplein in Doorn, zijn geboorteplaats. Het monument werd op 3 mei 1948 onthuld.

10 Volgens de plaatselijke krant zou mw. Van Hattem-Peil haar man en haar zoon in en door de oorlog hebben verloren. Mw. Van Hattem is nadat zij zich op 24 november 1936 in Zeist had gevestigd, op 23 januari 1939 van haar man, Frans Simon van Hattem, gescheiden. Haar ex-echtgenoot heeft niet in Zeist gewoond. Zijn naam komt niet voor in het Slachtofferregister van de Oorlogsgravenstichting. Aan de juistheid van het krantenbericht, moet dan ook worden getwijfeld.

11 Woonde van 1939 tot 1946 in Zeist.

Bijlage 1

De tekst van de dienst op 4 mei 1950 ter gelegenheid van de Dodenherdenking geleid door ds. J. Gillebaard. Thema: Ter gedachtenis aan hen die vielen 1940-1950.

'Geliefde gemeente, Op deze nationale rouwdag, waarop wij met heel ons volk terugdenken aan de jaren van leed en van verschrikking, is het ons een diepgevoelde behoefte als gemeente aan deze plaats samen te komen. Aan deze plaats, waar wij het beeld in onze gedachten terugroepen van hen, die uit ons midden het leven lieten voor de zaak van vrijheid en recht.

Zij waren in bijzondere zin van de onzen, en nog zien wij hen, zoals zij onder ons in- en uitgingen: allemaal jonge levens, voor wie op aarde een schone toekomst scheen weggelegd. Zij behoorden tot onze kring, het grote huisgezin der kerk – en wij waren aan hen verbonden door één Doop, één geloof, één Heere!

Wanneer ik hun namen noem, doe ik dat niet om elkander het hart week te maken. Ook niet om hun beeld te veridealiseren of om aan hun nagedachtenis een méér dan betamelijke eer te brengen. Maar dan doe ik dat uit het oogpunt van verschuldigde dankbaarheid voor wat zij geweest zijn en gedaan hebben.

En zo noem ik – uit deze wijk: Jan Barends, Arie Bijl, Anton Elskamp, Wim de Gooyer, Jan Grotendorst, Karel de Mildt, Jan de Mildt, Henk van Oel, Jaap Pomstra, Arie Schaafsma, Klaas Schaafsma, Wim Schmidt, Arnold Stramrood.

Ik hoorde een stem uit den hemel, die tot mij zeide: Schrijf: Zalig zijn de doden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid – en hun werken volgen hen.

In dit Woord uit Openbaring 14:13 gaat het over onzen doden – dan: over hun werken.

Eerst over hen zélf – en let wel, dan is het niet een stem van beneden, die spreekt – niet een stem van beklag – maar een stem uit den hemel, die een Goddelijke boodschap overbrengt. En die Goddelijke boodschap luidt, dat zalig zijn de doden, die in den Heere sterven.

Het gaat hier alzo over degenen, die in den Heere sterven, d.i. in de gemeenschap met Hem, in de saamverbondenheid met Hem.

Zij, die zo sterven – zalig zijn zij van nu aan!

Zalig zijn zij – zij zinken niet weg, zij verkommeren niet, zij zwerven niet rond, zonder vaste woonplaats – zij verkeren ook niet in een schimmenwereld – zalig zijn zij, zij beërven de zaligheid, die hun bereid is voor de grondlegging der wereld, en die Jezus voor hen verwierf door zijn offer en kruis, zaligheid, waarin geen zonde bezoe-

delt of schuld benauwt, maar waarin het leven volkomen wordt vrijgemaakt en de blijdschap alsdan onbepaald, door het licht dat van Gods aanzicht straalt, ten hoogsten toppunt stijgt. Zaligheid, niet af te meten, vreugd, die alle smart verbant..... geen oog zag zulks en geen oor hoorde het en het klom in geen mensenhart op, wat God bereid heeft dien Hem liefhebben...

De zin van deze samenkomst, broeders en zusters, is allereerst gelegen in deze troostende verzekering. Ik denk aan degenen, die in de nauwste betrekking staan met hen, die van ons gingen – gij zijt niet gebaat met stemmen van beneden. Gij hebt behoefte aan de stem uit den Hemel! Gij hebt behoefte aan de boodschap van den Verhoogden Heere.

En die kent beter dan wie ook de stille droefheid. Die weet, dat al zijn er jaren verlopen, nog altijd daar is die wond, die o zo gemakkelijk weer opengaat, dat leed over het verlies van wat een mens zo intens kan hebben liefgehad, die verborgen strijd om altijd goed te keuren wat God beschikte... Hij kent de tranen, die een ander niet zag, de hunkering naar wat voor goed voorbij is. En Hij is het, die vanavond ook Zijn hand legt op het moede hoofd en zegt: zalig zijn de doden, die in den Heere sterven van nu aan.

De omstandigheden, waaronder zij stierven, waren wel verschillend, gelijk ook verschillend geweest zijn de plaatsen en de oorzaken – maar de vijand heeft wel hun lichamen kunnen treffen, maar niet hun zielen. Hun ziel was veilig in Jezus' handen. Voorzover wij van de meesten van hen met onfeilbare zekerheid weten en van anderen met een beroep op Gods barmhartigheid geloven, bracht hun het sterven geen verlies – maar winst..... Jezus was bij hen in het uur van hun dood..... en Hij voerde hen het leven in.....

Zalig zijn de doden, die in den Heere sterven, van nu aan. Dat is het, wat de Heere schenkt. Schenkt in zijn genade.

En dan is het wel heerlijk te weten, dat er geweest zijn, die in hun laatste dagen hebben kunnen zingen van: 'Een vaste Burcht is onze God, een Toevlucht voor de Zijnen'..... en anderen, die het beleden hebben: 'Dan ga ik op tot Gods altaren, tot God, mijn God, de Bron van vreugd'- maar, broeders en zusters, al zouden we het niet weten, wie zal zeggen, waarmee de Heere de zijnen weet te troosten en hen zijn vrede en vrijspraak kan doen genieten? En Hij is het, die Zijn kinderen, na kortstondig ongeneugt, eindeloos verheugt. Zalig zijn de doden, die in den Heer sterven, van nu aan.

Zo dan, vertroost elkander met deze woorden!

Want dan zullen zij altijd bij den Heere wezen.

En dan spreekt dit Woord ook over hun werken.

Wij gaan die werken, die soms heel dappere werken, niet ophemelen....maar wel zien we die werken in het licht van het Woord Gods! Ook in dit opzicht is er onderling verschil geweest, maar wat zij gedaan hebben, hebben zij gedaan in de dienst van het Vaderland, dat zo deerlijk mishandeld en geknecht werd. En hetzij zij stonden in militaire dienst of activis-

ten waren in het geheimzinnige leger van het Verzet – zij gaven zich voor het arme, gehavende Vaderland.

En zij hebben onderkend allereerst de geestelijke nood van dat Vaderland – de verschrikking, dat dat Vaderland geestelijk werd gewurgd. Toen men ons niet paaien kon met loze leuzen en schijnbaar welwillende gestes, zette men ons volk de bespijkerde laarzen op de nek en wilde men, in een tomeloze nazifixeringsdrift alles uitroeien wat ons dierbaar en heilig was.

Toen heeft dit jonge geslacht zich aangegord tot de heilige oorlog!

Toen heeft de gemeente het edelste in dit geslacht doen opwaken!

En zij hebben zich ingezet voor de hoogste goederen, die een volk bezit.

Wie spreekt van avontuur, van de stem van het opbruisende bloed, van de zucht naar sensatie – zou schandelijk miskennen de nobele drijfveren, de diepste zieleroerselen, de geloofsovergave, de volharding in een vaak zenuwslopende worsteling.

En zij waren het zich bewust, hoe hoog de tol kon zijn, die zij eens hiervoor te betalen hadden. Hoevelen van de jongens van het Verzet hebben hun werk gedaan in biddende afhankelijkheid. En bij hoevelen is hun eigen innerlijk leven in de diepte gerijpt en is het bewustzijn gegroeid, dat zij in leven en sterven, des Heeren waren!

Hun werken – zij zullen ten dele bekend blijven, ten dele ook onbekend blijven – maar....en dit is onze troost..... hun werken volgen met hen, komen achter hen aan, hebben betekenis voor de eeuwigheid, blijven bij God in eeuwige gedachtenis. De Heere vergeet hun werken niet en de arbeid der liefde, die zij aan Zijn Naam hebben bewezen. De Heere gedenkt en beloont.

En zo zullen ook wij gedenken!

Een jonger geslacht zal het moeten weten, welke werken verricht en welke offers gebracht zijn. Want mee daaraan hebben wij te danken onze vrijheid, het behoud van onze cultuur, de vrijheid ook van onze godsdienst. Mee daardoor zijn wij vandaag wat wij zijn. Ontzaglijk veel heeft ons volk te danken aan de moed, de dapperheid, de beslistheid, de geloofsijver van zo vele jongeren en ouderen.

Van die allen, die door het geloof het eigendom des Heeren waren, zeggen wij:

Zij hebben de goede strijd gestreden,

Zij hebben – hoe jong zij ook waren – de loop voleindigd, zij hebben het geloof behouden. Voorts is hun weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, die de Heere, de Rechtvaardige Rechter hun in Zijn dag schenken zal!

Wij blijven hen gedenken.

Wij willen ons telkens weer aan hen en aan hun werk doen herinneren. Het is daarom, dat wij de gedenkplaat hier aanbrengen. Op deze plaats van wit marmer staat:

"Ter Gedachtenis"

daaronder: *1940 – 1950.*

Dan volgen de namen. En onderaan staat: *Openbaring 14:13.*

Terwijl nu het orgel spelen zal de melodie van Gezang 174 en denk dan voor u zelf m.n. aan het 4e vers van

dat gezang:
Eenmaal als de stonde slaat,
Dat dit lichaam sterven gaat,
Als mijn ziel uit d' aardse woon
Opklimt tot des Rechters troon –
Rots der eeuwen – in Uw schoot
Berg mijn ziel voor den dood.

Terwijl het orgel dit spelen zal, verzoek ik de broeders Gaastra en Van der Linde de piëteitsvolle daad van de onthulling te verrichten.

Nadat de vlag, die de gedenkplaat bedekte, langzaam was weggeschoven:

Deze steen zij een blijvende herinnering en een bezielende aansporing.

Deze namen staan in steen – zij mogen ook staan in het hart der gemeente.

Het belangrijkste is, als onze namen – ook onze namen – geschreven staan in het boek des levens! Dan kunnen wij, zelfs te midden van onze tranen zingen:
Jezus is mijn Toeverlaat,
Hij, mijn Heiland, is 't leven.
Zou ik dan niet aan Gods raad
Mij blijmoedig overgeven,
Schoon der graven lange nacht
Huiv'rend soms wordt ingewacht?

Als mijn lichaam zinkt in d' aard'
–'t Is mijn vast geloofsvertrouwen –
Blijft mij een gebouw bewaard
En 't geloven wordt aanschouwen;
'k Zal aan 't stof der aard ontvlien.
En dan eeuwig Jezus zien.

Gezang 26:1, 5.

Nadat deze verzen gezongen waren, en deze dienst met het uitspreken van de zegen een einde genomen had, schreed de schare aan de gedenksteen voorbij.

Bijlage 2

Oorlogsmonumenten in de provincie Utrecht

Gemeente	Plaats	Adres	Onthulling
Abcoude	Baambrugge	Rijksstraatweg / C.P. v.d. Leestraat	
Amerongen	Amerongen	Nieuwe Algemene Begraafplaats	1947
Amerongen	Overberg	Haarweg	
Amersfoort	Amersfoort	Voor de 'Zonnehof'	1962
Amersfoort	Amersfoort	Leusderweg	1994
Amersfoort	Amersfoort	Westsingel 43	1995
Amersfoort	Amersfoort	Stationsstraat	1993
Amersfoort	Amersfoort	Hooglandseweg	
Amersfoort	Amersfoort	Soesterweg	
Amersfoort	Amersfoort	Brabantsestraat	
Amersfoort	Amersfoort	Dorresteinseweg	1950
Amersfoort	Amersfoort	Drieringensteeg	1949
Amersfoort	Amersfoort	Van Asch van Wijkstraat	1977
Amersfoort	Amersfoort	Groen van Prinstereniaan	1946
Amersfoort	Amersfoort	Appelweg	1946
Amersfoort	Amersfoort	Barchman Wuytierslaan	1946
Amersfoort	Amersfoort	Prinses Marijkelaan	
Amersfoort	Amersfoort	Schothorsterlaan	1946
Amersfoort	Amersfoort	Onze Lieve Vrouwentoren	1954
Amersfoort	Amersfoort	Lageweg / Spechtstraat	
Amersfoort	Amersfoort	Stationsstraat	
Amersfoort	Amersfoort	Stationsstraat	
Amersfoort	Amersfoort	Van Randwijcklaan	
Amersfoort	Hoogland		
Amersfoort	Hoogland	Hamseweg	1946
Baarn	Baarn	Gerrit van der Veenlaan	1947
Baarn	Baarn	Stationsplein	1947
Baarn	Baarn	Julianalaan	
Baarn	Lage Vuursche	Groot Drakenstein	1959
Breukelen	Breukelen	Tinus de Witplantsoen	2000
Breukelen	Breukelen	Tinus de Witplantsoen	
Breukelen	Breukelen	Tinus de Witplantsoen	2001
Breukelen	Kockengen	Kerkplein	
	2000		

Gemeente	Plaats	Adres	Onthulling
Bunnik	Bunnik	Laan van Beverweerd	1946
Bunnik	Bunnik	Rhijnauwenselaan	1946
Bunschoten	Spakenburg	Spuistraat	1951
De Bilt	Bilthoven	Soestdijkseweg Zuid	1958
De Bilt	Bilthoven	Stationsgebouw	
De Bilt	Bilthoven	Soestdijkseweg Zuid	2003
De Bilt	Westbroek	Bij N.H. kerk	
De Ronde Venen	Mijdrecht	Raadhuisplein	1995
De Ronde Venen	Mijdrecht	Dorpsstraat	1945
De Ronde Venen	Wilnis	Koningin Julianastraat	1943
De Ronde Venen	Wilnis		2003
De Ronde Venen	Wilnis	Raadhuisstraat	1986
Doorn	Doorn		
Doorn	Doorn	Raadhuisplein	1948
Doorn	Doorn	Bij het BNMO-Centrum	
Drieb.-Rijsenburg	Driebergen	Traay	1980
Drieb.-Rijsenburg	Driebergen	Hoofdstraat	1948
Drieb.-Rijsenburg	Driebergen	Stationsgebouw	
Eemnes	Eemnes	Plantsoen	1987
Houten	Houten		
Houten	Houten	Plein	1995
Houten	Schalkwijk	Jonkheer Ramweg	1948
Usselstein	IJsselstein	Utrechtsestraat	1995
Usselstein	IJsselstein	Utrechtsestraat	1975
Leersum	Leersum	Rijksstraatweg	1948
Leusden	Achterveld	Jan van Arkelweg	1970
Leusden	Achterveld	In 'Ons Gebouw'	1989
Leusden	Achterveld	Tuin achter Huize Sint Joseph	1945-'55/'85
Leusden	Achterveld	Koningin Julianaweg	1965
Leusden	Achterveld	Bij de Sint Jozefkerk	1990
Leusden	Leusden	Dodeweg	
Leusden	Leusden	Appelweg	
Leusden	Leusden	Appelweg	1962
Leusden	Leusden	Dodeweg	

Leusden	Leusden	Dodeweg	1947
Leusden	Leusden	Bij het Jannetjesdal	1954
Leusden	Leusden		
Leusden	Leusden	Appelweg	1972
Leusden	Leusden	Appelweg	1962
Leusden	Leusden	Israëlitische begraafplaats	1955
Leusden	Leusden	Dodeweg	1982
Leusden	Leusden	Asschatterkade	1946
Leusden	Leusden	In de Sint Jozefkerk	1990
Leusden	Leusden	In kasteel Stoutenburg	1988
Leusden	Leusden	Dodeweg	1941
Leusden	Leusden	Dodeweg	
Leusden	Leusden	Appelweg	1953
Leusden	Leusden	Dodeweg	1948
Loenen	Loenen	Park Leeuwendijk	
Loenen	Loenen	Gemeentehuis	
Loenen	Vreeland	Boerenlaantje	
Lopik	Benschop	Benedeneind Zuidzijde	1945
Lopik	Jaarsveld	Lekdijk Oost	1985
Lopik	Lopik	Dorpstraat	1948
Maarn	Maarn	Raadhuisplein	1949
Maarn	Maarn	Stationsgebouw	1969
Maarn	Maarssen	Diependaalsedijk	1949
Montfoort	Montfoort		
Nieuwegein	Jutphaas	Nedereindseweg	1949
Oudewater	Oudewater	Waardsedijk	1945
Renswoude	Renswoude	Dorpsstraat	1946
Rhenen	Rhenen	Veendaalse straatweg	
Rhenen	Rhenen	Grebbeweg	1952
Rhenen	Rhenen	Stationsgebouw	1969
Rhenen	Rhenen	Bij het gemeentehuis	1948
Soest	Soest	Ir. Menkolaan	1954
Soest	Soesterberg	Vliegbasis Soesterberg	1946
Soest	Soesterberg	Verlengde Paltzerweg	1953 ?
Soest	Soesterberg	Kampweg	1984
Utrecht	Utrecht	Janskerkhof	1960
Utrecht	Utrecht	Wilhelminapark	1968
Utrecht	Utrecht	Tolsteeg	1947
Utrecht	Utrecht	Moreelsepark	1949
Utrecht	Utrecht	Prins Bernhardplein	1949
Utrecht	Utrecht		1969
Utrecht	Utrecht		
Utrecht	Utrecht		
Utrecht	Utrecht		
Utrecht	Utrecht	Tolsteeg	
Utrecht	Utrecht	Nicolaas Beetsstraat	1947
Utrecht	Utrecht	Herculesplein	1957
Utrecht	Utrecht	Kon. Wilheminalaan / Anne Frankplein	1960
Utrecht	Utrecht	Fort De Bilt	1949
Utrecht	Utrecht	Catharijnekade	1946
Utrecht	Utrecht	Oudegracht	1948
Utrecht	Utrecht		1969
Utrecht	Utrecht	Zandpad	1948
Utrecht	Utrecht	In de hal van het Centraal Station	1948
Utrecht	Utrecht	In het derde hoofdadministratiegebouw van de NS	
Utrecht	Utrecht	Neude	1948
Utrecht	Utrecht	Domplein	1949
Utrecht	Utrecht	Maliesingel	1946
Utrecht	Utrecht	Provinciehuis Achter Sint Pieter 200: *in 1995 overgebracht naar Provinciekantoor Rijnsweerd*	1950
Utrecht	Utrecht	Academiegebouw	1951
Utrecht	Vleuten	Bottensteinweg	1949
Utrecht	De Meern	Prins Willem Alexander Plantsoen	
Veenendaal	Veenendaal	Stationsplein	1951
Vianen	Vianen	Buitenlandpoort	1950
Wijk bij Duurstede	W./Duurstede	Singel	1958
Wijk bij Duurstede	W./Duurstede	Steenstraat	1994
Wijk bij Duurstede	W./Duurstede	Wijkersloot	1947
Woerden	Kamerik	Burg. Breenplantsoen	1955
Woerden	Woerden	Meeuwenlaan	1954
Woerden	Woerden	Stationsgebouw	1969
Woudenberg	Woudenberg		
Woudenberg	Woudenberg	Voorstraat	1947

Bronnen

- www.oorlogsmonumenten.nl; uitdraai 18 oktober 2004.
- Wim Rameker, *Sta een ogenblik stil...*, Kampen 1980

JAARVERSLAG 2004

ALGEMEEN

Het bestuur is zeer verheugd dat de nieuwe huisvesting is gerealiseerd. Op 8 mei heeft de heer W.J.M. den Heijer, wethouder van Ruimtelijke ordening, Kunst en Cultuur van de gemeente Zeist het pand aan de Middellaan 6 officieel geopend . Hoewel het een nieuw pand betreft is de plaats historisch. De naam Middellaan herinnert immers aan de aanleg van de bossen voor het Slot. Bijzonder is wel dat het foto- en knipselarchief en de boekencollectie eindelijk goed kunnen worden beheerd en gearchiveerd. Er is tevens een begin gemaakt met de digitalisering van de bestanden. Dit om het vinden van de stukken voor de bezoekers te kunnen vergemakkelijken. Belangrijk voor het conserveren is de klimaatbeheersing, die in één van de depots is gerealiseerd.. Konden voorheen bezoekers alleen op dinsdag morgen en de eerste zaterdag van de maand terecht in de kamer in het Slot, nu zijn ze op dinsdag - en op elke zaterdagmorgen welkom. Het bestuur weet zich gedragen door vele vrijwilligers die het mogelijke maken de historie van Zeist levend te houden. Vooral in de tijd van de verhuizing is hun betrokkenheid gebleken.
In 2004 is er ook een begin gemaakt met het nadenken over de betrokkenheid van jongeren bij de geschiedenis van Zeist. Hiervoor is een notitie opgesteld met de titel: Zeister Historisch Genootschap en school.

BESTUUR

Na het vertrek van Van Grunsven in 2003 wordt mevrouw F. de Vrijer tot voorzitter benoemd. Zij blijft ook secretaris tot de komst van de heer H.A. Moolenaar per 1 september. Tevens wordt mevrouw K. Veenland – Heineman aangesteld tot conservator en R.H.M. van Ingen tot systeembeheerder.
De heer P.Tol heeft na jarenlange betrokkenheid geen herbenoeming aanvaard. Het bestuur is hem zeer erkentelijk voor zijn trouwe en nauwgezette inbreng.
De commissie Archief en Beheer krijgt twee nieuwe leden: mw. M.Veltman en mw. E. Janssens.

DONATEURS

Het aantal donateurs schommelt rond de 750. Er hebben zich in 2004 44 nieuwe donateurs gemeld. Toch is door het vergrijzende bestand het aantal donateurs wat verminderd.
De afmeldingen zijn voornamelijk te wijten aan overlijden of vertrek uit Zeist.

FINANCIËN

Door de verhuizing is het jaar 2004 een bijzonder jaar geweest. Er zijn extra kosten gemaakt. Toch is er een positief resultaat. Dit zal ondergebracht worden bij de post reserveringen, nodig voor toekomstige extra uitgaven, zoals het jubileumjaar 2006. Met het oog op de verhuizing zijn subsidieverzoeken ingediend bij en gehonoreerd door het Rabobankprojectfonds (t.b.v. de automatisering) en het Prins Bernhardfonds (t.b.v. de klimatologische archivering).
De verrekening over de begroting van 2004 geeft een bedrag van € 26.956,-

PUBLIC RELATIONS FONDSENWERVING

De verhuizing van onze locatie in de Van de Poll-kamer in Slot Zeist naar de Middellaan is uiteraard goed publicitair begeleid. Enerzijds om medewerkers en donateurs op de hoogte stellen, kenbaar te maken dat het gaat om plannen die veel om het lijf hebben, dat het gaat om een grootse krachtinspanning van een relatief klein groepje mensen, anderzijds moet ook de "buitenwacht" geïnformeerd worden. Ook de tijdelijke sluiting moet uiteraard bekend worden gemaakt. Al met al kan worden geconcludeerd dat de Zeister pers enthousiast heeft meegewerkt om onze doelstellingen te halen.
Ook na de opening is er uiteraard hard gewerkt om het adres van de nieuwe locatie "onder de mensen" te brengen. Daarnaast hebben de filmproductie rondom de oude stationslocatie en de zoektocht naar romans waarin Zeist wordt genoemd veel publiciteit opgeleverd.
Voorts is met veel succes een eigen website (www.zeist-historie.nl) gelanceerd.

ARCHIEF EN COLLECTIES

Het jaar 2004 heeft in het teken gestaan van de verhuizing van het Slot naar de Middellaan en het digitaliseren van de gegevens van de verschillende collecties. De voorbereidingen voor de verhuizing zijn reeds gestart voordat de heer J.P. Molenaar voorzitter van de commissie is geworden.
In het eerste kwartaal van 2004 is de Van de Pollkamer in het Slot gesloten voor bezoekers omdat toen boeken schoongemaakt zijn en alle collecties ingepakt. Een aantal leden van andere commissies hebben hierbij de helpende hand geboden.
Op 3 maart 2004 vindt de verhuizing plaats. Daarna moeten alle collecties weer op hun nieuwe plaats worden opgeborgen. Op 24 april gaan deuren van het nieuwe pand voor het eerst open voor de vele vrijwilligers. Hun inzet is van onschatbare waarde.
Gelijktijdig met het inpakken en het weer opnieuw inrichten is de digitalisering versneld aangepakt. Hierdoor is het mogelijk om reeds bij de opening van het pand de bibliotheek en de prentbriefkaarten verzameling met een nieuw zoeksysteem te benaderen. Vanaf 27 april zijn de bezoekers weer van harte welkom.

Tot eind december zijn er ca 100 bezoekers geweest. Tweederde van hen bezoekt de collectie op dinsdag en één derde op zaterdag.

De commissieleden zijn naast het helpen van bezoekers druk geweest met het bijhouden van het persberichten archief (ca. 1800 per jaar), de bibliotheek, het digitaliseren van de foto - en kaartenverzameling en het rubriceren van de vele geschonken objecten, waaraan door gebrek aan menskracht weinig was gedaan.
Ook in 2004 is er van diverse personen en instellingen materiaal voor het archief ontvangen. Daarvoor is de commissie zeer dankbaar.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De verhuizing

De tentoonstellingscommissie heeft een actieve rol gespeeld bij de verhuizing. Het verpakken en uitpakken van de collectie is o.a. haar zorg. De fotocollectie is volgens de aanbevelingen, verwoord in het collectieplan 2003, opgeborgen in zuurvrije dozen. De tweede fase (foto's in melinexhoezen) moet nog uitgevoerd worden. De tentoonstellingscommissie heeft toegezegd betrokken te willen blijven bij de zorg voor de collectie. De voorzitter van de commissie is tevens tot conservator benoemd. Dit om een goed overzicht van de collectie en zorgvuldige bewaring te waarborgen.

Oude Begraafplaats

Andy Smith heeft in 2004 zijn lidmaatschap van de Werkgroep Oude Begraafplaats gecontinueerd. Als bestuurslid vertegenwoordigt hij samen met Flora de Vrijer het ZHG in de in 2002 opgerichte stichting Oude Algemene Begraafplaats. De tentoonstellingscommissie heeft een conceptplan (mei 2004) opgesteld voor een vaste expositie in het poortgebouw. Op basis van dit plan is verder gewerkt aan dit project, dat waarschijnlijk in 2005 in uitvoering gaat.

Erfgoed Heuvelrug Bereikbaar

Karen Veenland heeft op uitnodiging van het Erfgoedhuis Utrecht de stichting vertegenwoordigd in het project Erfgoed Heuvelrug Bereikbaar. Als thema is gekozen 19-toen. Het is begin 2005 nog niet duidelijk of en welke invulling Zeist (gemeente, openbare bibliotheek, ZHG) aan dit thema zal geven.

Publiekshal

De luchtfoto's van de tentoonstelling EEN OVERZICHT (in 2003) zijn bijna het hele jaar 2004 te bezichtigen in de Publiekshal van de gemeente Zeist aan Slotlaan 6. Het panorama 'St. Joseph' heeft daar de eerste maanden ook gehangen. De fototentoonstelling is door het publiek en door de medewerkers van de gemeente Zeist goed ontvangen. Afgesproken is om in 2005 weer te exposeren.

Zeist Zilver Werken/ Zilvercomité

Het uitgebreide onderzoek

in de collectie naar objecten, foto's en archiefstukken m.b.t. de zilverindustrie heeft geresulteerd in een bescheiden bruikleen op de tentoonstelling Zeist Zilver Werken, die van 12 december 2004 tot en met 13 maart 2005 in Slot Zeist te zien is.
Karen Veenland heeft het Zeister Historisch Genootschap vertegenwoordigd in het Zilvercomité, waarin de initiatiefnemers van de tentoonstelling, de heren J. en H. Steenbeek, en de heer W. Buis (namens het Gilde), de heer A. Campman (antiquair), de heer R.P.M. Rhoen (gemeentearchivaris), de heer M.A. van Rhijn en de heer P. Ebbenhout (R.K. woningbouwvereniging) zitting hebben. Het Zilvercomité heeft als klankbord gefungeerd voor de organisatoren van de tentoonstelling: mevrouw A. Brander, de heren D. Bouma en M. Ruis van Slot Zeist en gastconservatrice mevrouw A. Krekel.
Tevens heeft het Zilvercomité het initiatief genomen tot de oprichting van een stichting met als doel het vestigen van een zilverkamer (museum) in Zeist. Voor het ZHG is het in 2004 te vroeg om zich statutair te binden aan dit initiatief.

Openbare Bibliotheek

In december 2004 heeft de tentoonstellingscommissie twee vitrines ingericht in de Openbare Bibliotheek met brochures, foto's en een plaquette, die betrekking hebben op de Zeister Zilverindustrie.

Wand Middellaan

De tentoonstellingscommissie buigt zich samen met Flora de Vrijer over een presentatie van de collectie op de oostwand in de Middellaan 6.

Collectie Utrecht

Sinds het najaar 2004 zijn enkele prenten en tekeningen uit de collectie van het ZHG opgenomen in het Provinciaal Digitale Museum: www.collectieutrecht.nl. De tentoonstellingscommissie heeft de selectie van het beeldmateriaal en de beschrijvingen begeleid.

Samenwerking met de Toets en de Essentie

De financiële afhandeling van de tentoonstelling EEN OVERZICHT (najaar 2003) vond plaats in 2004. De samenwerking met de Toets en de Essentie heeft in 2004 geen vervolg gekregen, omdat de tentoonstellingscommissie zich in het begin van het jaar niet wilde binden. Vanwege de verhuizing heeft het vinden van een gezamenlijk thema en voldoende financiën bovendien meer voorbereidingstijd nodig.

LEZINGEN

De heer W.J.M. den Heijer, wethouder van Zeist, heeft op 29 september 2004 een lezing gehouden over "De Liefde". Deze lezing is gehouden in de Thomaskerk aan de Oranje Nassaulaan. Naar aanleiding van de publicatie van de gemeente Zeist "Kunst in de openbare ruimte in Zeist", heeft de heer Den Heijer de aanwezigen meegenomen op een virtuele wandeling langs beelden, parken en monumenten. De heer G. Schutte, voormalig lid van de Tweede

Kamer, heeft op 3 november 2004 een lezing gehouden met als titel "Van redding door bezuiniging tot leefbaar Zeist". De subtitel is: anderhalve eeuw politieke partijvorming in Nederland en Zeist. Deze lezing is gehouden in de kantine van het Openbaar Zeister Lyceum op het landgoed Schoonoord van de Blikkenburgerlaan.

EXCURSIE

In samenwerking met het Utrechts Landschap is er op 19 mei een excursie georganiseerd naar de Blauwe Kamer in Wageningen. Het prachtige natuur gebied is bezocht. Vooraf heeft de heer Lugtmeier een lezing gehouden. Aansluitend is er een boottocht op de Neder Rijn met de schuit: De Blauwe Bever.

AUDIOVISUELE COMMISSIES

Het Zeister Historisch Genootschap heeft inmiddels een goede traditie ontwikkeld door in het voor – en najaar een film – en dia voorstelling te houden in het Figi theater. Ook op koninginnedag is er in de ochtend een film uit de geschiedenis van Zeist te zien. Het motto voor dit jaar is: "Een feest van herkenning ". Deze voorstelling wordt gepresenteerd in samenwerking met het Oranje comité. De voorstellingen worden traditioneel goed bezocht.

Het ZHG is, waar mogelijk, aanwezig met een kraam met boeken, videobanden en promotiemateriaal. Dit jaar is dit het geval op de braderieën van het winkelcentrum Kerkebosch en die op de Steynlaan, op koninginnedag bij het Slot Zeist en op de historische dag waarop 200 jaar Austerlitz is gevierd.
In het oog springt de aanwezigheid bij het tienjarig jubileum van het nieuwe Figi op 12 december.
Dat deze activiteit door de bezoekers op prijs wordt gesteld blijkt wel uit de goede reacties en de werving van nieuwe donateurs.

Huizen, winkels en bedrijfspanden die op de nominatie staan gesloopt te worden, zijn gefotografeerd.
De gegevens worden opgeslagen in de data base en gearchiveerd.

Ook in 2004 is er verder gewerkt aan de film over het stationsgebied in het centrum van Zeist. Tevens zijn er door de eigen fotografen reportages gemaakt, zoals bij de officiële opening van het nieuwe pand aan de Middellaan. Ook is er een rapportage gemaakt van de Oude Algemene Begraafplaats aan de Bergweg.

SEIJST

Ook in 2004 zijn er vier nummers van het blad verschenen. Ieder nummer kent een eigen accent. Het eerste nummer heeft artikelen over het landschap rondom Slot Zeist. Het tweede nummer gaat in op de Keizerlijke, koninklijke en vorstelijke bezoeken aan Zeist. Het is een lange periode van 10 juli 1672 tot 17 december 2003. Het derde nummer is een speciaalnummer ter gelegenheid van Open Monumentendag 2004. Thema: Merck

toch hoe sterck. Het behandelt Austerlitz – het kamp en het dorp. Dit nummer bevat tevens twee wandelrouters. Bijzonder is dat er naar een dergelijk nummer grote vraag is. Het vierde nummer gaat in op 80 jaar ADO, speelgoed met een doel

TEN SLOTTE

Het bestuur kan haar werk niet doen zonder de vele vrijwilligers. Vooral door de verhuizing, de nieuwe inrichting en de digitalisering is er veel extra werk verzet. Ook het bijhouden van het knipselarchief, het fotograferen van Zeist en de aanwezigheid bij bijzondere evenementen vraagt de nodige inzet. Daar wil het bestuur haar bijzondere dank uitspreken naar alle betrokkenen.

De dank gaat ook uit naar de donateurs, de gemeente Zeist, voor de jaarlijkse subsidie, de directies van Figi en het Openbaar Zeister Lyceum, de plaatselijke media. Bijzonder dank is verschuldigd aan het Rabobankprojectfonds en het Prins Bernhard fonds, die het mede mogelijk hebben gemaakt dat de collectie zo'n goed onderkomen heeft gekregen.
Alle genoemde betrokkenen maken het mogelijk dat het bestuur de doelstelling "het bevorderen en verbreiden van de kennis omtrent de geschiedenis van Zeist en wat daarmee verband houdt, alsmede het aankweken van belangstelling daarvoor in ruime kring" handen en voeten kan geven.
Namens het bestuur,
Arie Moolenaar, secretaris

SAMENSTELLING BESTUUR

PER 31 DECEMBER 2004

Voorzitter:	Mevr. Fl. de Vrijer
Secretaris:	H.A. Moolenaar
Penningmeester:	J.H. Heimel
De commissievoorzitters:	
Audiovisuele collecties:	A.J. de Groot
Archief en Collecties:	J.P. Molenaar
Lezingen en Excursies:	A. Steensma
Public relations, sponsoring:	R.E. vanGemeren
Redactie Bulletin Seijst:	J.L. Verbeek
Tentoonstellingen en conservator:	Mevr. K. Veenland-Heineman

Zeijst 2005-1+11

Uit de collectie gelicht (1)

Schilderij landhuis Pavia

In deze nieuwe rubriek worden twee bijzondere object uit de rijke, veelzijdige collectie van het Zeister Historisch Genootschap besproken.
Nelleriek Boucher, lid van de tentoonstellingscommissie, schrijft over het grootste schilderij in ons depot en Fred Steensma over de voorzittershamer van de Oranjevereniging Zeist.

Landhuis Pavia, olieverf op doek, r.o. gesigneerd J.Schwartze en gedateerd 1869. Niet zichtbaar op de foto is de fraaie, vergulde schilderijlijst.

NELLERIEK BOUCHER

Onlangs kreeg onze stichting weer de beschikking over een schilderij, dat ooit in bruikleen is gegeven aan de vorige eigenaars van het huis Pavia. Nu het schilderij weer 'thuis' is, is een korte toelichting op zijn plaats.

Het schilderij toont de buitenplaats

Pavia - de enige buitenplaats aan de Laan van Beek en Royen - gebouwd "in de achtertuin" van het huis Hoog Beek en Royen aan de Driebergseweg. Pavia werd rond 1860 gebouwd voor het echtpaar Pauw van Wieldrecht-Voombergh.

Aletta Cornelia Anna (1828-1913) was de middelste dochter van Albert Voombergh en Agnes van Loon, die kort na 1825 de buitenplaats Hoog Beek en Royen hadden gesticht. Vanaf 1830 bracht de familie Voombergh met hun drie dochters de zomers in Zeist door.

Toen Anna 23 jaar was, in 1851, stierf haar vader. In 1855 trouwde ze met Mr. Mattien Christiaan Hendrik ridder Pauw van Wieldrecht (1816-1895). In 1860 of 1861 vond de afsplitsing plaats van het terrein van Hoog Beek en Royen ten behoeve van de aanleg van een nieuwe buitenplaats. Het jonge paar woonde op Sparrenheuvel naast Hoog Beek en Royen tot Pavia rond 1863 was voltooid. Rond het huis werd een fraai park in Engelse landschapsstijl aangelegd door J. Copijn. Op ons schilderij is de toestand zes jaar na de aanleg weergegeven.

In 1868 lieten Anna en haar man zich portretteren door J. G. Schwartze. Het is bijzonder dat zij hem daarna ook de opdracht gaven voor een portret van hun nieuwe, prachtige buitenplaats.

Johann Georg Schwartze (1814-1874) was in Amsterdam geboren. Als kind woonde hij in de V.S., in Philadelphia. Zijn opleidingstijd bracht hij dan ook door in Boston, daarna in Dusseldorf, waarna hij zich in 1846 in Amsterdam vestigde. Zijn vaardigheid in het portretschilderen gaf hem in zijn tijd een redelijke bekendheid: in vele Nederlandse musea kan men werk van zijn hand aantreffen. Ook toen al was hij geen onbekende van de familie, want ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijk van het echtpaar Voombergh-Van Loon portretteerde hij de drie dochters Anna, Constance en Henriëtte in 1846 ten voeten uit. Johann Georg was de vader èn de leraar van de nu veel bekendere Thérèse van Duyl- Schwartze.

Johann G. Schwartze schilderde Pavia van de zuidkant, zoals het over de slingervijver gezien, stralend afstak tegen het groen van het nieuwe park. Opvallend is de kleur van het gepleisterde pand: een lichte oranjeroze gevel met bruin raamhout (kozijnen en roeden). Duidelijk is de veranda te onderscheiden (de huidige serre is pas in 1913 toegevoegd). Het dak van de driekantige uitbouw wordt bekroond met een z.g. piron. De huidige, kleinere bekroning met windwijzer vervangt het origineel. Op de hoeken ziet men sierschalen staan, die nu verdwenen zijn.

Na de dood van haar man bleef Anna tot haar overlijden in 1913 op Pavia wonen. Omdat zij haar deel van de Zeister bossen had opengesteld voor het publiek werd er in 1916 ter harer nagedachtenis een bank geplaatst bij de hertenkamp.

De terreinen rond Pavia zijn sinds 1984 eigendom van de stichting Het Utrechts Landschap. Het huis met het park, waarin de duiventil en de brug karakteristieke

elementen vormen, is in 1999 aangewezen als beschermde buitenplaats. Zo kunnen we hopelijk tot in lengte van jaren genieten van dit prachtige huis, dat 136 jaar geleden zo fraai werd afgebeeld door J.G. Schwartze.

Bronnen en literatuur

De auteur heeft inzage gehad in het onderzoek naar de bouwgeschiedenis van Pavia, dat t.b.v. de verbouwing en restauratie is gedaan door het Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis te Utrecht in 2004.

- R. Blijdenstein. Zeist. Groei en Bouw. Huis ter Heide, Lyceumkwartier en Austerlitz. Zeist, 1984.
  C.L. van Groningen, De Utrechtse Heuvelrug, De Stichtse Lustwarande, Buitens in het groen, Zwolle/Zeist, 1999.
- Hoog Beek en Royen, Korte geschiedenis van een buitenplaats, uitgegeven t.g.v. de Manifestatie Historisch Interieur 2001 en de Open Monumentendag 2001 door F. van Lanschot Bankiers N.V. en het Zeister Historisch Genootschap Van de Pollstichting, 2001.

Litho van Pavia, door P.J. Lutgers in 1869 uitgegeven. COLLECTIE ZHG

Uit de collectie gelicht (2)

De Voorzittershamer

FRED STEENSMA

Deze tweede keer vragen we uw aandacht voor een voorwerp dat bijzonder goed past bij de viering, dit jaar, van het zilveren regeringsjubileum van Koningin Beatrix t.w. de presidentshamer van de vroegere Oranjevereniging in Zeist. Deze hamer is in 1990 (80 jaar na de oprichting) door haar laatste voorzitter, de heer Jan Dijkstra, voor onbepaalde tijd in bruikleen afgestaan aan het Zeister Historisch Genootschap. De voorzitters van het huidige Oranje Comité Zeist hebben vanaf dit moment de activiteiten ten behoeve van o.m. Koninginnedag voorgezeten zonder hamer!

In de bruikleenovereenkomst staat onder andere vermeld dat omstreeks het jaar 1938 aan de Oranjevereniging een voorzittershamer ter hand werd gesteld,

ontworpen door de heer G.J. Beran, voorzien van vier ingelegde plaatjes - ieder voorstellende het wapen van Zeist - met zilveren beslag (de letters O en V) aan twee zijden en een zilveren kroon. Een en ander samengevat door zwart ebbenhout en ivoor (zie afbeeldingen).

In het verslag van 31 oktober 1990 van de Oranjevereniging lezen we: *de voorzittershamer heeft een zodanige waarde dat hij in bruikleen is gegeven aan de v.d. Poll Stichting om deze toe te voegen aan haar curiosa.*

Tijdens de tentoonstelling "Zeist Zilver Werken" (december '04 - maart '05) in het Slot Zeist werd ook aandacht besteed aan producten van Gerritsen - Van Kempen uit de 'medaillefabriek', waar sportprijzen, medailles, presidentshamers, troffels, dirigeerstokken, enz. werden vervaardigd. De voorzittershamer van de Zeist is, in afwijking van het op ruime schaal gemaakte standaardproduct, een uniek exemplaar te noemen.

Uniek om meer dan één reden: in 1938 werd prinses Beatrix geboren, maar tevens werd het 40-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina gevierd. Ter gelegenheid hiervan heeft het bestuur van de Oranjevereniging Zeist, waarvan Anton van Kempen (directeur van Gerritsen- Van Kempen) ook deel uitmaakte, deze hamer laten ontwerpen door Gustav Beran en aan de toenmalige voorzitter aangeboden.

De waardering voor de gebeurtenissen in 1938 vanwege ons Koningshuis was in Zeist bijzonder groot. Ter gelegenheid van de geboorte van prinses Beatrix werd een fonds ingesteld, waarvan de baten bestemd waren voor blijvende versieringen in Zeist. Omdat voor het ontwerpen hiervan ook Gustav Beran werd gevraagd, is een korte vermelding hiervan naar mijn mening op zijn plaats.

In vrij korte tijd verrees als eerste versiering in augustus 1938 t.g.v. het regeringsjubileum van H.M. Wilhelmina, de ons allen zo vertrouwde vlaggenmast met kroon op Het Rond.

De vlaggenmast is 20 m hoog. Om de mast zijn spiraalsgewijs 45 vlaggen bevestigd. De vlaggen zijn elk 5 m. lang, éénbanig en beurtelings rood, wit, blauw en oranje. De kroon (ook aangebracht op de voorzittershamer) in de top van de vlaggenmast is hoogstwaarschijnlijk vervaardigd door de modelleur/zilversmid van Gerritsen-Van Kempen, de heer M. v.d. Sluis.

In augustus 1938 werd de gigantische mast geplaatst in het plantsoentje tussen Hotel Hermitage en het Postkantoor. Reeds van verre een buitengewoon fraaie aanblik. Het bestuur van de Oranjevereniging Zeist heeft de mast met kroon en toebehoren in mei 1939 aan de gemeente Zeist aangeboden in de overtuiging dat de Zeister bevolking de mast zou beschouwen als een hulde aan het Koningshuis en als uiting van haar nationale gevoelens. De gemeente Zeist besloot op 1 juni 1939 deze schenking in dank te aanvaarden.

In 2005 is deze mast in Zeist voor de 67e keer op hetzelfde plekje opgericht als een uiting van feestelijk meeleven bij de

viering van Koninginnedag, het zilveren regeringsjubileum van Koningin Beatrix en misschien wel de geboorte van het tweede kind van onze troonopvolger. Een woord van dank voor de 'bewaarders' van beide unieke voorwerpen is hier zeker op zijn plaats.

Fred Steensma is voorzitter Oranje Comité Zeist, tevens bestuurslid van het ZHG.

FOTO FREDERIK RUYS

UITNODIGING voor de Voorjaars-excursie voor donateurs van het Zeister Historisch Genootschap op vrijdag 20 mei 2005 naar de Oostvaardersplassen.

Kennismaken met dit unieke natuurgebied is volgens ons een wens van velen, die nu gerealiseerd kan worden. Echter, de ontvangstmogelijkheid voor een groep is vastgesteld op maximaal 40 personen. Mocht er meer belangstelling bestaan dan wordt deze dagexcursie herhaald in het vroege najaar.

Oostvaardersplassen . . . . natuurlijk (ont)spannend

De Oostvaardersplassen, in eigendom en beheer van Staatsbosbeheer, is toevallig ontstaan door gebeurtenissen uit het recente verleden. Dit gebied van 5600 ha was enkele decennia geleden nog water en bij de inpoldering van Zuidelijk Flevoland in 1968 bestemd voor industrie. De Oostvaardersplassen was het laagste en dus natste deel van Zuidelijk Flevoland. Daarom werd er gewacht met de definitieve invulling. In die periode greep de natuur haar kans. Nu is de Oostvaardersplassen het grootste aaneengesloten moerasgebied van Nederland met, ook internationaal gezien, een zeer waardevolle flora en fauna.
Dit natuurgebied ligt tussen Lelystad en Almere, waar zomin mogelijk door de mens wordt ingegrepen. Onder invloed van neerslag en verdamping blijft de waterstand op peil.
Ganzen o.m. zorgen er voor dat het moerasgebied (3600 ha) niet dichtgroeit. In het droge deel (2000 ha) verblijven honderden grote grazers (heckrunderen, konikpaarden en edelherten).

Programma

09.00 Vertrek bus (parkeerplaats Zinzendorflaan) naar Lelystad.
10.00 Ontvangst in Bezoekerscentrum: koffie/thee + Flevoschelp met aansluitend een inleiding met beeldmateriaal over het natuurgebied door de boswachter.
11.00 Wandeling in en buiten het Bezoekerscentrum met o.m. vogelobservaties.
12.00 Gezamenlijke lunch
13.00 Gemotoriseerde "bolderkartocht" o.l.v. de boswachter door een deel van dit unieke gebied.
15.00 Vertrek naar Zeist
16.00 Aankomst Zinzendorflaan

Het maximaal aantal deelnemers is vastgesteld op 40 personen. Dit heeft te maken met de beperkte accommodatie en het aantal zitplaatsen in de overdekte bolderkar. De kosten, inclusief vervoer en lunch bedragen € 35,- p.p. te voldoen na bericht van plaatsing.

De toewijzing gebeurt in volgorde van aanmelding.

Aanmeldingsstrook

Ondergetekende . . . . . (naam) . . . . . .(voorletters)

Adres . . . . . .

Postcode . . . . . .

Woonplaats . . . . . .

Telefoon . . . . . .

Wil graag alleen / met één introducé deelnemen aan de excursie op 20 mei
Hij / zij 0 kan alleen op 20 mei
0 heeft geen voorkeur voor 20 mei of de najaarsexcursie

Handtekening . . . . . .

Wilt u deze strook opsturen naar/bezorgen bij
Mevr. R. Hofman-Roggeveen, Nelson Mandelalaan 24, 3707 KM Zeist, tel. 030-6920561

Bezoekadres: Middellaan 6, Zeist, (030) 691 63 88

Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting

Ook u kunt donateur worden van het Zeister Historisch Genootschap.
Donateurs ontvangen 4 maal per jaar ons blad Seijst.
De minimum bijdrage is €16,50 per jaar.
Meld u aan per post of e-mail en vermeld daarbij uw naam en voorletters, adres, postcode en woonplaats.

Zeister Historisch Genootschap
Van de Poll Stichting
Postbus 342 , 3700 AH Zeist
e-mail: info@zeist-historie.nl

Wacht met betalen tot u een bevestiging en een acceptgiro heeft ontvangen.

Donateurs

Aantal per 15 april: 786

De heer C.J. Blauw ..... UTRECHT
De heer G.J. Schutte ..... ZEIST
Familie H. Schut ..... ZEIST
De heer G.T.N. de Leeuw ..... ZEIST
De heer Toine van Hunnik ..... ZEIST
De heer J. van Ekeren ..... ZEIST
Mevrouw Olga Janssen ..... ZEIST
Mevrouw E.B. Locher-Scholten ..... ZEIST
De heer M.H. Baltus ..... ZEIST
De heer P.H. van Overbeek ..... ZEIST
Mevrouw A. van Amersfoort-Roep ..... ZEIST
De heer S.J. de Vries ..... ENSCHEDE
Mevrouw T.W.S. Veggelers ..... ZEIST
De heer G.A.M. Aldus ..... ZEIST
De heer A.W. Strammrood ..... ZEIST
De heer J.R.F.Th. Groesbeek ..... ZEIST
De heer B. Lutje Berenbroek ..... ZEIST
De heer D.S. Geursen ..... ZEIST
De heer J.B. de Winter ..... ZEIST
De heer J.M.A. Maijer ..... ZEIST
De heer M.W. Keyzer ..... ZEIST
De heer J. Okhuijsen ..... ZEIST
Mevrouw S. Odijk ..... ZEIST
De heer P. Hendriksma ..... ZEIST

Seijst

Speciaal themanummer ter gelegenheid van Open Monumentendag 2005

UITGAVE VAN HET ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

Overzicht van deelnemende kerkgebouwen en gebouwen voor geloofsbijeenkomsten

Monumenten van Zeist

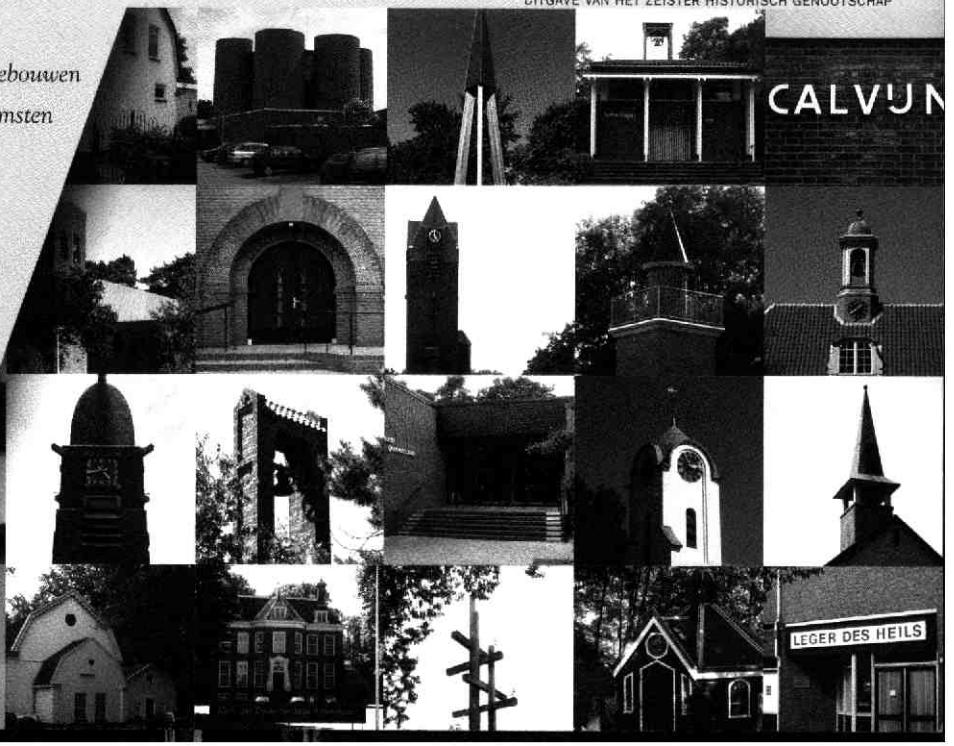

2005-III

Seijst

Bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist

ISSN 1383-2867
Verschijnt 4x per jaar. Jaargang 35, nummer 3. September 2005. Drukwerk: Gregorius, Zeist.

REDACTIECOMMISSIE
J.L. Verbeek, voorzitter. H.J. Kater, R.P.M. Rhoen, mw. Fl. de Vrijer, redacteuren. F.Th.H. Ruys, vormgever (C.J.A. van Wessel, beeldbewerking).

REDACTIEADRES VOOR KOPIJ
Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist
E-mail: info@zeist-historie.nl
De richtlijnen voor de auteurs zijn via de bovenvermelde adressen verkrijgbaar.

POSTADRES
Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist en via het e-mailadres:info@zeist-historie.nl. Giro 384 03 83

WEBSITE
www.zeist-historie.nl

DEADLINE
Bijdragen en mededelingen voor nummer 1 van 2006: 15 december 2005.

Inhoudsopgave

Ten geleide 69
Voorwoord 70
Inleiding 71
Kerken van Zeist 40
Programma Open Monumentendag 96
Mededelingen van het bestuur 100

In verband met het themanummer Open Monumentdag is de rubriek 'Uit de collectie gelicht' in dit nummer komen te vervallen.

Reeds in de vroege Middeleeuwen heeft op de plek van de Oude Kerk een houten kerk gestaan, die in de loop van de twaalfde eeuw door een stenen romaanse kerk is vervangen.

Over deze en nog veel andere kerkgebouwen voor geloofssamenkomsten in Zeist gaat het in deze uitgave.

Gemeente Zeist

Gilde Zeist

Open Monumentendag

bouwfonds
Hoofdsponsor

Het is inmiddels een jaarlijkse traditie geworden om nummer III van Scijst te wijden aan Open Monumentendag. Het is de uitgelezen mogelijkheid om in kort bestek van interessante delen van de rijke Zeister historie kennis te nemen.

Een deel van het voor dit nummer gebruikte materiaal is afkomstig uit onze archieven en kan voor u, de lezers, misschien een aanleiding zijn om ook eens persoonlijk kennis te nemen van ons 'rijk' bezit, daarvoor bent u van harte welkom aan de Middellaan 6.

Maar allereerst kunt u genieten van de combinatie van lezen over en bezoeken van de kerkgebouwen en gebouwen voor geloofsbijeenkomsten, die op 10 en 11 september hun deuren geopend hebben, maar ook van de inhoud daarachter.

namens het bestuur van het Zeister Historisch Genootschap,
Flora de Vrijer, voorzitter

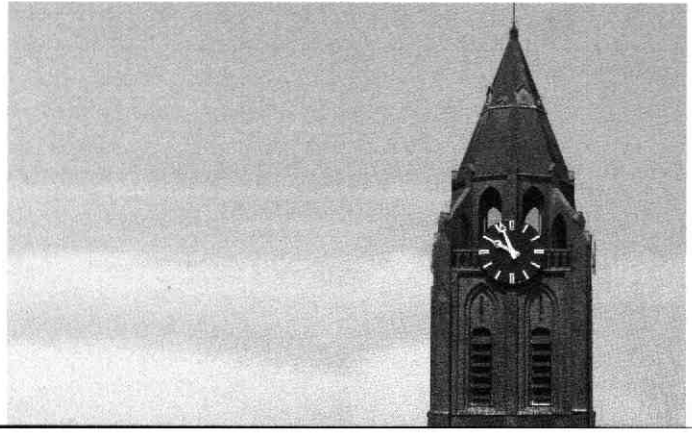

Voorwoord

Voor het eerst is het in de gemeente Zeist mogelijk om niet alleen op zaterdag, maar ook op zondag aan Open Monumentendag deel te nemen. Op 10 en 11 september 2005 staan de deuren van vele kerken en religieuze gebouwen voor iedereen wagenwijd open. Een uitermate mooie gelegenheid om kennis te nemen van de religieuze cultuur in onze gemeente. Niet alleen in Zeist, maar ook in Den Dolder kunt u juweeltjes van kerkelijke en religieuze bouwkunst bewonderen.

Dit alles is mogelijk door de inzet van een vaste groep mensen die vanuit de Commissie Open Monumentendag in staat is elk jaar vele vrijwilligers met hart voor historie en cultuur te enthousiasmeren. Prachtig is het dat door vrijwillige samenwerking van verschillende organisaties iets dergelijks tot stand komt.

De officiële opening van Open Monumentendag Zeist vindt plaats in de Walkartkerk waar ook de resultaten van de fotowedstrijd voor de jeugd te bewonderen zijn, die op deze manier betrokken is bij de bijzondere gebouwen in haar omgeving. Het is alleszins de moeite waard op 10 september te zien hoe zij jongeren 'hun' monument in beeld gebracht hebben.

Ik wens u allen een prettige en leerzame Open Monumentendag 2005 toe waarbij deze uitgave van Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting uw leidraad is.

W.J.M. den Heijer,
wethouder Cultuur van de gemeente Zeist

Inleiding

Open Monumentendag 2005 staat in het teken van religie. De gemeente Zeist is gezegend met een brede schakering aan geloofsgemeenschappen die voor een boeiende inhoud van het thema zorgt. Er is voor gekozen zoveel mogelijk kerkgebouwen en gebouwen voor geloofssamenkomsten open te stellen. Daarbij heeft de opvatting dat een dergelijk gebouw, oud of jong, meestal een monumentaal karakter heeft, een belangrijke rol gespeeld.

Vele kerkgenootschappen en geloofsgemeenschappen zijn bereid in het weekend van 10 en 11 september 2005 hun deuren open te stellen. Zij hebben zelf met hun vele vrijwilligers voor de invulling van de programma's in eigen huis zorggedragen. De commissie Open Monumentendag Zeist is allen zeer erkentelijk voor de welwillende en coöperatieve opstelling waardoor het brede publiek in de gelegenheid wordt gesteld niet alleen de buitenkanten van de gebouwen te bewonderen, maar ook het interieur te bezichtigen.

Dit boekwerkje geeft in grote lijnen een beschrijving van elk opengesteld gebouw. Wie meer wil zien, weten en ervaren wordt van harte uitgenodigd door de gemeente Zeist te trekken en zijn eigen 'bedevaart' te maken. U bent vrij in het kiezen van uw route en een andere volgorde aan te houden dan in het boekje. In het programma vindt u de openingstijden van de deelnemende gebouwen.

Namens de Commissie Open Monumentendag Zeist wens ik u een boeiende tocht langs de Open Monumenten van dit jaar,

drs. Ria Efdée

Commissie Open Monumentendag Zeist

Mary Bier, Het Gilde Zeist
Ria Efdée, historica en publiciste
Wilma Jongerius, VVV-Zeist
Ronald van Gemeren, gemeente Zeist
Fieke Laan, gemeente Zeist
Pierre Rhoen, gemeentearchivaris Zeist
Cor Verboom, Het Gilde Zeist

De Oude Kerk

1E DORPSSTRAAT 1, ZEIST

In de naam Oude Kerk ligt al besloten dat het hier om de oudste kerk van Zeist gaat. Toch dateert deze naamgeving pas uit 1927 toen in Zeist een tweede Nederlandse Hervormde kerk in gebruik werd genomen. Reeds in de vroege Middeleeuwen heeft op de plek van de Oude Kerk een houten kerk gestaan, die in de loop van de twaalfde eeuw door een stenen romaanse kerk is vervangen. Deze is in de veertiende eeuw vernieuwd en uitgebreid. Pas in de eerste helft van de negentiende eeuw was er opnieuw behoefte aan uitbreiding wegens groei van het aantal kerkgangers. Aangezien de bestaande kerk ook tamelijk bouwvallig was geworden besloot de kerkenraad een nieuw godshuis te bouwen. Na een ontwerpwedstrijd kreeg architect N.J. Kamperdijk uit Utrecht de ontwerpopdracht. De bouw van de driebeukige kerk begon in april 1841 met de sloop van de oude kerk. Alleen de toren, in bezit van de gemeente Zeist, bleef gehandhaafd. Wel werd deze van een omgang met kantelen voorzien. Tijdens de bouw konden de gelovigen de kerk van de Broedergemeente gebruiken. Op 3 september 1843 werd de kerk in gebruik genomen. Latere plannen om een grotere kerk voor de steeds maar groeiende gemeente te bouwen gingen niet door. In het begin van de twintigste eeuw besloot de kerkvoogdij een tweede kerk, de Nieuwe Kerk, aan de Boulevard te bouwen.

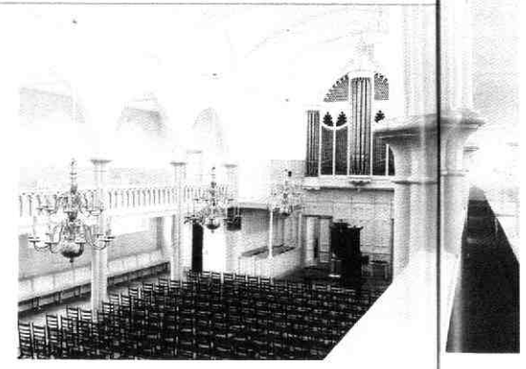

Interieur van de Oude Kerk met galerijen en het Bätzorgel in 1965.

Links: De Oude Kerk is gebouwd in de stijl van de Engelse neogotiek. Rechts: Ontwerp van de Nieuwe Kerk uit 1924. Doordat het latere wijkgebouw nog ontbreekt is de structuur van de kerk goed zichtbaar. ZHG VAN DE POLL STICHTING

De door Kamperdijk ontworpen kerk was geheel bepleisterd. Toen in 1920 het schip werd afgebikt, plantte de gemeente Zeist klimop tegen de toren om het verschil in uiterlijk te verdoezelen. Deze is in de jaren tachtig van de vorige eeuw verwijderd. In 1936 is de houten balustrade rond het dak vervangen door een ijzeren constructie waarbij de pinakels in beton werden uitgevoerd. Oorspronkelijk waren ze van terracotta en zijn in 1869 door ijzeren exemplaren vervangen. Het schip van de kerk rust op bundelpijlers. De zijbeuken zijn van galerijen voorzien. Het kruisribgewelf is van hout en met stuc bewerkt. Het interieur van de kerk oogt door haar witte uiterlijk erg licht. De koperen kronen maken het beeld voornaam. Boven de kansel staat op de galerij een prachtig orgel dat in 1843 door de Utrechtse firma J. Bätz is gebouwd. In 1909 is de klankkleur aangepast aan de smaak van de tijd. Bij de restauratie in 1977 is het orgel weer zoveel mogelijk in de oude staat teruggebracht.

Vanouds is altijd in de kerk begraven. De graven in de kerk werden afgedekt met stenen voorzien van een registratienummer. Enkele exemplaren zijn bewaard gebleven. Een bijzondere steen is die van Lodewijk Adriaan, graaf van Nassau, op 4 maart 1742 in Den Haag overleden.

In de loop der tijden hebben verschillende notabelen voorwerpen aan de kerk geschonken. Eén daarvan is de in 1855 ontvangen statenbijbel met zilveren beslag. Deze bijbel heeft zijn plaats op de koperen lessenaar van de kansel. De onderdelen van het avondmaalsstel dateren uit verschillende jaren. Twee wapenbekers zijn in 1694 door graaf Willem van Nassau-Odijk geschonken. Twee andere zilveren wapenbekers zijn in 1835 door jonkheer Jan Elias Huijdecoper en zijn vrouw gegeven. De zilveren schenkkan is een cadeau uit 1751. In 1820 zijn door Geertruida van Dam nog twee ovale schalen geschonken.

De torenhaan van de Nieuwe Kerk in 1990 in Voorthuizen. ZHG VAN DE POLL STICHTING

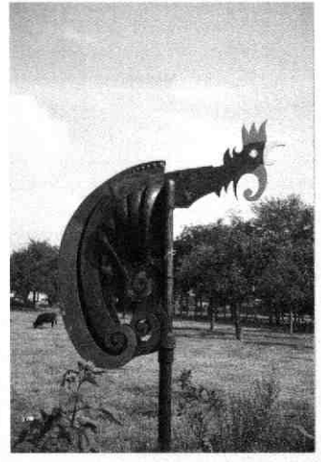

De Oude Kerk

1E DORPSSTRAAT 1, ZEIST

In de naam Oude Kerk ligt al besloten dat het hier om de oudste kerk van Zeist gaat. Toch dateert deze naamgeving pas uit 1927 toen in Zeist een tweede Nederlandse Hervormde kerk in gebruik werd genomen. Reeds in de vroege Middeleeuwen heeft op de plek van de Oude Kerk een houten kerk gestaan, die in de loop van de twaalfde eeuw door een stenen romaanse kerk is vervangen. Deze is in de veertiende eeuw vernieuwd en uitgebreid. Pas in de eerste helft van de negentiende eeuw was er opnieuw behoefte aan uitbreiding wegens groei van het aantal kerkgangers. Aangezien de bestaande kerk ook tamelijk bouwvallig was geworden besloot de kerkenraad een nieuw godshuis te bouwen. Na een ontwerpwedstrijd kreeg architect N.J. Kamperdijk uit Utrecht de ontwerpopdracht. De bouw van de driebeukige kerk begon in april 1841 met de sloop van de oude kerk. Alleen de toren, in bezit van de gemeente Zeist, bleef gehandhaafd. Wel werd deze van een omgang met kantelen voorzien. Tijdens de bouw konden de gelovigen de kerk van de Broedergemeente gebruiken. Op 3 september 1843 werd de kerk in gebruik genomen. Latere plannen om een grotere kerk voor de steeds maar groeiende gemeente te bouwen gingen niet door. In het begin van de twintigste eeuw besloot de kerkvoogdij een tweede kerk, de Nieuwe Kerk, aan de Boulevard te bouwen.

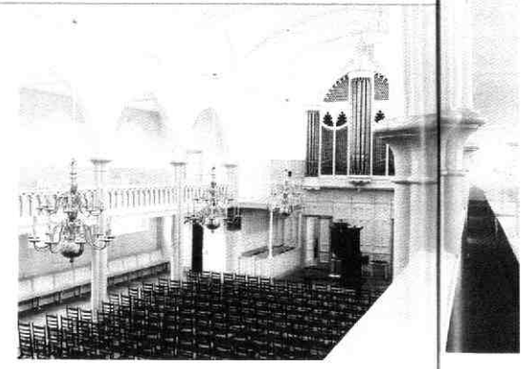

Interieur van de Oude Kerk met galerijen en het Bätzorgel in 1965.

Links: De Oude Kerk is gebouwd in de stijl van de Engelse neogotiek. Rechts: Ontwerp van de Nieuwe Kerk uit 1924. Doordat het latere wijkgebouw nog ontbreekt is de structuur van de kerk goed zichtbaar. ZHG VAN DE POLL STICHTING

De door Kamperdijk ontworpen kerk was geheel bepleisterd. Toen in 1920 het schip werd afgebikt, plantte de gemeente Zeist klimop tegen de toren om het verschil in uiterlijk te verdoezelen. Deze is in de jaren tachtig van de vorige eeuw verwijderd. In 1936 is de houten balustrade rond het dak vervangen door een ijzeren constructie waarbij de pinakels in beton werden uitgevoerd. Oorspronkelijk waren ze van terracotta en zijn in 1869 door ijzeren exemplaren vervangen. Het schip van de kerk rust op bundelpijlers. De zijbeuken zijn van galerijen voorzien. Het kruisribgewelf is van hout en met stuc bewerkt. Het interieur van de kerk oogt door haar witte uiterlijk erg licht. De koperen kronen maken het beeld voornaam. Boven de kansel staat op de galerij een prachtig orgel dat in 1843 door de Utrechtse firma J. Bätz is gebouwd. In 1909 is de klankkleur aangepast aan de smaak van de tijd. Bij de restauratie in 1977 is het orgel weer zoveel mogelijk in de oude staat teruggebracht.

Vanouds is altijd in de kerk begraven. De graven in de kerk werden afgedekt met stenen voorzien van een registratienummer. Enkele exemplaren zijn bewaard gebleven. Een bijzondere steen is die van Lodewijk Adriaan, graaf van Nassau, op 4 maart 1742 in Den Haag overleden.

In de loop der tijden hebben verschillende notabelen voorwerpen aan de kerk geschonken. Eén daarvan is de in 1855 ontvangen statenbijbel met zilveren beslag. Deze bijbel heeft zijn plaats op de koperen lessenaar van de kansel. De onderdelen van het avondmaalsstel dateren uit verschillende jaren. Twee wapenbekers zijn in 1694 door graaf Willem van Nassau-Odijk geschonken. Twee andere zilveren wapenbekers zijn in 1835 door jonkheer Jan Elias Huijdecoper en zijn vrouw gegeven. De zilveren schenkkan is een cadeau uit 1751. In 1820 zijn door Geertruida van Dam nog twee ovale schalen geschonken.

De torenhaan van de Nieuwe Kerk in 1990 in Voorthuizen. ZHG VAN DE POLL STICHTING

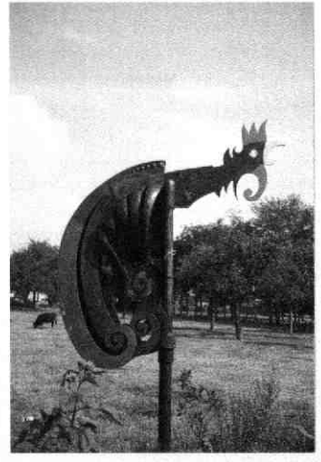

Broederkerk

ZUSTERPLEIN, ZEIST

Sinds 1745 is de Broedergemeente in Zeist gevestigd. Eerst werkten de leden vanuit het door de Amsterdamse koopman Cornelis Schellinger gekochte Slot Zeist. Later zijn op de bijbehorende gronden voor het Slot een broeder- en een zusterhuis evenals particuliere woonhuizen en een kerk gebouwd. De eerste leden van de Zeister Broedergemeente waren afkomstig uit Herrnhut waar in 1722 op het landgoed van graaf Von Zinzendorf een gemeente was gesticht. Daarom zijn zij ook lang met de naam Herrnhutters aangeduid. Daarvandaan trokken in 1732 zendelingen naar Amsterdam van wie een deel in Zeist terechtkwam. De eerste tijd werd de oranjerie van het Slot voor de kerkdiensten gebruikt.

De eerste steen van de Broederkerk is 9 oktober 1766 gelegd. Op 20 oktober 1768 is de door Moritz von Schweinitz ontworpen kerk aan het Zusterplein in Zeist ingewijd. Het exterieur lijkt enigszins op een woonhuis, zoals ook kerken van de Broedergemeente elders in Europa. Links en rechts van de grote middendeur liggen de toegangen voor de Broeder- en Zusterzijde van de zaal. De dakruiter met luid-

De Broederkerk aan het Zusterplein omstreeks 1900 onderscheidt zich slechts door de klokkenstoel van de aanliggende woonhuizen. ZHG VAN DE POLL STICHTING

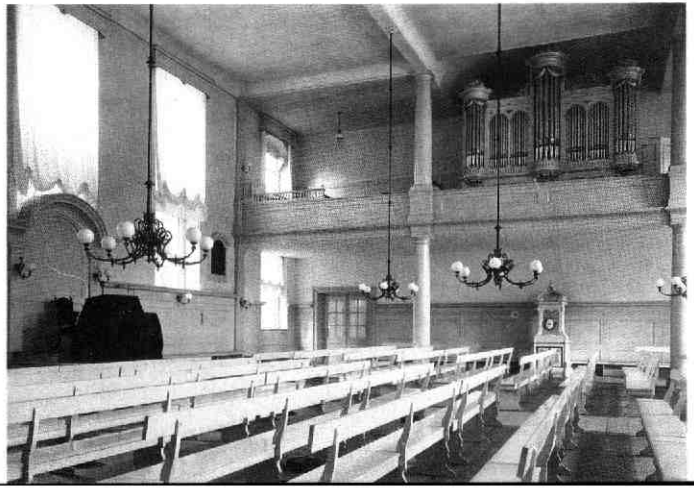

Het interieur van de Broederkerk omstreeks 1932 met het orgel en één van de twee bijzondere kachels. ZHG VAN DE POLL STICHTING

klok is pas in 1854 aangebracht. Reden hiervoor was dat in de achttiende eeuw de kerken, geen deel uitmakende van de Nederlandse Hervormde Kerk, niet al te zeer geaccentueerd mochten worden.

De leden van de Broedergemeente noemen hun kerk 'gemeentezaal'. Het interieur is bedoeld om een sfeer van een 'huiskamer van de gemeente' te creëren. Preekstoel en altaar ontbreken. De gemeente zit niet in de lengte van de zaal, maar in de breedte. De voorganger neemt plaats achter een met een kleed bedekte tafel. Mannen en vrouwen zitten gescheiden. De mannen, vanuit de predikant gezien, bezetten de linkerkant van de kerkzaal, de vrouwen de rechterkant. In het interieur overheerst de kleur van de vreugde: wit. Ook de twee uit midden negentiende eeuw daterende grote keramische kachels uit de fabriek van Martin aan de Lageweg zijn wit.

Het allereerste orgel was een Friedericiorgel, afkomstig uit Gera in Saksen. Het stond op de galerij boven de mannenkant van de zaal, dezelfde plaats als van het huidige Bätz-orgel dat uit 1883 dateert en door Witte, schoonzoon van Bätz, uit Utrecht gebouwd is. Het nieuwe orgel is op verzoek van de toenmalige oudstenraad zo gebouwd dat het klavier aan de zijkant zit, waardoor de organist gemakkelijker de directie van het kerkkoor kon uitvoeren. In de jaren zestig van de vorige eeuw is het orgel in belangrijke mate gerestaureerd. Het barokkarakter van het oude orgel is er toen ingebracht. Bij de restauratie van 2005 door de firma Van Vulpen in Utrecht is het orgel weer in de oorspronkelijke staat teruggebracht.

Walkartkerk

KERKWEG 19, ZEIST

Het kerkje aan de Kerkweg in Zeist dateert uit 1873 en is gebouwd op grond die oorspronkelijk bij de buitenplaats Veelzigt hoorde. Het is op Eerste Kerstdag 1873 in gebruik genomen. Pas in 1907 kwam het in handen van de Nederlandse Protestanten Bond - nu 'Vrijzinnige Geloofsgemeenschap de NPB' geheten - die het nog steeds bezit. Deze Bond is in 1870 ontstaan uit moderne en vrijzinnige stromingen in de protestantse kerken. De afdeling Zeist-Driebergen is op 25 februari 1907 opgericht.

Oorspronkelijk is het kerkje door de Vereniging van Vrije Gereformeerden

Het kerkje van de Nederlandse Protestanten Bond zoals het er in 1916 uitzag. De voorgevel met zogenaamde speklagen is later door de nieuwe raampartij boven de ingang drastisch gewijzigd. Bovendien is de kerk van een witte pleisterlaag voorzien.

ZHG VAN DE POLL STICHTING

gebouwd, een groepering die zich van de toenmalige, aan de Voorheuvel kerkende Christelijk Gereformeerde Kerk (de Afgescheidenen van de Nederlandse Hervormde Kerk van 1834), had los gemaakt. De dominee van deze nieuwe groep, ds. Schaafsma, noemde het kerkje 'Adullam' (toevluchtsoord waar David zich voor Saul verstopte). In 1894 verkocht deze gemeente, die inmiddels aan de Torenlaan een onderkomen had, het kerkje aan de 'Vereniging voor Lager Onderwijs op Gereformeerde grondslag'. Toen in 1906 een nieuwe gereformeerde school aan de Walkartweg verrees, werd het voormalig kerkgebouw eigendom van de Nederlandse Stofbestrijdingsmaatschappij die het als bewaarplaats voor stofzuigers gebruikte. In september 1907 verwierf de NPB het pand om het weer als kerk te gebruiken. Daarvoor is het in 1908 eerst verbouwd.

In 1911 liet de NPB een orgel plaatsen. Het was niet nieuw, maar overgenomen uit de Oud-Katholieke Kerk aan de Juffrouw Idastraat in Den Haag. Dit orgel werd door Rudolf Garrels in 1724 gebouwd. Helaas is niet het hele orgel naar Zeist gekomen. Het is in 1911 in drieën gedeeld. Eén deel bleef in Den Haag, het hoofdwerk ging naar de Kleine Kerk in Vollenhove. Het zogenaamde 'bovenwerk' kwam naar Zeist. De plaatsing van het orgel was in handen van de firma J.C. Sanders en zoon uit Utrecht die slechts enkele wijzigingen aanbrachten. In 1960 is het orgel onder supervisie van dr. M.A. Vente, directeur van het Instituut voor Muziekwetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht, gereviseerd.

In de loop der tijd heeft de NPB het gebouw aangepast. Ook zijn enkele naastgelegen panden aangekocht waarin het Walkartcentrum is gevestigd dat in 1995 geheel gemoderniseerd is.

Leger des Heils

WEESHUISLAAN 30-32, ZEIST

Reeds op 29 januari 1891 werd in Zeist een afdeling (korps) van het Leger des Heils opgericht. Daarvoor, sinds 4 oktober 1890, waren er al samenkomsten ten huize van B. Kuus aan de Dijnselweg. De eerste heilsoldaten kwamen bijeen in een oude kippenboerderij die op de plek stond waar nu de Nieuwe Kerk aan de Boulevard staat. Later vonden ze een onderkomen aan de Voorheuvel dat al snel te klein was. Vervolgens huurde het Leger des Heils een pand aan de Emmastraat 6, toen nog Achterheuvel geheten. Het was het pand waar voorheen de sociëteit Unitas was gevestigd. In 1910 ging men tot aankoop over. Na enige decennia werd ook dit pand te klein. Een oplossing werd gevonden door in 1969 van schildersbedrijf Mens N.V. een voormalige werkplaats op de hoek van de Emmastraat en de Weeshuislaan te kopen, die als dienstencentrum werd ingericht. Op de bovenverdieping werd kleding verstrekt. Op zondagen waren er bijbelklassen en kleuterklassen voor de jeugd. Een deel van het centrum was ingericht als nachtopvang.

Het gebouw van het Leger des Heils aan de Weeshuislaan. PETER SCHRÖDER, 2005

In de loop van de jaren zeventig van de vorige eeuw werd duidelijk dat er een nieuw gebouw zou moeten komen. De kerkzaal was regelmatig veel te klein. Met de gemeente werd overlegd over een plaats in het centrum van Zeist. Uiteindelijk verrees aan de Weeshuislaan een nieuw pand, passend in de gemeenteplannen voor de centrum-nieuwbouw tussen Antonlaan en Voorheuvel. In maart 1983 plaatste de landelijk commandant van het Leger des Heils, C.A. Verwaal, de eerste steen. Het pand, naar ontwerp van H. Stoelhorst, heeft fors ogende gevels uit baksteen, die van hoge, smalle en brede, lage ramen voorzien zijn. Bij de opening in december 1983 door de Zeister burgemeester drs. H.J. Eijsink sprak de leiding van het Leger des Heils over 'de mooiste legerzaal van het hele land'.

Op de begane grond zijn het kantoor, opvangkamers en ruimtes voor de muziek en zang. De legerzaal ligt op de eerste verdieping. De zaal heeft een groot podium en is in verband met de bij de bijeenkomsten ten gehore te brengen muziek zo ingericht, dat de akoestiek optimaal is. Aan de wand hangt een indirect verlicht houten kruis, gemaakt door de directie en leerlingen van de christelijk technische school. Naast de legerzaal ligt op de tweede etage de officierswoning. Het multi-functionele karakter van het gebouw aan de Weeshuislaan past bij de door het Leger des Heils in woord en daad uitgedragen evangelie van Jezus Christus.

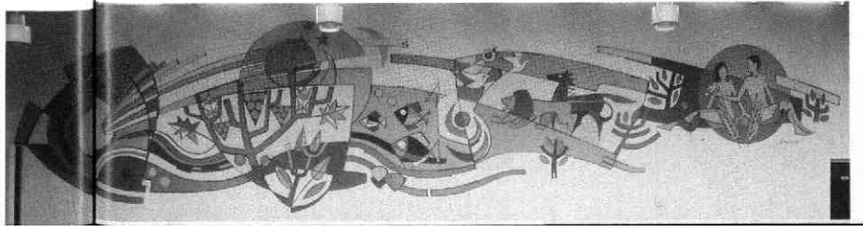

De Citadel

BERGWEG, 6, ZEIST

Sinds 2004 is de Volle Evangelie Gemeente eigenaar van het gebouw de Citadel, tot voor kort bekend onder de naam Calvijn. Van 1931 tot 2004 had de Vereniging Calvijn het pand in eigendom. Het doel van deze vereniging was om het gebouw aan kerkelijke verenigingen beschikbaar te stellen die er hun kerkelijke activiteiten konden ontplooien. Het was dus geen centrum voor zalenverhuur. De overkoepelende kerken, voornamelijk de hervormde kerk, betaalden de exploitatie. Het gebouw, waar vroeger bioscoop Diligentia zat, is in de loop der jaren vernieuwd en aangepast. In de grote zaal is in 1965 een wandschildering aangebracht door Gerrit Neven (1939). De schildering stelt de zes scheppingsdagen voor.

Interieur van de Citadel, voorheen gebouw Calvijn, met wandschildering van het scheppingsverhaal door Gerrit Neven. PETER SCHRÖDER, 2005

gebouwd, een groepering die zich van de toenmalige, aan de Voorheuvel kerkende Christelijk Gereformeerde Kerk (de Afgescheidenen van de Nederlandse Hervormde Kerk van 1834), had los gemaakt. De dominee van deze nieuwe groep, ds. Schaafsma, noemde het kerkje 'Adullam' (toevluchtsoord waar David zich voor Saul verstopte). In 1894 verkocht deze gemeente, die inmiddels aan de Torenlaan een onderkomen had, het kerkje aan de 'Vereniging voor Lager Onderwijs op Gereformeerde grondslag'. Toen in 1906 een nieuwe gereformeerde school aan de Walkartweg verrees, werd het voormalig kerkgebouw eigendom van de Nederlandse Stofbestrijdingsmaatschappij die het als bewaarplaats voor stofzuigers gebruikte. In september 1907 verwierf de NPB het pand om het weer als kerk te gebruiken. Daarvoor is het in 1908 eerst verbouwd.

In 1911 liet de NPB een orgel plaatsen. Het was niet nieuw, maar overgenomen uit de Oud-Katholieke Kerk aan de Juffrouw Idastraat in Den Haag. Dit orgel werd door Rudolf Garrels in 1724 gebouwd. Helaas is niet het hele orgel naar Zeist gekomen. Het is in 1911 in drieën gedeeld. Eén deel bleef in Den Haag, het hoofdwerk ging naar de Kleine Kerk in Vollenhove. Het zogenaamde 'bovenwerk' kwam naar Zeist. De plaatsing van het orgel was in handen van de firma J.C. Sanders en zoon uit Utrecht die slechts enkele wijzigingen aanbrachten. In 1960 is het orgel onder supervisie van dr. M.A. Vente, directeur van het Instituut voor Muziekwetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht, gereviseerd.

In de loop der tijd heeft de NPB het gebouw aangepast. Ook zijn enkele naastgelegen panden aangekocht waarin het Walkartcentrum is gevestigd dat in 1995 geheel gemoderniseerd is.

Leger des Heils

WEESHUISLAAN 30-32, ZEIST

Reeds op 29 januari 1891 werd in Zeist een afdeling (korps) van het Leger des Heils opgericht. Daarvoor, sinds 4 oktober 1890, waren er al samenkomsten ten huize van B. Kuus aan de Dijnselweg. De eerste heilsoldaten kwamen bijeen in een oude kippenboerderij die op de plek stond waar nu de Nieuwe Kerk aan de Boulevard staat. Later vonden ze een onderkomen aan de Voorheuvel dat al snel te klein was. Vervolgens huurde het Leger des Heils een pand aan de Emmastraat 6, toen nog Achterheuvel geheten. Het was het pand waar voorheen de sociëteit Unitas was gevestigd. In 1910 ging men tot aankoop over. Na enige decennia werd ook dit pand te klein. Een oplossing werd gevonden door in 1969 van schildersbedrijf Mens N.V. een voormalige werkplaats op de hoek van de Emmastraat en de Weeshuislaan te kopen, die als dienstencentrum werd ingericht. Op de bovenverdieping werd kleding verstrekt. Op zondagen waren er bijbelklassen en kleuterklassen voor de jeugd. Een deel van het centrum was ingericht als nachtopvang.

Het gebouw van het Leger des Heils aan de Weeshuislaan. PETER SCHRÖDER, 2005

In de loop van de jaren zeventig van de vorige eeuw werd duidelijk dat er een nieuw gebouw zou moeten komen. De kerkzaal was regelmatig veel te klein. Met de gemeente werd overlegd over een plaats in het centrum van Zeist. Uiteindelijk verrees aan de Weeshuislaan een nieuw pand, passend in de gemeenteplannen voor de centrum-nieuwbouw tussen Antonlaan en Voorheuvel. In maart 1983 plaatste de landelijk commandant van het Leger des Heils, C.A. Verwaal, de eerste steen. Het pand, naar ontwerp van H. Stoelhorst, heeft fors ogende gevels uit baksteen, die van hoge, smalle en brede, lage ramen voorzien zijn. Bij de opening in december 1983 door de Zeister burgemeester drs. H.J. Eijsink sprak de leiding van het Leger des Heils over 'de mooiste legerzaal van het hele land'.

Op de begane grond zijn het kantoor, opvangkamers en ruimtes voor de muziek en zang. De legerzaal ligt op de eerste verdieping. De zaal heeft een groot podium en is in verband met de bij de bijeenkomsten ten gehore te brengen muziek zo ingericht, dat de akoestiek optimaal is. Aan de wand hangt een indirect verlicht houten kruis, gemaakt door de directie en leerlingen van de christelijk technische school. Naast de legerzaal ligt op de tweede etage de officierswoning. Het multi-functionele karakter van het gebouw aan de Weeshuislaan past bij de door het Leger des Heils in woord en daad uitgedragen evangelie van Jezus Christus.

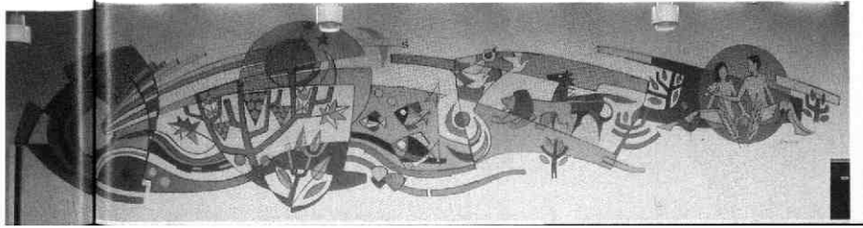

De Citadel

BERGWEG, 6, ZEIST

Sinds 2004 is de Volle Evangelie Gemeente eigenaar van het gebouw de Citadel, tot voor kort bekend onder de naam Calvijn. Van 1931 tot 2004 had de Vereniging Calvijn het pand in eigendom. Het doel van deze vereniging was om het gebouw aan kerkelijke verenigingen beschikbaar te stellen die er hun kerkelijke activiteiten konden ontplooien. Het was dus geen centrum voor zalenverhuur. De overkoepelende kerken, voornamelijk de hervormde kerk, betaalden de exploitatie. Het gebouw, waar vroeger bioscoop Diligentia zat, is in de loop der jaren vernieuwd en aangepast. In de grote zaal is in 1965 een wandschildering aangebracht door Gerrit Neven (1939). De schildering stelt de zes scheppingsdagen voor.

Interieur van de Citadel, voorheen gebouw Calvijn, met wandschildering van het scheppingsverhaal door Gerrit Neven. PETER SCHRÖDER, 2005

Rehobothkerk

Joubertlaan 5, Zeist

De Rehobothkerk staat op de plaats waar vroeger de christelijke Huishoud- en Industrieschool lag, op de hoek van de Bergweg en de Joubertlaan. Nog eerder was hier het Rusthuis van de hervormde kerk gevestigd. De voorganger van de Rehobothkerk staat aan de Torenlaan. De Vereniging van Vrije Gereformeerden kerkte, nadat zij eerst in 1873 een kerk aan de Kerkweg (nu Walkartkerk) had gebouwd, sinds 1884 in een gehuurd pand aan de Torenlaan. Nadat zij in 1907 met de Ledeboeriaanse Gemeente en de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis verder was gegaan onder de naam Gereformeerde Gemeente, werd daar een eigen kerk gebouwd. Deze kerk (nu gebruikt door het Zeister Mannenkoor) had volgens de gemeenteplannen van 1970 ooit moeten wijken voor parkeerruimte, evenals de school en het speelterrein op de hoek van de Torenlaan en de Jagerlaan.

De Rehobothkerk, naast de watertoren gelegen, valt op door zijn zeven, 19 meter hoge, torens van baksteen. Het grondplan is opgebouwd uit zeven halve cirkels met de bedoeling een kerk zonder pilaren te maken en met vrij zicht op de predikant. Dat is de architecten ir. T. van Hoogervest en ir. P. Warsink gelukt. De lichtinval in de kerk komt van boven uit de torens. Deze omvatten het dak dat zich op 16 meter hoogte bevindt. Tussen de top van elke toren en het dak is een groot raam aangebracht. In zes van de absides zijn op twee etages stoelen geplaatst. De zevende omvat de kansel, het doopvont en de avondmaaltafel. In vier absis gaat een gebogen trap langs de buitenmuur omhoog naar de eerste verdieping. Op het balkon van één van de absides is het orgel geplaatst, gebouwd door de firma Pels en Van Leeuwen uit Alkmaar. Het heeft 24 stemmen en twee klavieren. De bouw van de Rehobothkerk is in het voorjaar van 1971 begonnen met het plaatsen van een herdenkingssteen naast de ingang. Op 1 juni 1972 is de kerk in gebruik genomen door ds. G.J. van Noort. In de bijgebouwen liggen de kerkenraadskamer en een aantal vergaderlokalen.

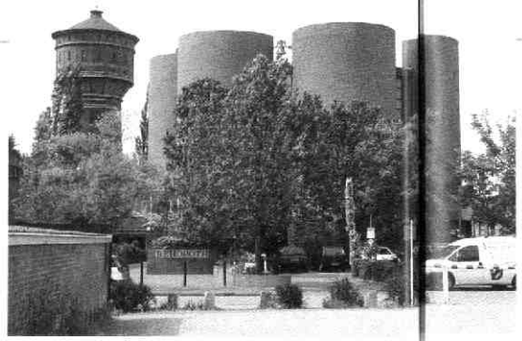

Een verzameling torens: De Rehobothkerk en de watertoren. PETER SCHRÖDER, 2005

De Ark

VAN REENENWEG 9, ZEIST

Sinds 1978 heeft de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt in Zeist de beschikking over een eigen kerkgebouw aan de Van Reenenweg. Oorspronkelijk was het van de gereformeerde kerk in Zeist. Toen er in 1920 plannen waren aan de Bergweg een gereformeerde kerk te bouwen, is, tijdens het bijeenbrengen van de nodige financiën, gebruik gemaakt van een houten gebouw dat in 1920 in onderdelen vanuit Duitsland naar Zeist kwam. Als in 1931 de Noorderkerk (later omgedoopt tot Bergwegkerk en nu Noorderlichtkerk geheten) klaar is, blijft het houten gebouw dienst doen als vergadercentrum. Tijdens de mobilisatie in 1939 en 1940 was het militair tehuis en tijdens de oorlog een noodziekenhuis.

Het kerkgebouw De Ark- van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt - heeft de basis van de houten noodbouw die vanaf 1921 enige jaren diende als onderkomen voor de gemeente van de Noorderkerk . Ook bij de aanpassingen uit 1996 is dit deel gehandhaafd.

FLORA DE VRIJER

Na de bevrijding kreeg de gereformeerde kerk Zeist, naast de reeds bestaande Oosterkerk en Noorderkerk, behoefte aan een derde kerk. Aan de Van Reenenweg werd grond aangekocht en het houten gebouw is in 1948 daarheen overgebracht. Het kreeg eerst de naam Westerkerk en later Zuiderkerk. Bij de Bergweg verrees een nieuw jeugdcentrum. In 1965 is in verband met groei van de gemeente door architect Sj. Wouda uit Utrecht het kerkinterieur vergroot door de aanbouw van zijbeuken. Er kwam nieuw, robuust, donker meubilair. Orgelbouwer E. Leeflang uit Apeldoorn bouwde het orgel.

In 1978 is de kerk aan de Van Reenenweg door de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt gekocht die daarvoor een kerkte in een ruimte aan de Jacob van Lenneplaan 1A, waar nu Van der Velde Natuursteen is gevestigd. De kerk aan de Van Reenenweg is in 1985 verbouwd. De entree werd verbeterd en het podium achterin de kerk werd deels opgeofferd voor een nieuwe kerkenraadskamer. Het orgel is door de firma Reil in Heerde gebouwd en heeft tien stemmen, verdeeld over twee klavieren. Toch was de kerkelijke gemeente nog niet echt tevreden. In 1993 begon zij plannen te maken voor een ingrijpende vernieuwing die in fasen met inzet van eigen gemeenteleden is uitgevoerd. De bouwactiviteiten begonnen in 1996 en op vrijdag 7 februari 1997 werd de vernieuwde kerk geopend. Aan de voorzijde is het gebouw uitgebreid met een royale hal. Aan de zijkanten zijn drie vergaderzalen, een keuken en sanitaire voorzieningen gecreëerd. De kerkzaal is op aanraden van architect A.J. Braakman teruggebracht naar het originele concept uit 1948.

Door ontmanteling van de spanten in het middenschip vormt dit één geheel met de zijbeuken. In de kerkzaal zijn de banken vervangen door stoelen en de vloer is van licht parket voorzien. Rond het middenschip zijn de langs de bovenzijde reeds aanwezige zijpanelen door de gemeenteleden zelf van een beschildering in blauwe tinten voorzien, gebaseerd op

Rehobothkerk

Joubertlaan 5, Zeist

De Rehobothkerk staat op de plaats waar vroeger de christelijke Huishoud- en Industrieschool lag, op de hoek van de Bergweg en de Joubertlaan. Nog eerder was hier het Rusthuis van de hervormde kerk gevestigd. De voorganger van de Rehobothkerk staat aan de Torenlaan. De Vereniging van Vrije Gereformeerden kerkte, nadat zij eerst in 1873 een kerk aan de Kerkweg (nu Walkartkerk) had gebouwd, sinds 1884 in een gehuurd pand aan de Torenlaan. Nadat zij in 1907 met de Ledeboeriaanse Gemeente en de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis verder was gegaan onder de naam Gereformeerde Gemeente, werd daar een eigen kerk gebouwd. Deze kerk (nu gebruikt door het Zeister Mannenkoor) had volgens de gemeenteplannen van 1970 ooit moeten wijken voor parkeerruimte, evenals de school en het speelterrein op de hoek van de Torenlaan en de Jagerlaan.

De Rehobothkerk, naast de watertoren gelegen, valt op door zijn zeven, 19 meter hoge, torens van baksteen. Het grondplan is opgebouwd uit zeven halve cirkels met de bedoeling een kerk zonder pilaren te maken en met vrij zicht op de predikant. Dat is de architecten ir. T. van Hoogervest en ir. P. Warsink gelukt. De lichtinval in de kerk komt van boven uit de torens. Deze omvatten het dak dat zich op 16 meter hoogte bevindt. Tussen de top van elke toren en het dak is een groot raam aangebracht. In zes van de absides zijn op twee etages stoelen geplaatst. De zevende omvat de kansel, het doopvont en de avondmaaltafel. In vier absis gaat een gebogen trap langs de buitenmuur omhoog naar de eerste verdieping. Op het balkon van één van de absides is het orgel geplaatst, gebouwd door de firma Pels en Van Leeuwen uit Alkmaar. Het heeft 24 stemmen en twee klavieren. De bouw van de Rehobothkerk is in het voorjaar van 1971 begonnen met het plaatsen van een herdenkingssteen naast de ingang. Op 1 juni 1972 is de kerk in gebruik genomen door ds. G.J. van Noort. In de bijgebouwen liggen de kerkenraadskamer en een aantal vergaderlokalen.

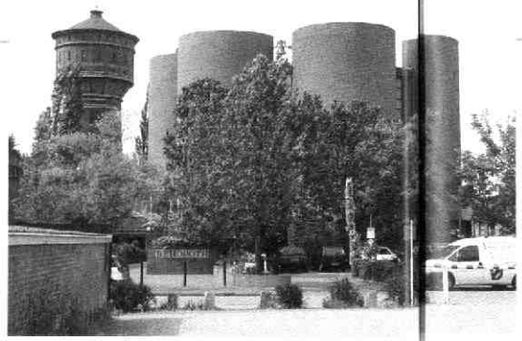

Een verzameling torens: De Rehobothkerk en de watertoren. PETER SCHRÖDER, 2005

De Ark

VAN REENENWEG 9, ZEIST

Sinds 1978 heeft de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt in Zeist de beschikking over een eigen kerkgebouw aan de Van Reenenweg. Oorspronkelijk was het van de gereformeerde kerk in Zeist. Toen er in 1920 plannen waren aan de Bergweg een gereformeerde kerk te bouwen, is, tijdens het bijeenbrengen van de nodige financiën, gebruik gemaakt van een houten gebouw dat in 1920 in onderdelen vanuit Duitsland naar Zeist kwam. Als in 1931 de Noorderkerk (later omgedoopt tot Bergwegkerk en nu Noorderlichtkerk geheten) klaar is, blijft het houten gebouw dienst doen als vergadercentrum. Tijdens de mobilisatie in 1939 en 1940 was het militair tehuis en tijdens de oorlog een noodziekenhuis.

Het kerkgebouw De Ark- van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt - heeft de basis van de houten noodbouw die vanaf 1921 enige jaren diende als onderkomen voor de gemeente van de Noorderkerk . Ook bij de aanpassingen uit 1996 is dit deel gehandhaafd.

FLORA DE VRIJER

Na de bevrijding kreeg de gereformeerde kerk Zeist, naast de reeds bestaande Oosterkerk en Noorderkerk, behoefte aan een derde kerk. Aan de Van Reenenweg werd grond aangekocht en het houten gebouw is in 1948 daarheen overgebracht. Het kreeg eerst de naam Westerkerk en later Zuiderkerk. Bij de Bergweg verrees een nieuw jeugdcentrum. In 1965 is in verband met groei van de gemeente door architect Sj. Wouda uit Utrecht het kerkinterieur vergroot door de aanbouw van zijbeuken. Er kwam nieuw, robuust, donker meubilair. Orgelbouwer E. Leeflang uit Apeldoorn bouwde het orgel.

In 1978 is de kerk aan de Van Reenenweg door de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt gekocht die daarvoor een kerkte in een ruimte aan de Jacob van Lenneplaan 1A, waar nu Van der Velde Natuursteen is gevestigd. De kerk aan de Van Reenenweg is in 1985 verbouwd. De entree werd verbeterd en het podium achterin de kerk werd deels opgeofferd voor een nieuwe kerkenraadskamer. Het orgel is door de firma Reil in Heerde gebouwd en heeft tien stemmen, verdeeld over twee klavieren. Toch was de kerkelijke gemeente nog niet echt tevreden. In 1993 begon zij plannen te maken voor een ingrijpende vernieuwing die in fasen met inzet van eigen gemeenteleden is uitgevoerd. De bouwactiviteiten begonnen in 1996 en op vrijdag 7 februari 1997 werd de vernieuwde kerk geopend. Aan de voorzijde is het gebouw uitgebreid met een royale hal. Aan de zijkanten zijn drie vergaderzalen, een keuken en sanitaire voorzieningen gecreëerd. De kerkzaal is op aanraden van architect A.J. Braakman teruggebracht naar het originele concept uit 1948.

Door ontmanteling van de spanten in het middenschip vormt dit één geheel met de zijbeuken. In de kerkzaal zijn de banken vervangen door stoelen en de vloer is van licht parket voorzien. Rond het middenschip zijn de langs de bovenzijde reeds aanwezige zijpanelen door de gemeenteleden zelf van een beschildering in blauwe tinten voorzien, gebaseerd op

De Noorderkerk (later Bergwegkerk en nu Noorderlichtkerk genoemd) aan de Bergweg met rechts de pastorie, een beeld uit 1933.

ZHG VAN DE POLL STICHTING

de alfa en de omega, naar het bijbelwoord 'Ik ben het begin en het einde'. Met de opening op 7 februari 1997 heeft de kerk ook de naam 'De Ark' gekregen.

De Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt is in Nederland ontstaan nadat zij zich middels de Akte van Vrijmaking op 11 augustus 1944 onttrokken had aan het gezag van de synode van de Gereformeerde Kerken.

Noorderlichtkerk

BERGWEG 92 A, ZEIST

Toen de kerk aan de Slotlaan te klein werd voor de in 1898 gevormde Gereformeerd Kerk van Zeist (voortgekomen uit een deel van de Afgescheidenen van 1834 en de Dolerenden uit 1886 die in Nederland o.l.v. Abraham Kuyper stonden) kocht de kerkelijke gemeente in 1920 een perceel grond aan de Bergweg. Hier werd in 1921 een houten noodkerk neergezet die op 6 augustus van dat jaar in gebruik kwam (zie voor de geschiedenis van dit gebouw ook onder de beschrijving van De Ark). De kerk kreeg de naam Noorderkerk. De kerk aan de Slotlaan heette Oosterkerk. Deze naamgeving kwam voort uit het feit dat de Gereformeerde Kerk van Zeist van mening was dat haar rechtens de kerk aan de Dorpsstraat (de Oude Kerk dus) toekwam. Deze lag ten opzichte van de Slotlaan in het westen.

Het duurde bijna tien jaar voordat er voldoende financiën waren om aan de Bergweg een stenen kerk te bouwen waarvoor architect B.W. Plooy uit Amersfoort het ontwerp maakte. Ds. W. Verhoef legde op 30 september 1930 de eerste steen. Op 20 mei 1931 werd de kerk in gebruik genomen. Het noodgebouw is daarna voor de jeugd ingericht, die in 1955 de beschikking kreeg over een fraaie nieuwbouw. De kerk, sinds 1955 Bergwegkerk en nu Noorderlichtkerk geheten, is in de stijl van de Amsterdamse School uit rode waalsteen opgetrokken. De topgevel met de ingangspartij heeft een streng symmetrisch uiterlijk. Het kerkdak is voorzien van verglaasde dakpannen, terwijl de 32 meter hoge toren met smalle vensters en een forse top, een leien dak heeft. De toren kreeg in 1935 een bronzen luidklok. Helaas hebben de Duitsers deze in 1943 meegenomen. De gemeenteleden brachten na de oorlog geld bijeen voor een nieuwe klok, die met kerstmis 1948 voor het eerst luidde. Bij de bouw was er rekening mee gehouden dat er later eventueel nog een galerij in de kerk zou worden aangebracht. Die is er nooit gekomen. De dakconstructie in de kerkzaal doet met haar spitsbogen denken aan de gotiek. De vensters in ramen en deuren van de kerk zijn van glas-in-lood voorzien.

Ter gelegenheid van de ingebruikname van de kerk in 1931 schonk een gemeentelid de katheder en het doopvont, gemaakt van GERO-zilver. Ook de kanselbijbel werd door twee gemeenteleden geschonken. Na de vernieuwing van het kerkgebouw in 1962 is deze vervangen door een kanselbijbel die namens het verjaringsfonds doopleden werd gegeven. In 1962 heeft het oorspronkelijke interieur van eikenhout een grondige wijziging ondergaan en is lichter geschilderd. Op last van de brandweer zijn sommige uitgangen verbreed. Ook later zijn er nog aanpassingen geweest. Zo is in 1987 het liturgisch centrum gemoderniseerd en heeft een multifunctioneel karakter gekregen. De pastorie van de kerk is al vele jaren geleden verkocht omdat de predikant er niet wilde wonen.

Het door de firma H.W. Flentrop gebouwde orgel is direct in 1931 in de spitsboog boven de kansel geplaatst. Het is in 1963 gerestaureerd. Toen is vooral de romantische klank er uitgehaald. Het orgel is door de firma Flentrop uit Zaandam in 1982 vergroot. Ter herinnering aan de oorlogsslachtoffers die tot de Noorderkerk behoorden is in 1950 een plaquette met hun namen in de kerk aangebracht. In de kerk hangt een groot wandkleed met als titel 'Het kerkelijk jaar'. Het is door vrouwelijke gemeenteleden gemaakt in de liturgische kleuren rood, wit, groen en paars, niet allen om de kerk te verfraaien maar ook om de akoestiek te verbeteren.

De leden van de Christengemeenschap hebben zelf de eerste stenen van de wand achter het altaar gemetseld. Onder de eerste steen is een oorkonde ingemetseld die begint met: "Hij is de levende steen, die rust in de Vader vond. Wij bouwen op Hem, opdat Hij leve in Zijn gemeente."

ZHG VAN DE POLL STICHTING

PETER SCHRÖDER, 2005

Rafaëlkerk

VAN TETSLAAN 4, ZEIST

De Christengemeenschap is door een groep jongeren rond de antroposoof Rudolf Steiner kort na de Eerste Wereldoorlog in 1922 in het Zwitserse Dornach gesticht. Zij gaat uit van de zeven sacramenten en van de persoonlijke vrijheid in het denken en het omgaan met religieuze inhoud. In 1926 kwam de eerste Christengemeenschap in Nederland. Zeist volgde in 1933. Vanaf 1937 hielden de leden van de Zeister gemeenschap hun mensenwijdingsdiensten in de tuinmanswoning van Huize Veldheim aan het Jan Luyckenlaantje 1. Door de groei van het aantal leden nam de behoefte aan een echte kapel toe.

De Noorderkerk (later Bergwegkerk en nu Noorderlichtkerk genoemd) aan de Bergweg met rechts de pastorie, een beeld uit 1933.

ZHG VAN DE POLL STICHTING

de alfa en de omega, naar het bijbelwoord 'Ik ben het begin en het einde'. Met de opening op 7 februari 1997 heeft de kerk ook de naam 'De Ark' gekregen.

De Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt is in Nederland ontstaan nadat zij zich middels de Akte van Vrijmaking op 11 augustus 1944 onttrokken had aan het gezag van de synode van de Gereformeerde Kerken.

Noorderlichtkerk

BERGWEG 92 A, ZEIST

Toen de kerk aan de Slotlaan te klein werd voor de in 1898 gevormde Gereformeerd Kerk van Zeist (voortgekomen uit een deel van de Afgescheidenen van 1834 en de Dolerenden uit 1886 die in Nederland o.l.v. Abraham Kuyper stonden) kocht de kerkelijke gemeente in 1920 een perceel grond aan de Bergweg. Hier werd in 1921 een houten noodkerk neergezet die op 6 augustus van dat jaar in gebruik kwam (zie voor de geschiedenis van dit gebouw ook onder de beschrijving van De Ark). De kerk kreeg de naam Noorderkerk. De kerk aan de Slotlaan heette Oosterkerk. Deze naamgeving kwam voort uit het feit dat de Gereformeerde Kerk van Zeist van mening was dat haar rechtens de kerk aan de Dorpsstraat (de Oude Kerk dus) toekwam. Deze lag ten opzichte van de Slotlaan in het westen.

Het duurde bijna tien jaar voordat er voldoende financiën waren om aan de Bergweg een stenen kerk te bouwen waarvoor architect B.W. Plooy uit Amersfoort het ontwerp maakte. Ds. W. Verhoef legde op 30 september 1930 de eerste steen. Op 20 mei 1931 werd de kerk in gebruik genomen. Het noodgebouw is daarna voor de jeugd ingericht, die in 1955 de beschikking kreeg over een fraaie nieuwbouw. De kerk, sinds 1955 Bergwegkerk en nu Noorderlichtkerk geheten, is in de stijl van de Amsterdamse School uit rode waalsteen opgetrokken. De topgevel met de ingangspartij heeft een streng symmetrisch uiterlijk. Het kerkdak is voorzien van verglaasde dakpannen, terwijl de 32 meter hoge toren met smalle vensters en een forse top, een leien dak heeft. De toren kreeg in 1935 een bronzen luidklok. Helaas hebben de Duitsers deze in 1943 meegenomen. De gemeenteleden brachten na de oorlog geld bijeen voor een nieuwe klok, die met kerstmis 1948 voor het eerst luidde. Bij de bouw was er rekening mee gehouden dat er later eventueel nog een galerij in de kerk zou worden aangebracht. Die is er nooit gekomen. De dakconstructie in de kerkzaal doet met haar spitsbogen denken aan de gotiek. De vensters in ramen en deuren van de kerk zijn van glas-in-lood voorzien.

Ter gelegenheid van de ingebruikname van de kerk in 1931 schonk een gemeentelid de katheder en het doopvont, gemaakt van GERO-zilver. Ook de kanselbijbel werd door twee gemeenteleden geschonken. Na de vernieuwing van het kerkgebouw in 1962 is deze vervangen door een kanselbijbel die namens het verjaringsfonds doopleden werd gegeven. In 1962 heeft het oorspronkelijke interieur van eikenhout een grondige wijziging ondergaan en is lichter geschilderd. Op last van de brandweer zijn sommige uitgangen verbreed. Ook later zijn er nog aanpassingen geweest. Zo is in 1987 het liturgisch centrum gemoderniseerd en heeft een multifunctioneel karakter gekregen. De pastorie van de kerk is al vele jaren geleden verkocht omdat de predikant er niet wilde wonen.

Het door de firma H.W. Flentrop gebouwde orgel is direct in 1931 in de spitsboog boven de kansel geplaatst. Het is in 1963 gerestaureerd. Toen is vooral de romantische klank er uitgehaald. Het orgel is door de firma Flentrop uit Zaandam in 1982 vergroot. Ter herinnering aan de oorlogsslachtoffers die tot de Noorderkerk behoorden is in 1950 een plaquette met hun namen in de kerk aangebracht. In de kerk hangt een groot wandkleed met als titel 'Het kerkelijk jaar'. Het is door vrouwelijke gemeenteleden gemaakt in de liturgische kleuren rood, wit, groen en paars, niet allen om de kerk te verfraaien maar ook om de akoestiek te verbeteren.

De leden van de Christengemeenschap hebben zelf de eerste stenen van de wand achter het altaar gemetseld. Onder de eerste steen is een oorkonde ingemetseld die begint met: "Hij is de levende steen, die rust in de Vader vond. Wij bouwen op Hem, opdat Hij leve in Zijn gemeente."

ZHG VAN DE POLL STICHTING

PETER SCHRÖDER, 2005

Rafaëlkerk

VAN TETSLAAN 4, ZEIST

De Christengemeenschap is door een groep jongeren rond de antroposoof Rudolf Steiner kort na de Eerste Wereldoorlog in 1922 in het Zwitserse Dornach gesticht. Zij gaat uit van de zeven sacramenten en van de persoonlijke vrijheid in het denken en het omgaan met religieuze inhoud. In 1926 kwam de eerste Christengemeenschap in Nederland. Zeist volgde in 1933. Vanaf 1937 hielden de leden van de Zeister gemeenschap hun mensenwijdingsdiensten in de tuinmanswoning van Huize Veldheim aan het Jan Luyckenlaantje 1. Door de groei van het aantal leden nam de behoefte aan een echte kapel toe.

Het liefst zag men die in de nabijheid van het eigen rusthuis Huize Valkenbosch en van de aan de Burg. Van Tuyllaan gelegen Zeister Vrije School verrijzen.

De Christengemeenschap heeft in 1964 de door architect H.N. Hupkes uit Rotterdam ontworpen Rafaëlkerk aan de Van Tetslaan in gebruik genomen. Hoewel het gebouw eenvoudig is, valt het bijzondere lijnenspel op. Conform de opvattingen uit de antroposofie kent het geen scherpe hoeken. Het grondplan lijkt bijna een slakkenhuis. De kerkruimte wordt via een spiralende gang en trap, bedoeld als voorbereiding tot bezinning, aan de hoog gelegen achterzijde betreden. De grijze cementvloer, versierd met gekleurde steentjes, loopt af in de richting van het altaar en het spreekgestoelte. Het altaar uit beton en hout is plastisch vormgegeven. Er achter ligt een zeshoekige ruimte met een wandversiering. Opmerkelijk is het kleurgebruik dat samen met het diffuse licht een mystieke indruk wekt. Behalve de cultuszaal bevat het gebouw nog andere ruimtes.

Nieuwe Kerk

BOULEVARD 2A, ZEIST

De hervormde gemeente van Zeist is in 1915 in drie wijkgemeenten verdeeld. Later is dat aantal tot negen gegroeid. In 1914 waren er ook drie predikanten aangesteld, zodat op zondag drie kerkdiensten konden worden gehouden. Hoewel in 1863 al een fonds was opgericht voor de bouw van een tweede kerk, is er lang getwijfeld of de kerk aan de Dorpsstraat niet beter kon worden uitgebreid om alle gelovigen een plaats bij de diensten te geven. Wegens de groei stelde de kerkenraad in 1914 het gebouw Irene aan de Slotlaan voor kerkdiensten beschikbaar voor tien jaar. In 1924 liep dit gebruik ten einde. Nu werd uit de gemeente een commissie van dertig personen samengesteld als bouwcommissie voor een nieuwe kerk in het noorden van Zeist. Haar belangrijkste taak was het bijeenbrengen van de benodigde gelden. Een reeds in 1923 aangekocht terrein aan de Dalweg werd met de beheerders van de N.V. Schaerweyder bossen geruild voor een terrein op de hoek van de Boulevard (toen nog Schaerweijdeparklaan geheten) en de Verlengde Slotlaan.

De architecten J.M. Paap en J.J. van Straalen stond een bouw voor ogen waarbij in de klassiek protestantse rechthoekige vorm de kansel een echt middelpunt zou zijn. Ze wilden een kerk van hun eigen tijd neerzetten en kwamen tot drie rechthoeken, waarbij op het snijpunt van de lengteassen de kansel werd geplaatst. De veertig meter hoge toren hebben zij

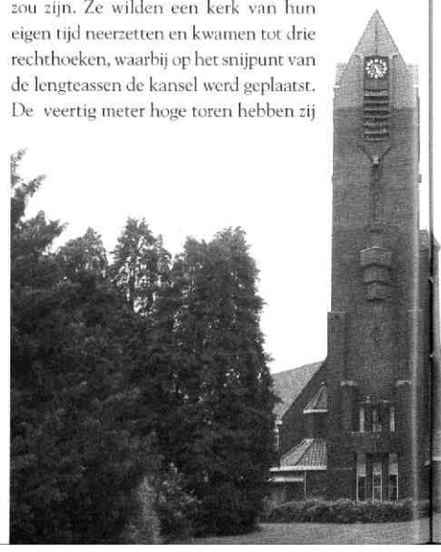

daar achter gezet als verticaal symbool van de, vanaf de kansel gebrachte, prediking. Het traptorentje aan de buitenzijde hebben ze bewust als een doorbreking van de symmetrie van het gebouw gezien.

Het voor toen moderne ontwerp bracht destijds in de Welstandscommissie en bij de Bond van Nederlandse Architecten nogal wat beroering. In de zijmuren van de kerk zijn lage ramen aangebracht die de horizontale lijnen in de richting van de kansel benadrukken. De hoge ramen in de drie topgevels accentueren de verticale lijn. Alles is in de zakelijke stijl van de Amsterdamse School uitgevoerd. De vloeren zijn vanaf de topgevels aflopend gemaakt, zodat ieder vrij zicht heeft op de kansel. De ontwerpers wilden van het orgelfront en de kansel één geheel maken, in harmonie met het in- en uitwendige van het gebouw. Op 30 juni 1927 is de kerk in gebruik genomen met het plaatsen van een gedenksteen in het voorportaal door Geertruida Maria van Tuyll-barones van Lynden echtgenote van de toenmalige burgemeester van Zeist. Het orgel is een jaar later gekomen. Uiteraard heeft de kerk inmiddels aanpassingen ondergaan. Zo zijn in 1981 de cijfers van de vier uurwerken vervangen. Ze waren van beton en lieten los. Twee vrijwilligers hebben in de oorspronkelijke vorm roodkoperen cijfers gemaakt, die gevernist zijn om ze weerbestendig te maken. Ook de torenhaan, een ontwerp van de leraar tekenen van het Christelijk Lyceum G.S. Stokmans, kwam met een stormwind op 14 december 1964 naar beneden. Daarbij raakte hij beschadigd. Dominee H. Roelofsen liet hem herstellen en plaatste hem in de tuin van de pastorie aan de Eikenlaan. Door verhuizingen kwam de haan bij zijn familie terecht. Uiteindelijk belandde hij in Voorthuizen. Een speurtocht van de heer G. de Waerdt bracht de haan in 1995 terug. Na restauratie is hij op het eerste bordes bij de toren geplaatst.

De kerk is in 1993 uitgebreid met een wijkcentrum ter vervanging van het aan de Hervormde Verzorgingshuizen verkochte wijkgebouw Hebron aan de Savornin Lohmanlaan. Het nieuwe wijkcentrum heeft de naam 't Lichtpunt gekregen. In 1981 is de wijkgemeente van de Nieuwe Kerk met die van de Oude Kerk samengevoegd.

Het liefst zag men die in de nabijheid van het eigen rusthuis Huize Valkenbosch en van de aan de Burg. Van Tuyllaan gelegen Zeister Vrije School verrijzen.

De Christengemeenschap heeft in 1964 de door architect H.N. Hupkes uit Rotterdam ontworpen Rafaëlkerk aan de Van Tetslaan in gebruik genomen. Hoewel het gebouw eenvoudig is, valt het bijzondere lijnenspel op. Conform de opvattingen uit de antroposofie kent het geen scherpe hoeken. Het grondplan lijkt bijna een slakkenhuis. De kerkruimte wordt via een spiralende gang en trap, bedoeld als voorbereiding tot bezinning, aan de hoog gelegen achterzijde betreden. De grijze cementvloer, versierd met gekleurde steentjes, loopt af in de richting van het altaar en het spreekgestoelte. Het altaar uit beton en hout is plastisch vormgegeven. Er achter ligt een zeshoekige ruimte met een wandversiering. Opmerkelijk is het kleurgebruik dat samen met het diffuse licht een mystieke indruk wekt. Behalve de cultuszaal bevat het gebouw nog andere ruimtes.

Nieuwe Kerk

BOULEVARD 2A, ZEIST

De hervormde gemeente van Zeist is in 1915 in drie wijkgemeenten verdeeld. Later is dat aantal tot negen gegroeid. In 1914 waren er ook drie predikanten aangesteld, zodat op zondag drie kerkdiensten konden worden gehouden. Hoewel in 1863 al een fonds was opgericht voor de bouw van een tweede kerk, is er lang getwijfeld of de kerk aan de Dorpsstraat niet beter kon worden uitgebreid om alle gelovigen een plaats bij de diensten te geven. Wegens de groei stelde de kerkenraad in 1914 het gebouw Irene aan de Slotlaan voor kerkdiensten beschikbaar voor tien jaar. In 1924 liep dit gebruik ten einde. Nu werd uit de gemeente een commissie van dertig personen samengesteld als bouwcommissie voor een nieuwe kerk in het noorden van Zeist. Haar belangrijkste taak was het bijeenbrengen van de benodigde gelden. Een reeds in 1923 aangekocht terrein aan de Dalweg werd met de beheerders van de N.V. Schaerweyder bossen geruild voor een terrein op de hoek van de Boulevard (toen nog Schaerweijdeparklaan geheten) en de Verlengde Slotlaan.

De architecten J.M. Paap en J.J. van Straalen stond een bouw voor ogen waarbij in de klassiek protestantse rechthoekige vorm de kansel een echt middelpunt zou zijn. Ze wilden een kerk van hun eigen tijd neerzetten en kwamen tot drie rechthoeken, waarbij op het snijpunt van de lengteassen de kansel werd geplaatst. De veertig meter hoge toren hebben zij

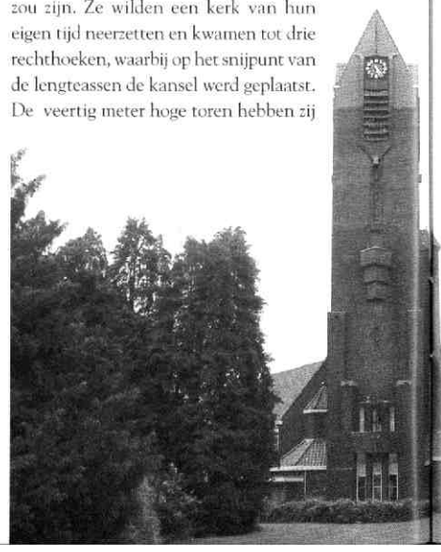

daar achter gezet als verticaal symbool van de, vanaf de kansel gebrachte, prediking. Het traptorentje aan de buitenzijde hebben ze bewust als een doorbreking van de symmetrie van het gebouw gezien.

Het voor toen moderne ontwerp bracht destijds in de Welstandscommissie en bij de Bond van Nederlandse Architecten nogal wat beroering. In de zijmuren van de kerk zijn lage ramen aangebracht die de horizontale lijnen in de richting van de kansel benadrukken. De hoge ramen in de drie topgevels accentueren de verticale lijn. Alles is in de zakelijke stijl van de Amsterdamse School uitgevoerd. De vloeren zijn vanaf de topgevels aflopend gemaakt, zodat ieder vrij zicht heeft op de kansel. De ontwerpers wilden van het orgelfront en de kansel één geheel maken, in harmonie met het in- en uitwendige van het gebouw. Op 30 juni 1927 is de kerk in gebruik genomen met het plaatsen van een gedenksteen in het voorportaal door Geertruida Maria van Tuyll-barones van Lynden echtgenote van de toenmalige burgemeester van Zeist. Het orgel is een jaar later gekomen. Uiteraard heeft de kerk inmiddels aanpassingen ondergaan. Zo zijn in 1981 de cijfers van de vier uurwerken vervangen. Ze waren van beton en lieten los. Twee vrijwilligers hebben in de oorspronkelijke vorm roodkoperen cijfers gemaakt, die gevernist zijn om ze weerbestendig te maken. Ook de torenhaan, een ontwerp van de leraar tekenen van het Christelijk Lyceum G.S. Stokmans, kwam met een stormwind op 14 december 1964 naar beneden. Daarbij raakte hij beschadigd. Dominee H. Roelofsen liet hem herstellen en plaatste hem in de tuin van de pastorie aan de Eikenlaan. Door verhuizingen kwam de haan bij zijn familie terecht. Uiteindelijk belandde hij in Voorthuizen. Een speurtocht van de heer G. de Waerdt bracht de haan in 1995 terug. Na restauratie is hij op het eerste bordes bij de toren geplaatst.

De kerk is in 1993 uitgebreid met een wijkcentrum ter vervanging van het aan de Hervormde Verzorgingshuizen verkochte wijkgebouw Hebron aan de Savornin Lohmanlaan. Het nieuwe wijkcentrum heeft de naam 't Lichtpunt gekregen. In 1981 is de wijkgemeente van de Nieuwe Kerk met die van de Oude Kerk samengevoegd.

Lutherkapel

WOUDENBERGSEWEG 38, ZEIST

De Evangelisch-Lutherse gemeente in Zeist is op 1 april 1932 ontstaan als filiaalgemeente van Utrecht. De eerste jaren vonden de diensten op verschillende locaties plaats, zoals een zaal van de gereformeerde Oosterkerk, de Doopsgezinde kerk en een zaal van de Broedergemeente. Zelfs maakte men gebruik van een zaal van de Nieuwe Muziekschool aan de Henriëtte van Lyndenlaan en van de recreatiezaal van de NBM. Toen de gemeente op 22 juni 1946 zelfstandig geworden was, streefde zij naar de bouw van een eigen kerk waarvoor in 1951 een bouwfonds werd ingericht.

De gemeente kocht een terrein aan Nooitgedacht, maar slaagde er door een ingewikkelde grondruil in een perceel aan de Woudenbergseweg bij de Krullelaan te verwerven. De paardenstal van Huize Favorita moest voor de in 1964 begonnen kerkbouw worden gesloopt. Opmerkelijk in het ontwerp van architect J.A. Wentinck uit Den Dolder (tevens de architect van de kerk aan de Hertenlaan in Den Dolder) is het lessenaardak dat bij de ingang een hoogte van ongeveer vier meter heeft en bij de kansel een hoogte van ongeveer acht meter. Boven de ingang van de kerkzaal ligt een galerij voor het kerkkoor. De banken in de rechthoekige zaal worden door een breed middenpad gescheiden, dat naar het liturgisch centrum met altaar, kansel, kruis en doopvont leidt. Het kruis tegen de wand achter het altaar is door de aannemer A.W. Koot uit Jutphaas aan de kerk geschonken. De voor de achterwand gebruikte handgevormde baksteen oogt levendig, mede door het strijklicht dat door de raampartij van de linker gevel valt. Hetzelfde type steen is aan de buitenzijde van de kerk toegepast. Het kerkgebouw is op zaterdag 27 november 1965 door de bouwers aan de kerkelijke gemeente overgedragen. De overdracht ging gepaard met het luiden van de klok in de veertien meter hoge klokkenstoel die aan de achterzijde van de kerk staat. Deze is, evenals het kruis in de kerkzaal, gemaakt van basraleusstammen van veertien meter hoog. Onder de kerkzaal ligt een souterrain met een gemeentezaal.

De Lutherkapel met het kenmerkende lessenaardak en de daarachter oprijzende klokkenstoel in 1966, kort na de bouw. ZHG VAN DE POLL STICHTING

Het kerkgebouw van het Apostolisch Genootschap oogt eenvoudig. PETER SCHRÖDER, 2005

Apostolisch Genootschap

GRAAF LODEWIJKLAAN 15, ZEIST

Op 27 april 1968 heeft het Apostolisch Genootschap te Zeist een plaats van samenkomst - het genootschap spreekt liever niet over 'kerk'- aan de Graaf Lodewijklaan in de wijk Kerkebosch in gebruik genomen. Het in 1951 opgerichte Apostolisch Genootschap is voortgekomen uit de begin negentiende eeuw in Engeland ontstane Apostolische beweging. Het genootschap kent geen dogma's.

De leden bouwen voort op de grondslag die Jezus van Nazareth met zijn woord en levenshouding heeft gelegd en voelen een persoonlijk verbond met de Apostel.

Het gebouw, ontworpen door architect T.C. Bos uit Maasdam, is eenvoudig en ruim opgezet. Het heeft behalve een zaal voor de geloofssamenkomsten ook diverse vergaderzalen. In de brede hal valt het daglicht door lichtkoepels naar binnen. Vanuit de hal gaat via brede, met natuursteen beklede, traptreden en glazen deuren naar de ruimte voor de geloofssamenkomsten. De ramen in de zaal zijn van een natuurstenen omlijsting voorzien. Er is veel gebruik gemaakt van palissanderhout. In de zaal staat een groot pijporgel.

Vanuit de hal gaat een trap naar het souterrain met verschillende zalen. In 1995 is het hele gebouw grondig gerenoveerd en uitgebreid. De laatste jaren is de gemeenschap bezig beeldende kunst in en om het gebouw aan te brengen. Zo staat buiten voor de entree het beeld 'Communicatie' van de in Bunnik woonachtige Italiaanse kunstenaar Luigi Amati.

Thomaskerk

ORANJE NASSAULAAN 35

Toen in 1946 de wijk Hoge Dennen-Kerkebosch als een volwaardig deel van de Hervormde Gemeente Zeist werd beschouwd, was er behoefte aan een kerk in de wijk. Na gebruik van een bakkerij en later van een padvindershuis was de gemeente ook niet echt tevreden met de betrokken Boskapel aan de Laan van Beek en Royen. De gemeente wenste een eigen kerk midden in de wijk. De toenmalige wijkpredikant en de kerkenraad wilden een kerk die niet afgesloten was van de buitenwereld.

Een dergelijke kerk is in 1962 gebouwd. Aan de buitenzijde is de constructie van het staalskelet zichtbaar, dat behalve met bewerkt glas, met rode Groninger baksteen is ingevuld. Aan de binnenzijde is de constructie achter stuc weggewerkt. Vanwege zijn lage bouwvolume wordt de kerk ook wel 'bungalowkerk' genoemd. Op het grasveld voor de kerk is van

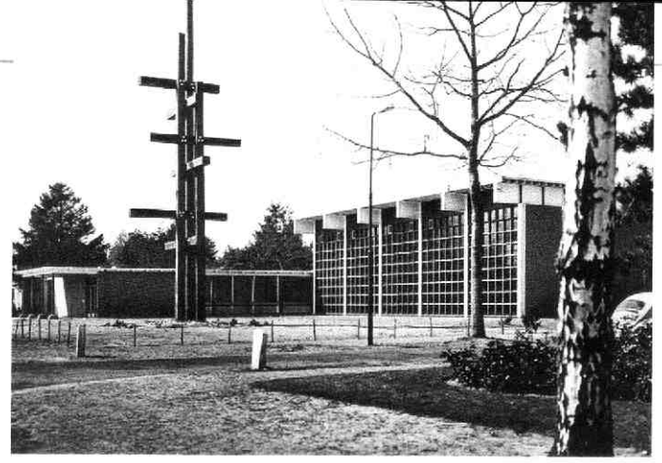

houten staanders en balken een kruisachtig bouwsel gemaakt dat de functie van het gebouw onderstreept.

Door een lange gang komt de bezoeker in de multi-functionele ontmoetingszaal. Van hieruit betreedt hij de kerkzaal en valt zijn oog op een gesloten grijze, ruw met specie bewerkte, wand. Daarvoor ligt een laag podium van natuursteen waarop de wit stenen altaartafel staat met het doopvont en het avondmaalsstel, beide gemaakt door de pottenbakker Mobach uit Utrecht. Een preekstoel ontbreekt, er wordt gebruik gemaakt van een lezenaar. Boven de ingang van de kerkzaal staat het orgel dat via een achter grenen planken weggewerkte wenteltrap te bereiken is. Het is een één klavier-pijporgel, gebouwd door de gebroeders Van Vulpen uit Utrecht. De speeltafel vormt een onderdeel van het orgelfront. Opmerkelijk is dat de normaal witte toetsen bij dit orgel zwart zijn en omgekeerd. Op 24 september 1978 is een ikoon van de apostel Thomas in de kerk opgehangen. Het was een geschenk van de Israëlische gemeente Ibillin. De gemeente, nu bij de PKN (Protestantse Kerk in Nederland) aangesloten, heeft voor de naam Thomas gekozen omdat zij met haar naam wil aangeven, evenals Thomas, vaak onzeker en twijfelend zijn belijdenis te volgen: 'Mijn Heer en Mijn God' (Joh. 20:24-29).

De zijwanden van de Thomaskerk zijn gemaakt van, in een houten raamwerk gevat, bewerkt glas dat voor een zachte lichtinval zorgt. Er is enige gelijkenis met de klassieke Japanse architectuur.
ZHG VAN DE POLL STICHTING

Het gebouw van de Jehovah's Getuigen met de Koninkrijkszaal valt nauwelijks op doordat het een, voormalig, woonhuis is met een strakke aanbouw erachter
PETER SCHRÖDER, 2005

Koninkrijkszaal van Jehovah's Getuigen

JULIANALAAN 23A, ZEIST

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog was er al een gemeenschap van Jehovah's Getuigen in Zeist. Ze hadden nog geen vaste plaats voor hun bijeenkomsten. Tijdens de oorlog waren hun activiteiten verboden en kwamen de ongeveer twintig leden ondergronds bijeen. Na 1945 zijn de leden een poos in een zaal in Driebergen bijeengekomen. Rond 1960 hadden ze hun bijeenkomsten door de week in de school aan de Bergweg. Op zondag konden ze gebruik maken van het theoriezaaltje van rijschoolhouder De Dreu aan de Achterheuvel. In de loop van 1961 kregen ze een bouwvergunning voor een Koninkrijkszaal aan de Julianalaan. De zaal, ontworpen door de architect H.J. Meyran te Beverwijk, is door de eigen leden gebouwd en op 7 maart 1963 geopend. Inmiddels heeft de gemeente van Jehovah's Getuigen de Koninkrijkszaal in 1994 een belangrijke face-lift gegeven. Voor de verbouwing hebben de Zeister Jehovah's alle financiën bijeengebracht. Samen met geloofsgenoten uit heel Nederland is de verbouwing uitgevoerd. Niet alleen is de Koninkrijkszaal vernieuwd, maar is er ook een bijzaal gebouwd.

De Jehovah's Getuigen verwachten de spoedige wederkomst van Christus op aarde, maar geloven niet in de christelijke drie-eenheid.

Kapel der Heilige Engelbewaarders

DRIEBERGSEWEG 7

Op 2 oktober 1989 is op de buitenplaats Molenbosch aan de Driebergseweg de Kapel der Heilige Engelbewaarders door de aartsbisschop van de Oud Katholieke Kerk van Utrecht gewijd. De kapel draagt de naam van de Heilige Engelbewaarders in de overtuiging dat zij de eigenlijke voorzangers zijn van het Psalmen-gebed. Om de eerbiedige afstand tot het heilige in ere te houden en zo vrij mogelijk te zijn van onheilige persoonlijke of nationale romantiek wordt bij de zang de volkstaal vermeden. De kleine kapel, waarin slechts plaats is voor een tiental mensen, is op initiatief van Ferdinand de Beaufort naast het hoofdgebouw op de buitenplaats gezet en voor iedereen toegankelijk. De bouw heeft drie jaar in beslag genomen. De kapel is voorzien van een klein torentje waarin een luidklok geplaatst kan worden. De windvaan stelt een bazuinengel voor. Daar waar het

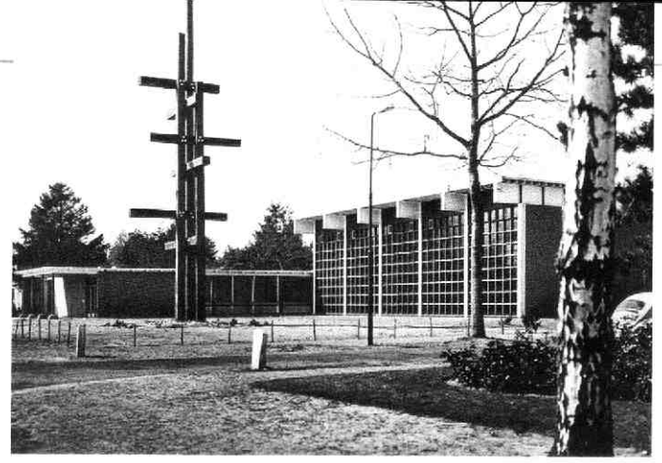

houten staanders en balken een kruisachtig bouwsel gemaakt dat de functie van het gebouw onderstreept.

Door een lange gang komt de bezoeker in de multi-functionele ontmoetingszaal. Van hieruit betreedt hij de kerkzaal en valt zijn oog op een gesloten grijze, ruw met specie bewerkte, wand. Daarvoor ligt een laag podium van natuursteen waarop de wit stenen altaartafel staat met het doopvont en het avondmaalsstel, beide gemaakt door de pottenbakker Mobach uit Utrecht. Een preekstoel ontbreekt, er wordt gebruik gemaakt van een lezenaar. Boven de ingang van de kerkzaal staat het orgel dat via een achter grenen planken weggewerkte wenteltrap te bereiken is. Het is een één klavier-pijporgel, gebouwd door de gebroeders Van Vulpen uit Utrecht. De speeltafel vormt een onderdeel van het orgelfront. Opmerkelijk is dat de normaal witte toetsen bij dit orgel zwart zijn en omgekeerd. Op 24 september 1978 is een ikoon van de apostel Thomas in de kerk opgehangen. Het was een geschenk van de Israëlische gemeente Ibillin. De gemeente, nu bij de PKN (Protestantse Kerk in Nederland) aangesloten, heeft voor de naam Thomas gekozen omdat zij met haar naam wil aangeven, evenals Thomas, vaak onzeker en twijfelend zijn belijdenis te volgen: 'Mijn Heer en Mijn God' (Joh. 20:24-29).

De zijwanden van de Thomaskerk zijn gemaakt van, in een houten raamwerk gevat, bewerkt glas dat voor een zachte lichtinval zorgt. Er is enige gelijkenis met de klassieke Japanse architectuur.
ZHG VAN DE POLL STICHTING

Het gebouw van de Jehovah's Getuigen met de Koninkrijkszaal valt nauwelijks op doordat het een, voormalig, woonhuis is met een strakke aanbouw erachter
PETER SCHRÖDER, 2005

Koninkrijkszaal van Jehovah's Getuigen

JULIANALAAN 23A, ZEIST

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog was er al een gemeenschap van Jehovah's Getuigen in Zeist. Ze hadden nog geen vaste plaats voor hun bijeenkomsten. Tijdens de oorlog waren hun activiteiten verboden en kwamen de ongeveer twintig leden ondergronds bijeen. Na 1945 zijn de leden een poos in een zaal in Driebergen bijeengekomen. Rond 1960 hadden ze hun bijeenkomsten door de week in de school aan de Bergweg. Op zondag konden ze gebruik maken van het theoriezaaltje van rijschoolhouder De Dreu aan de Achterheuvel. In de loop van 1961 kregen ze een bouwvergunning voor een Koninkrijkszaal aan de Julianalaan. De zaal, ontworpen door de architect H.J. Meyran te Beverwijk, is door de eigen leden gebouwd en op 7 maart 1963 geopend. Inmiddels heeft de gemeente van Jehovah's Getuigen de Koninkrijkszaal in 1994 een belangrijke face-lift gegeven. Voor de verbouwing hebben de Zeister Jehovah's alle financiën bijeengebracht. Samen met geloofsgenoten uit heel Nederland is de verbouwing uitgevoerd. Niet alleen is de Koninkrijkszaal vernieuwd, maar is er ook een bijzaal gebouwd.

De Jehovah's Getuigen verwachten de spoedige wederkomst van Christus op aarde, maar geloven niet in de christelijke drie-eenheid.

Kapel der Heilige Engelbewaarders

DRIEBERGSEWEG 7

Op 2 oktober 1989 is op de buitenplaats Molenbosch aan de Driebergseweg de Kapel der Heilige Engelbewaarders door de aartsbisschop van de Oud Katholieke Kerk van Utrecht gewijd. De kapel draagt de naam van de Heilige Engelbewaarders in de overtuiging dat zij de eigenlijke voorzangers zijn van het Psalmen-gebed. Om de eerbiedige afstand tot het heilige in ere te houden en zo vrij mogelijk te zijn van onheilige persoonlijke of nationale romantiek wordt bij de zang de volkstaal vermeden. De kleine kapel, waarin slechts plaats is voor een tiental mensen, is op initiatief van Ferdinand de Beaufort naast het hoofdgebouw op de buitenplaats gezet en voor iedereen toegankelijk. De bouw heeft drie jaar in beslag genomen. De kapel is voorzien van een klein torentje waarin een luidklok geplaatst kan worden. De windvaan stelt een bazuinengel voor. Daar waar het

altaar staat is aan de buitenzijde op de daklijst een klein kruis aangebracht. De kapel is aan de buitenzijde in donkergroen met wit en steenrood uitgevoerd. Langs de daklijst zijn de woorden van het credo aangebracht. Het altaar dat, zoals in orthodoxe kerken, klein en vierkant is, staat tegen de muur van het priesterkoor en is naar Jeruzalem gericht. Voor het altaar bevinden zich een koorhek en een godslamp. De gebeden worden vanaf de koorlessenaar gelezen. Lezingen en preken gebeuren van de zijkant.

De ramen aan de zijkant van het priesterkoor symboliseren links de Vier Wezens bij de troon Gods en het sacrament van de eucharistie, rechts de vier Aartsengelen en de andere sacramenten. De overige zes ramen hebben betrekking op de zes mysteries. Links achter in het schip is de Kerstgeheimenis met de Morgenster, uitgevoerd in de dominerende kleur blauw, de kleur van koning David. Links voor in het schip is de Kruisgeheimenis met het kruis in de kleur paars uitgebeeld. Naast en boven de deur wordt de Paasgeheimenis afgebeeld met de verrijzenis, de hemelvaart en de uitstorting van de Heilige Geest. Hier overheerst de kleur goud. Het raam rechts voor in het schip verbeeldt het Missie-geheimenis waar de uitzending van de apostelen is afgebeeld. Hier is rood, de kleur van het vuur toegepast. Rechts achter in het schip is het Militia-geheimenis met Michaël en het schip der Kerk met Jozua voorgesteld in bruin, de kleur van de eenvoud. Het venster boven het altaar stelt het Paroussia-geheimenis voor met het nederdalende Jeruzalem, waarbij het wit, de kleur van de voleinding domineert.

De Oud-Katholieke Kerk beschouwt zich als de voortzetting van de katholieke kerk in Nederland zoals deze door Willebrord is gesticht. Deze kerk is in 1723 ontstaan na een conflict met Rome over de afzetting in 1702 van een, van jansenisme beschuldigde, aartsbisschop. De vervolgens in 1723 door het kapittel van Utrecht gekozen aartsbisschop werd door

De Kapel van de Heilige Engelbewaarders op het landgoed Molenbosch oogt als een sprookjeskerk. PETER SCHRÖDER, 2005

Rome in de ban gedaan. Daarmee was de zelfstandigheid van de Oud-Katholieken een feit. In 1966 is mede door toedoen van kardinaal Alfrink en de Oud-Katholieke aartsbisschop Rinkel de verhouding met Rome genormaliseerd. De mis wordt in de Oud-Katholieke kerk in de landstaal gelezen en de priesters kunnen trouwen. Wel wordt het Latijn gehandhaafd voor de gregoriaanse zang tijdens de diensten.

De heer F. de Beaufort is sidns enkele jaren diaken in de R.K.-Kerk. Hij leidt tegenwoordig in de door hem gebouwde kabel r.-k. vesperdiensten.

Moskee

DE CLOMP, ZEIST

In de laatste decennia heeft zich in Zeist een tamelijk grote moslim-gemeenschap gevestigd. De moslims van Marokkaanse afkomst hadden oorspronkelijk een gebedsruimte aan de Graaf Adolflaan. Toen deze ruimte, waarin later de Toneelfederatie een plek kreeg, moest worden verlaten vonden zij een plek in de Andreasschool. Dat was slechts van korte duur omdat de school onder de slopershamer verdween. De Nederlandse Protestanten Bond verhuurde vervolgens zijn kerk voor een gering bedrag, zodat de gebedsbijeenkomsten konden doorgaan. In de zomer van 1983 slaagde de gemeenschap er in met bijdragen van 127 Marokkaanse gezinnen een eigen pand aan de Oude Arnhemseweg 59a te kopen. Met subsidie van het ministerie van WVC is het pand verbouwd, zodat boven de gebedsdiensten konden worden gehouden en beneden de jeugd een eigen plek had.

Naarmate de moslimgemeenschap groeide, werd het verlangen groter een echte moskee te bouwen. Niet alleen Marokkaanse gelovigen sloten zich aan, maar ook moslims uit Indonesië, Pakistan, Somalië en Turkije. In het voorjaar van 1993 werden na vier jaar denken en praten de bouwplannen voor een moskee naast de sporthal in De Clomp goedgekeurd. De in 1983 opgerichte stichting *El Molimien El Mothakien* (de moslim die in God gelooft), met als doel mogelijkheden te scheppen voor islamitische bewoners van Zeist om hun geloof en cultuur te kunnen beleven, kon in mei 1993 met de bouw van de moskee beginnen.

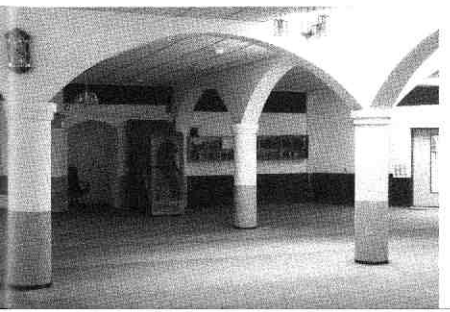

De moskee El Moslimen El Motakin is uit rode baksteen opgetrokken. Het interieur bestaat uit eenvoudige bogen. In het midden tegen de wand staat de minbar, het preekgestoelte. Links daarvan ligt de mihrab, de nis die op Mekka georiënteerd is.

PETER SCHRÖDER, 2005

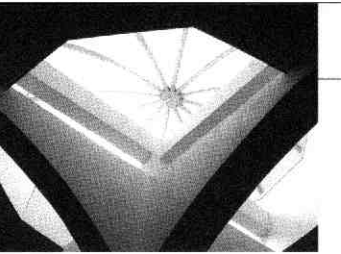

Het gebouw heeft een oppervlakte van ongeveer 400 vierkante meter. De gebedsruimte is ongeveer 300 vierkante meter. In de raampartijen zijn alleen de middelste ramen van bogen voorzien zoals in de islamitische architectuur gebruikelijk is. De minaret van 13 meter hoog wordt in verband met de omwonenden niet gebruikt om tot gebed op te roepen.

Mannen en vrouwen bidden in de moskee gescheiden. Alleen de mannen betreden de grote gebedsruimte die een

grote koepel heeft. In de gebedszaal bevindt zich de mihrab, de nis die de richting aan geeft waarin Mekka ligt. Daarbij staat ook de minbar (de kansel). In de zaal zijn geen banken of stoelen. Tijdens hun gebed richten de gelovigen zich geknield in de richting van Mekka. De moskee is versierd met motieven zoals in de moslimwereld gebruikelijk zijn. Afbeeldingen van mensen en dieren komen daarin niet voor. Wel zijn in Arabisch sierschrift belangrijke spreuken als versiering aangebracht. De vrouwen hebben in de moskee een eigen ruimte om te bidden. Verder is er een leslokaal voor kinderen en een vergaderruimte. Ook is er een plek voor het ritueel wassen en voor het plaatsen van schoeisel, zodat de gelovigen rein zijn als ze de gebedsruimte betreden. Het interieur is erg licht van kleur.

Inmiddels is in Zeist begonnen aan de bouw van een tweede moskee die speciaal voor de Turkse gemeenschap is bedoeld. Deze krijgt een plaats aan de C. Vlotlaan in de Verzetswijk.

Buitenplaats Zandbergen

kerk van de Zevende-dags Adventisten

AMERSFOORTSEWEG 18, HUIS TER HEIDE

De buitenplaats Zandbergen is eind zeventiende en begin achttiende eeuw aangelegd. Het huis, in de Hollandse Reanaissancestijl gebouwd en waarschijnlijk ontworpen door Jacob van Campen voor jonkheer Jasper Schade van Westrum, heeft twee verdiepingen en een souterrain. De ingangspartij is van een barokke omlijsting met schelpen plantenmotieven voorzien. Er zijn van het huis twee zichtassen: de ene vanaf de voorgevel over de Amersfoortseweg, de andere vanaf de achtergevel het park in. Uiteraard werd het huis omringd door een aantal bijgebouwen, zoals een oranjerie, een van een ijskelder voorziene watertoren (tot 1976 in gebruik), een aantal arbeiderswoningen en een schapen- en duivenhok. De buitenplaats is meerdere keren van eigenaar gewisseld. In 1896 werd de cacaofabrikant Johannes Blooker eigenaar. Hij heeft na 1900 van de overplaats een villapark gemaakt, in 1920 voor het eerst Blookerpark genoemd. De latere eigenaar Robert May, bankier in Amsterdam, probeerde het huis weer in de oorspronkelijke stijl terug te brengen, maar dat is niet helemaal gelukt. De buitenplaats is in de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gevorderd voor hun luchtmachtofficieren. Na de bevrijding maakten Canadese luchtmachtofficieren tot in 1946 van het huis gebruik dat door een bominslag behoorlijk beschadigd was.

De kapel van de Zevende Dags-Adventisten is in de voormalige oranjerie van het landgoed Zandbergen ondergebracht. Op het dak staat het Pax Christi-symbool.

PETER SCHRÖDER, 2005

In 1947 is de buitenplaats met opstallen aan de Zevende dags-Adventisten verkocht. In het hoofdgebouw zijn kantoren van de kerkelijke zendings- en hulporganisaties voor de derde wereld gevestigd, evenals de ledenadministratie en diverse secretariaten. De kerk bevindt zich in de oranjerie die oorspronkelijk als theehuis was gebouwd. De daar ingerichte kapel is in de jaren zestig aan de noordzijde voorzien van een consistorie, vestiaire en galerij. Boven het liturgisch centrum in de kapel staat het orgel. Het doopvont voor de volwassendoop (de adventisten kennen de kinderdoop niet) bevindt zich bij het liturgisch centrum.

Het interieur van de kapel van de Zevende Dags-Adventisten in de voormalige oranjerie van het landgoed Zandbergen.

PETER SCHRÖDER, 2005

Het Witte Kerkje aan de Amersfoortseweg met de daarachter gelegen pastorie zoals het er in 1932 uitzag.

ZHG VAN DE POLL STICHTING

Het genootschap van de Zevende dags-Adventisten is in 1863 in Amerika gevormd tijdens de Amerikaanse burgeroorlog. De leden vieren de zevendedags sabbat en verwachten de spoedige wederkomst van de Heer van de Kerk. Daarom besteden ze veel aandacht aan de bijbelboeken Daniël en Openbaringen. Omstreeks 1890 kwam de beweging naar Nederland.

Het Witte Kerkje

AMERSFOORTSEWEG 47, HUIS TER HEIDE

Op 31 januari 1860 kreeg de Hervormde streekgemeente Soesterberg, die de buurtschappen Soesterberg, Huis ter Heide en Den Dolder omvatte, een kerk aan de Amersfoortseweg. Voor de bouw had de eigenaar van het huis Zandbergen een stuk grond geschonken. Bij de verkoop werd bepaald dat de grond nooit voor iets anders dan voor een hervormde kerk mocht worden gebruikt. Het Witte

gemeente van Soesterberg, sindsdien is het een wijkgemeente van de hervormde gemeente in Zeist.

In 1856 is begonnen met het inzamelen van geld voor de bouw. Toen in 1857 van rijkswege een toezegging kwam voor het betalen van de helft van het jaarlijkse predikantensalaris, kon met bouwen worden begonnen. De kerk is in de zogenaamde waterstaatstijl opgetrokken in een rondboogstijl met classicistische details. Het gebouw heeft zeven traveeën, waarvan de drie laatsten de oorspronkelijke predikantswoning vormen. Pas in 1929 is er een predikantswoning bijgebouwd en kon de koster in de woning in het kerkgebouw trekken. Op 17 juni 1858 legde de driejarige Pieter Hendrik de la Court de eerste steen, die rechts van de ingang in de westgevel is ingemetseld. Deze wordt bekroond door een neo-barokke klokkentoren uit 1915. De oorspronkelijke toren was achtkantig met rondboogopeningen en een naaldspits. Ter herinnering aan de wijziging is boven de toegangsdeur een steen met het jaartal 1915 ingemetseld.

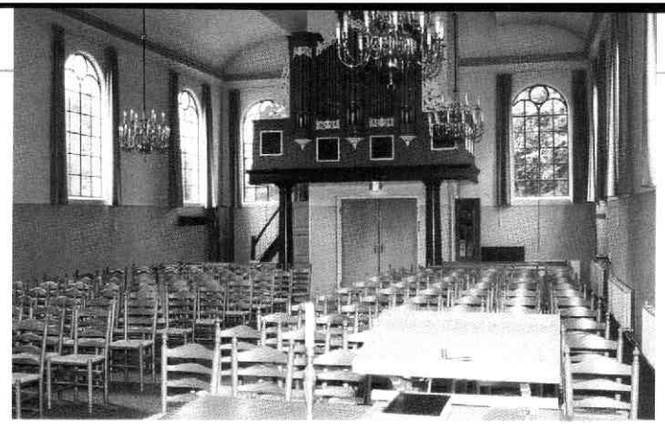

Boven: Interieur van het Witte Kerkje aan de Amersfoortseweg met het orgel tegen de torenwand.
HISTORISCHE VERENIGING DEN DOLDER

De klok in de toren is van F. Hemony en is aanmerkelijk ouder dan de kerk. Zij dateert namelijk uit 1659.

De kerk is in de Tweede Wereldoorlog door bommen behoorlijk beschadigd, wat tot tijdelijke sluiting leidde. Na de bevrijding werden de diensten snel hervat. Boven het ingangsportaal staat het orgel dat in een gedempte steenrode kleur gelakt is en van witte en zwarte accenten voorzien. Recht tegenover het orgel staat aan de andere zijde van de kerk de kansel. De kerk wordt verlicht met fraaie koperen kronen.

Wie ooit het avondmaalsstel aan de kerk heeft geschonken is niet bekend. Het is in 1860 door ds. Barger te Utrecht namens een onbekende overhandigd. Het zilveren doopvont en een koperen kandelaar zijn op 1 juli 1891 door ridder Pauw van Wieldrecht gegeven.

Maria Christina-kerk

DOLDERSEWEG, DEN DOLDER

Hoewel er voor 1902 weinig bewoners van de tot het huidige Den Dolder behorende gronden waren, zouden volgens overlevering de rooms-katholieke bewoners in Soest, de gereformeerden in Zeist en de hervormden in Huis ter Heide hebben gekerkt, totdat de zeepfabrikant Pleines in zijn pas gebouwde fabriek in 1902 een ruimte als kerkzaal voor de gereformeerden en hervormden ter beschikking stelde. Daar werd op zondagmiddag (op zondagmorgen werd er in het Witte Kerkje in Huis ter Heide gepreekt) elke week beurtelings een hervormde en een gereformeerde dienst gehouden. Vanaf 1915 beschikten de gelovigen, voornamelijk werknemers van Pleines en van de Willem Arntszhoeve in de fabriek over een heuse kerkzaal met banken, waar plaats was voor ongeveer zeventig personen. Deze zaal heeft tot aan de ingebruikname van de Maria Christina-kerk op 22 december 1953 voor de hervormde gemeenteleden gefunctioneerd. De fabrieksgebouwen waren toen reeds in gebruik bij de firma Van Straten en Boon. De gereformeerden, die onder de gemeente van de Noorderkerk in Zeist vielen, hadden op 1 augustus 1929 al de beschikking over een eigen kerkje aan de Hertenlaan in Den Dolder, naar ontwerp van de Dolderse architect J.A.Wentick (tevens architect van de Lutherkapel aan de Woudenbergseweg in Zeist). Op 13 maart 1933 werd ze zelfstandig en kreeg in 1935 naast de kerk een pastorie.

Voorgevel van de Maria Christina-kerk in 1963 gezien vanaf de Pleineslaan te Den Dolder.
HISTORISCHE VERENIGING DEN DOLDER

Voor de hervormden was er in 1923 een Wijkcommissie voor Den Dolder opgericht. Ondanks de aanwezigheid van deze commissie groeiden de hervormden veel langzamer naar een eigen gemeente. Hoewel voor de Tweede Wereldoorlog reeds bouwplannen voor een eigen kerkgebouw bestonden werden die pas in 1952 werkelijkheid. Reeds op 6 december 1938 werd in verband met de bouwplannen de Stichting Nederlands Hervormde Kerk te Den Dolder opgericht, vervolgens was in 1939 door Unilever grond op de hoek van de Pleineslaan en de Dolderseweg geschonken en had mevrouw Pleines reeds de banken en de Statenbijbel uit de kerkzaal in de fabriek voor de nieuwe kerk bestemd. Tien jaar na de ingebruikname van de nieuwe kerk, in augustus 1962, werd de hervormde gemeente Den Dolder pas zelfstandig. In 1982 is zij met de gereformeerde gemeente een samenwerkingsverband aangegaan en tot de Samen op Weg gemeente Den Dolder

gemeente van Soesterberg, sindsdien is het een wijkgemeente van de hervormde gemeente in Zeist.

In 1856 is begonnen met het inzamelen van geld voor de bouw. Toen in 1857 van rijkswege een toezegging kwam voor het betalen van de helft van het jaarlijkse predikantensalaris, kon met bouwen worden begonnen. De kerk is in de zogenaamde waterstaatstijl opgetrokken in een rondboogstijl met classicistische details. Het gebouw heeft zeven traveeën, waarvan de drie laatsten de oorspronkelijke predikantswoning vormen. Pas in 1929 is er een predikantswoning bijgebouwd en kon de koster in de woning in het kerkgebouw trekken. Op 17 juni 1858 legde de driejarige Pieter Hendrik de la Court de eerste steen, die rechts van de ingang in de westgevel is ingemetseld. Deze wordt bekroond door een neo-barokke klokkentoren uit 1915. De oorspronkelijke toren was achtkantig met rondboogopeningen en een naaldspits. Ter herinnering aan de wijziging is boven de toegangsdeur een steen met het jaartal 1915 ingemetseld.

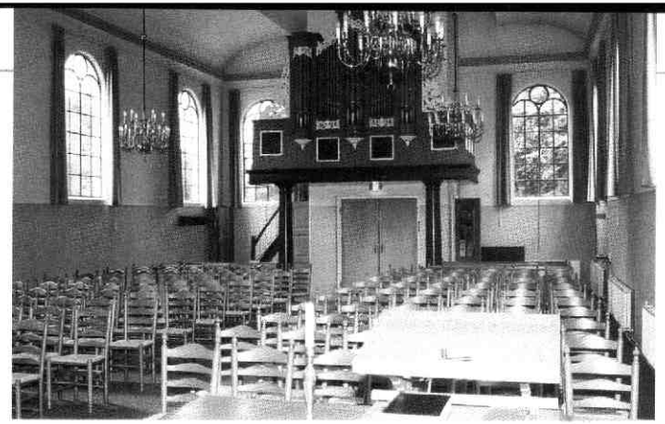

Boven: Interieur van het Witte Kerkje aan de Amersfoortseweg met het orgel tegen de torenwand.
HISTORISCHE VERENIGING DEN DOLDER

De klok in de toren is van F. Hemony en is aanmerkelijk ouder dan de kerk. Zij dateert namelijk uit 1659.

De kerk is in de Tweede Wereldoorlog door bommen behoorlijk beschadigd, wat tot tijdelijke sluiting leidde. Na de bevrijding werden de diensten snel hervat. Boven het ingangsportaal staat het orgel dat in een gedempte steenrode kleur gelakt is en van witte en zwarte accenten voorzien. Recht tegenover het orgel staat aan de andere zijde van de kerk de kansel. De kerk wordt verlicht met fraaie koperen kronen.

Wie ooit het avondmaalsstel aan de kerk heeft geschonken is niet bekend. Het is in 1860 door ds. Barger te Utrecht namens een onbekende overhandigd. Het zilveren doopvont en een koperen kandelaar zijn op 1 juli 1891 door ridder Pauw van Wieldrecht gegeven.

Maria Christina-kerk

DOLDERSEWEG, DEN DOLDER

Hoewel er voor 1902 weinig bewoners van de tot het huidige Den Dolder behorende gronden waren, zouden volgens overlevering de rooms-katholieke bewoners in Soest, de gereformeerden in Zeist en de hervormden in Huis ter Heide hebben gekerkt, totdat de zeepfabrikant Pleines in zijn pas gebouwde fabriek in 1902 een ruimte als kerkzaal voor de gereformeerden en hervormden ter beschikking stelde. Daar werd op zondagmiddag (op zondagmorgen werd er in het Witte Kerkje in Huis ter Heide gepreekt) elke week beurtelings een hervormde en een gereformeerde dienst gehouden. Vanaf 1915 beschikten de gelovigen, voornamelijk werknemers van Pleines en van de Willem Arntszhoeve in de fabriek over een heuse kerkzaal met banken, waar plaats was voor ongeveer zeventig personen. Deze zaal heeft tot aan de ingebruikname van de Maria Christina-kerk op 22 december 1953 voor de hervormde gemeenteleden gefunctioneerd. De fabrieksgebouwen waren toen reeds in gebruik bij de firma Van Straten en Boon. De gereformeerden, die onder de gemeente van de Noorderkerk in Zeist vielen, hadden op 1 augustus 1929 al de beschikking over een eigen kerkje aan de Hertenlaan in Den Dolder, naar ontwerp van de Dolderse architect J.A.Wentick (tevens architect van de Lutherkapel aan de Woudenbergseweg in Zeist). Op 13 maart 1933 werd ze zelfstandig en kreeg in 1935 naast de kerk een pastorie.

Voorgevel van de Maria Christina-kerk in 1963 gezien vanaf de Pleineslaan te Den Dolder.
HISTORISCHE VERENIGING DEN DOLDER

Voor de hervormden was er in 1923 een Wijkcommissie voor Den Dolder opgericht. Ondanks de aanwezigheid van deze commissie groeiden de hervormden veel langzamer naar een eigen gemeente. Hoewel voor de Tweede Wereldoorlog reeds bouwplannen voor een eigen kerkgebouw bestonden werden die pas in 1952 werkelijkheid. Reeds op 6 december 1938 werd in verband met de bouwplannen de Stichting Nederlands Hervormde Kerk te Den Dolder opgericht, vervolgens was in 1939 door Unilever grond op de hoek van de Pleineslaan en de Dolderseweg geschonken en had mevrouw Pleines reeds de banken en de Statenbijbel uit de kerkzaal in de fabriek voor de nieuwe kerk bestemd. Tien jaar na de ingebruikname van de nieuwe kerk, in augustus 1962, werd de hervormde gemeente Den Dolder pas zelfstandig. In 1982 is zij met de gereformeerde gemeente een samenwerkingsverband aangegaan en tot de Samen op Weg gemeente Den Dolder

geworden. Vanaf dat moment werd de kerk aan de Hertenlaan, totdat zij in 1995 werd verkocht, alleen voor speciale diensten gebruikt. Sinds 1 mei 2004 is de Maria Christina kerk aangesloten bij de PKN en gaat de Samen Op Weg Gemeente Den Dolder verder onder de naam Protestantse Gemeente Den Dolder.

Koningin Juliana had in 1948 reeds toestemming verleend de te bouwen kerk naar haar jongste dochter te noemen. Aangezien ze haar kinderen zo lang mogelijk uit de schijnwerpers wenste te houden, verleende ze geen toestemming voor een eerste steenlegging door haar dochter. Die taak heeft de heer J.W. de Jong Schouwenburg, die veel voor de totstandkoming van het gebouw had gedaan, op 17 oktober 1953 op zich genomen. Het ontwerp van architect Schaling zit vol symboliek. In 2004 heeft het interieur echter een face-lift ondergaan van de hand van architect Dolf Floors. De bezoeker betreedt de kerk vanaf de zijkant en komt vanuit het portaal, voorzien van teakhouten deuren, via een zuilengalerij in de uit baksteen opgetrokken gewelfde kerkzaal, die oorspronkelijk door een blauwe hemel werd overkoepeld. De zuilengalerij verwijst naar de onderkomens van de eerste christelijke gemeenschappen in Rome: de zuilengalerijen rond de basilieken. De kerkzaal is voorzien van fraaie ramen, ontworpen en uitgevoerd door de glazenier Berend Hendriks. De ramen zijn in grijstinten, met hier en daar een kleur, uitgevoerd. In de grote ramen tegenover de zuilengalerij zijn paarsgewijs de twaalf apostelen afgebeeld, ieder met het voor hem kenmerkende voorwerp. De zuilengalerij heeft vijf ramen met voorstellingen uit het oude testament: vier profeten en de Ark des Verbonds. In de aandachtswand, opgetrokken uit baksteen met een verzonken ingemetseld duivenmotief als symbool van de Heilige Geest, ligt een kleine witte absis waarin drie ronde ramen: het Lam Gods, de doorboorde hand van Christus met het logos-gebaar en de duif op de regenboog.

Naast de absis is een robuuste, op betonnen zuiltjes opgemetselde, kansel aangebracht, die vandaag de dag niet meer als zodanig wordt gebruikt. De predikant staat nu achter de lezenaar. De gemetselde kansel staat symbool voor het stenen graf van waaruit, na de Opstanding, het Woord dat Vlees geworden is wordt verkondigd. In het metselwerk van de kansel is het Byzantijns kruis verwerkt. Het doopvont stond oorspronkelijk op een gemetselde voet, maar in 2004 is gekozen voor een lichter ogend metalen onderstel. Hierdoor is het ook verplaatsbaar geworden. In de rand van de schaal staat de tekst : 'Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt Mijn'. In 2004 zijn ook avondmaalstafel en lezenaar van een metalen onderstel voorzien. Zowel in lezenaar als in avondmaalstafel is een vleugelvorm of een paar geopende handen te herkennen. In de absis hangt een klein kruis dat op enige afstand op de muur is geplaatst. Het heeft een groter, staand kruis in 2004 vervangen. Reeds zijn de houten banken voor stoelen ingewisseld om een flexibele inrichting mogelijk te maken en werd de

vloerbedekking vervangen door tegels.

Het orgel, geplaatst op een massief gemetselde galerij, dateert uit 1966. Daarvoor behielp de gemeente zich met een harmonium. Het orgel, met twaalf stemmen verdeeld over twee klavieren, is door de firma Vierdag in Enschede gebouwd. Het is in 1997 gereviseerd. De kerk heeft een bijzonder goede akoestiek - de noordwand achter het orgel is zigzag uitgebouwd - waardoor niet allen het orgelspel goed klinkt, maar de zaal ook geschikt is voor muziekuitvoeringen in kleine bezetting. De kerk, met een 15 meter hoge klokkenstoel aan de noordgevel, is middels een gang verbonden met het naastliggende bijgebouw dat verschillende zalen en kamers bevat.

Bronnen

- Gemeente-archief Zeist: diverse gegevens verstrekt door de gemeentearchivaris de heer P. Rhoen
- Knipselarchief Historische Vereniging Den Dolder: Documentatie over de Maria Christinakerk en het Kerkje aan de Hertenlaan
- Archief Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting:
- Nieuwe Zeister Courant, 3-12-1962; 27-9-1963; 4-11-1963; 23-11-1964; 10-3-1965; 24-3-1965; 12-11-1965; 29-11-1965; 12 en 29-11-1965; 10-5-1968; 10-1-1969; 8-3-1971; 31-5-1972; 26-5-1976; 20-12-1976; 25-9-1978; 31-8-1981; 2-10-1981; 14-3-1983; 13-9-1983; 15-5-1991
- Nieuwsbode 29-3-1965;18-11-1982; 13-2-1985; 21-5-1991; 6-10-1991; 8-4-1993; 12-10-1995; 6-2-1997
- Utrechts Nieuwsblad 10-8-1964;12-2-1965; 28-5-1969;8-3-1971; 20-7-1977; 5-12-1983; 15-5-1991; 9-3-1993; 4-2-1997; 16-5-2001; 4-3-2003
- Zeister Courant 26-9-1928; 29-1-1941

Literatuur

- Blijdenstein, R, Zeist, Groei en Bouw. Het Slot en omgeving, Zeist, 1983
  - idem, Den Dolder en Bosch en Duin, Zeist, 1984
  - Idem, Huis ter Heide, Lyceumkwartier en Austerlitz, Zeist, 1984
  - idem, Utrechtseweg-Driebergseweg, Zeist, 1984
- Linde, dr. J.M. van der, dr. W. Lutjeharms, dr. J. Meerdink, Zenden, opvoeden, bouwen. Momenten van twee eeuwen geschiedenis der Zeister Broedergemeente, Zeist, 1968
- De Nieuwe Kerk, brochure, 1924
- Visser, L. Zeist, Groei en Bouw. De straatnamen van Zeist, Zeist, 1988

Noten

1) Het buurtschap Huis ter Heide werd tot circa 1910 Soesterberg genoemd, niet te verwarren met de naastgelegen plaats Soesterberg. De naam is aan de buurtschap gegeven door de 'Commissie tot stichting eener Hervormde Gemeente te soesterberg' bestaande uit de heren J.J. Bos, predikant, mr. P.M. de la Court, eigenaar van de buitenplaats Zandbergen, mr. J.I.D. Nepveu, eigenaar van de buitenplaats Dijnselburg en L.T. Moesveld, onderwijzer. Deze commissie die zich over de vraag boog welke naam de gemeente moest krijgen kwam op 6 september 1855 voor het eerst bijeen. (informatie P. Rhoen)

Programma Open Monumentendag 2005

ZATERDAG 10 SEPTEMBER

Oude Kerk [1]

1e DORPSSTRAAT, ZEIST 10.00- 16.00 UUR

Activiteiten: orgelspel, fototentoonstelling, tentoonstelling van voorwerpen behorend bij de eredienst, doopjurk en bijzondere trouwjurk, elk uur rondleiding over de geschiedenis van de Oude Kerk en de vroegere begraafplaats, informatiemateriaal over de kerk.
Consumpties verkrijgbaar.

Broederkerk [2]

ZUSTERPLEIN 12, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Walkartkerk [3]

KERKWEG 19-23, ZEIST 10.00 - 15.00 UUR

Activiteiten: rondleiding over de ramen in de kerkzaal. Tentoonstelling monumenten-fotowedstrijd voor de jeugd.

Leger des Heils [4]

WEESHUISLAAN 30-32, ZEIST 10.30 - 15.00 UUR

Activiteiten: videopresentatie over de werkzaamheden van het Leger des Heils, fototentoonstelling, rondleidingen door het gebouw, muziek.
Consumpties verkrijgbaar.

De Citadel [5]

BERGWEG 6, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: expositie, diverse muziek.

Rehobothkerk [6]

JOUBERTLAAN 5, ZEIST 10.00 -16.00 UUR

Activiteiten: video over de bijbel, rondleidingen over de architectuur en de symboliek van de kerk, afwisselend orgelspel en kooroptreden, klassieke muziek dor jonge mensen, diverse artikelen verkrijgbaar.
Consumpties verkrijgbaar.

De Ark [7]

VAN REENENWEG 9, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: orgelspel.
Consumpties verkrijgbaar.

Noorderlichtkerk [8]

BERGWEG 92A, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: orgelspel en korte vesperdienst 12.00 uur.

Rafaëlkerk [9]

VAN TETSLAAN 4, ZEIST 10.00 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling over de kerken van de Christengemeenschap

Nieuwe Kerk [10]

BOULEVARD 1, ZEIST 10.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: rondleiding op verzoek, doorlopend orgelspel, verkoop boeken en bijbels.
Consumpties verkrijgbaar.

Lutherkapel [11]

WOUDENBERGSE WEG 38, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: bezichtiging kerkzaal, divers informatiemateriaal beschikbaar.

Apostolisch Genootschap [12]

GR.LODEWIJKLAAN 15, ZEIST 11.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling in het kader van 75 jaar Apostolisch Genootschap, doorlopend orgelspel, koorzang en piano met orkest, rondleiding door het gebouw met uitleg over de aanwezige kunstobjecten, divers informatiemateriaal beschikbaar

Consumpties verkrijgbaar.

Thomaskerk [13]

ORANJE NASSAULN 35, ZEIST 11.00 -16.00 UUR

Activiteiten: tentoonstelling kunstwerken van de Beeldende Expressie groep, muziek door het Thomasensemble, sacrale dansvormen van 11.00 -11.30 en van 12.00 - 12.30.

Koninkrijkszaal Jehovah's Getuigen [14]

JULIANALAAN 23 A, ZEIST 10.00-16.00 UUR

Activiteiten: rondleiding over de bouw en geschiedenis, fotoboeken ter inzage

Consumpties verkrijgbaar.

Kapel der Heilige Engelbewaarders [15]

DRIEBERGSEWEG 7, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Moskee [16]

DE CLOMP 3103, ZEIST 10.00 - 12. 00 UUR

Witte kerkje [17]

AMERSFOORTSEWEG 47, HUIS TER HEIDE 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling, expositie gebruiksvoorwerpen, rondleidingen, orgelspel, verkoop documentatie en artikelen.

Consumpties verkrijgbaar.

Maria Christinakerk [18]

DOLDERSEWEG 123C, ZEIST 13.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling op het thema 'geloof' en over de historie van de kerk, uitleg over de gebrandschilderde ramen en het liturgisch meubilair, orgelspel, diverse artikelen verkrijgbaar.

Consumpties verkrijgbaar.

ZONDAG 11 SEPTEMBER

De Citadel [5]

BERGWEG 6, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: expositie, diverse muziek, activiteiten voor het hele gezin.

Consumpties verkrijgbaar.

De Ark [7]

VAN REENENWEG 9, ZEIST 9.30 - 18.00 UUR

Activiteiten: orgelspel

Consumpties verkrijgbaar.

Lutherkapel [11]

WOUDENBERGSEWEG 38, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: bezichtiging kerkzaal, divers informatiemateriaal beschikbaar.

Thomaskerk [13]

ORANJE NASSAULAAN 35, ZEIST 10.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: tentoonstelling kunstwerken van de Beeldende Expressie groep, koffieconcert door het Thomasensemble 11.00 uur.

Kapel der Heilige Engelbewaarders [15]

DRIEBERGSEWEG 7, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Kerkgenootschap der Zevende Dagsadventisten [19]

A'FOORTSEWEG 18, HUIS/HEIDE 10.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling over de historie van de kerk en de buitenplaats Oud-Zandbergen.

Witte kerkje [20]

A'FOORTSEWEG 47, HUIS/HEIDE 13.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling, expositie gebruiksvoorwerpen, rondleidingen, orgelspel, verkoop documentatie en artikelen. Consumpties verkrijgbaar.

Het huis Zandbergen huisvest tegenwoordig kantoren van de Zevende Dags-Adventisten.

PETER SCHRÖDER, 2005

Maria Christinakerk [21]

DOLDERSEWEG 1230, ZEIST 13.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling op het thema 'geloof' en over de historie van de kerk, uitleg over de gebrandschilderde ramen en het liturgisch meubilair, orgelspel, diverse artikelen verkrijgbaar. Consumpties verkrijgbaar.

Slot Zeist [22]

NASSAU ODIJKLAAN, ZEIST 13.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: rondleidingen door slot en tuin, optreden vertellers.

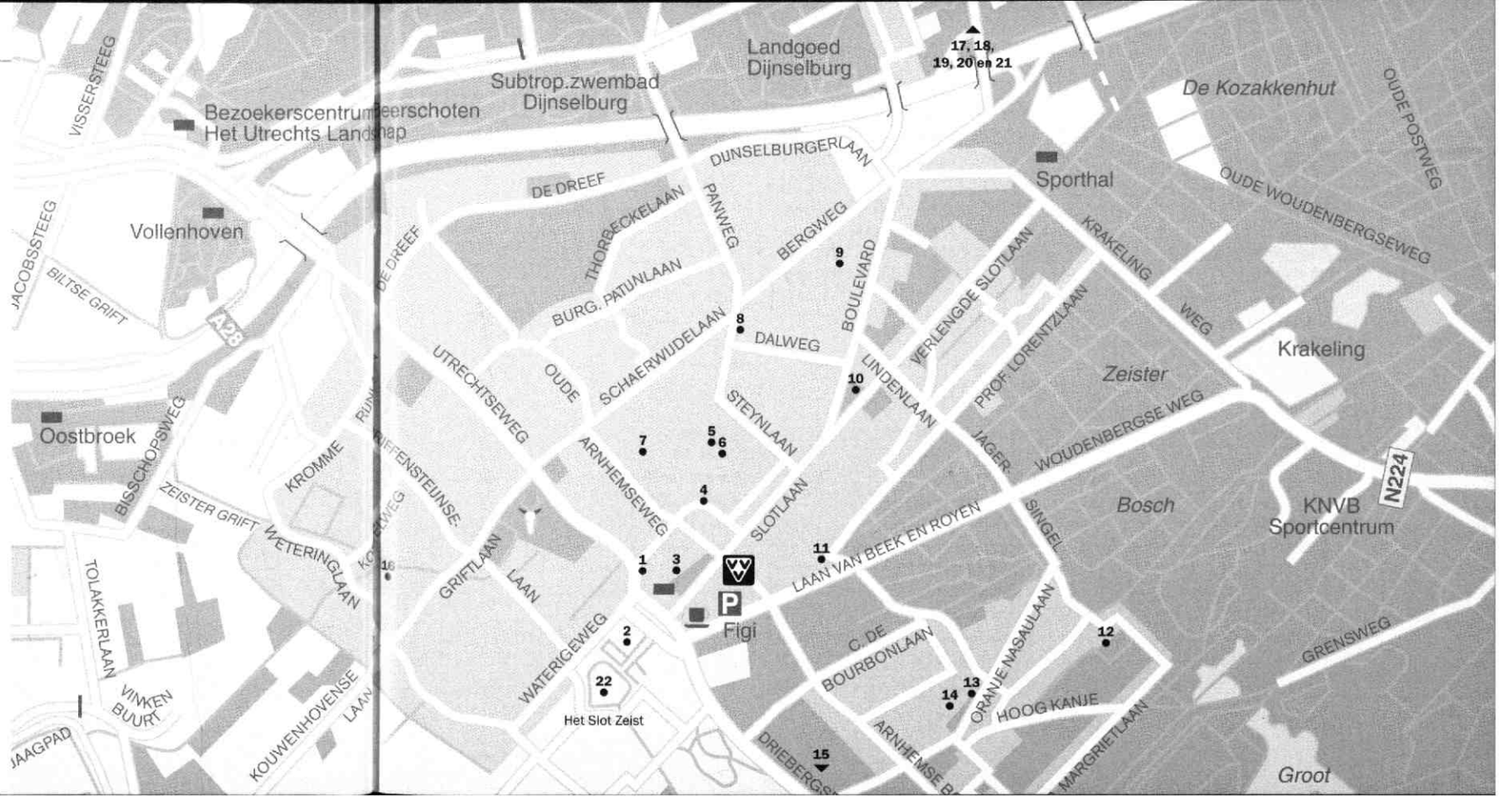

Activiteiten: tentoonstelling kunstwerken van de Beeldende Expressie groep, koffieconcert door het Thomasensemble 11.00 uur.

Kapel der Heilige Engelbewaarders [15]

DRIEBERGSEWEG 7, ZEIST 10.00 - 17.00 UUR

Kerkgenootschap der Zevende Dagsadventisten [19]

A'FOORTSEWEG 18, HUIS/HEIDE 10.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling over de historie van de kerk en de buitenplaats Oud-Zandbergen.

Witte kerkje [20]

A'FOORTSEWEG 47, HUIS/HEIDE 13.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling, expositie gebruiksvoorwerpen, rondleidingen, orgelspel, verkoop documentatie en artikelen. Consumpties verkrijgbaar.

Het huis Zandbergen huisvest tegenwoordig kantoren van de Zevende Dags-Adventisten.

PETER SCHRÖDER, 2005

Maria Christinakerk [21]

DOLDERSEWEG 1230, ZEIST 13.00 - 16.00 UUR

Activiteiten: fototentoonstelling op het thema 'geloof' en over de historie van de kerk, uitleg over de gebrandschilderde ramen en het liturgisch meubilair, orgelspel, diverse artikelen verkrijgbaar. Consumpties verkrijgbaar.

Slot Zeist [22]

NASSAU ODIJKLAAN, ZEIST 13.00 - 17.00 UUR

Activiteiten: rondleidingen door slot en tuin, optreden vertellers.

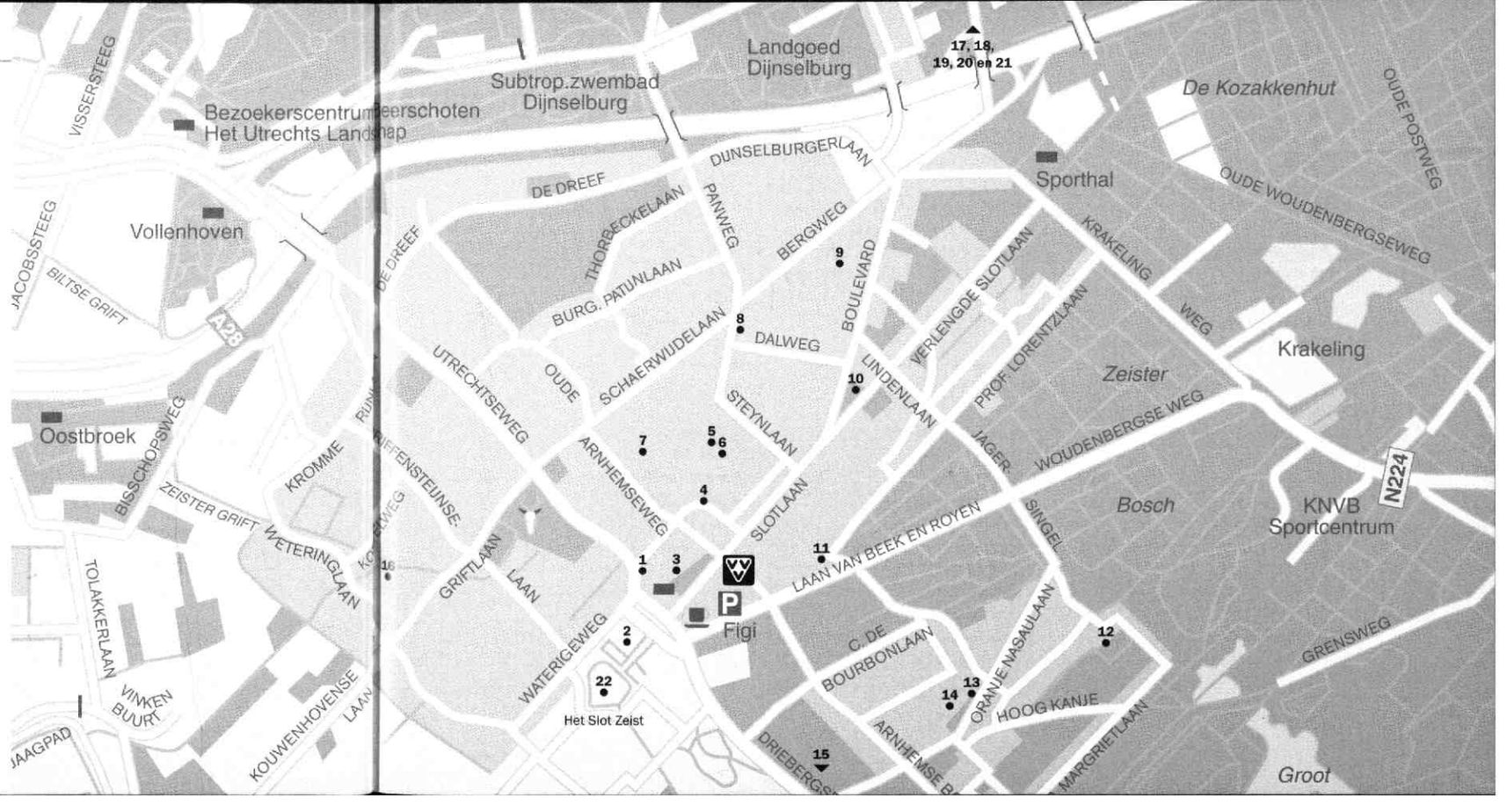

Nieuwsbrief

In september willen we u via een tweede Nieuwsbrief van onze komende activiteiten wat breder te informeren, maar nu alvast dit:

Filmvoorstellingen

De nieuwe film over de bevrijding in Zeist, voor het eerst op DVD, is een enorm succes, tijdens de twee voorstellingen op 5 mei jl was de grote bioscoopzaal in Figi geheel gevuld en hebben we al ruim 300 DVD verkocht. Heeft u hem nog niet? Op de Middellaan 6 is hij te koop.

In het najaar zal de premiere plaatsvinden van een film over het 'Stationsgebied', historie en heden zullen in deze film samengevoegd zijn. Via de nieuwsbrief volgt nadere informatie over de datum, etc.

Tentoonstelling

Van 18 september t/m 2 oktober 2005 is er een tentoonstelling 'Mens en Zeist' in Het Slot Zeist. Deze tentoonstelling wordt gemaakt door een combinatie van historici, fotografen en kunstschilders, ofwel het Zeister Historisch Genootschap, De Essentie en De Toets.
Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag van 10.00 – 17.00 uur en zaterdag en zondag van 13.00 -17.00 uur. De toegang is gratis.

Namens het bestuur
Flora de Vrijer, voorzitter

Nieuwe Donateurs

Aantal per juni: 814

De heer A. Dekker ..... ZEIST
De heer W. van Tellingen ..... ZEIST
Mevrouw S.H. den Heijer ..... ZEIST
De heer P.J. de Jong ..... ZEIST
Mevrouw N Zevenhuizen ..... ZEIST
De heer Henri van den Bosch ..... ZEIST
Mevrouw W.F. van Veldhuijzen ..... ZEIST
De heer G. Rijksen ..... HAREN
De heer J. Hoogstraaten ..... ZEIST
Mevrouw N.C. Vis ..... ZEIST
Mevrouw E.C.M. Muller-Malinka ..... ZEIST
De heer E.P. Blankestijn ..... ZEIST
De heer J.S. van der Veen ..... ZEIST
Uitvaartverzorging van Tellingen BV ..... ZEIST
De heer Jan Geytenbeek ..... ZEIST
De heer M. Schilders ..... ZEIST
De heer H. van Rees ..... ZEIST
De heer G. van Roon ..... ZEIST
Mevrouw L.A. Bakker-Otterman ..... ZEIST
Mevrouw C.J. Truijens-Polman ..... ZEIST
De heer J.M.G. van Kats ..... ZEIST
De heer H.M.L. Visser ..... ZEIST
De heer M. Driedonks ..... ZEIST
De heer A.J.J. van Veldhuyzen ..... ZEIST
De heer en mevrouw Combee ..... ZEIST
De heer R. Visser ..... SOESTERBERG
Mevrouw E.J. Dijk-de Man ..... ZEIST
De heer P.F. van Geresteijn ..... HUISTER HEIDE
De heer J. Meijer ..... ZEIST
De heer H. Wanders ..... ZEIST

Seijst

UITGAVE VAN HET ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

Het interneringskamp

L. Visser

Een rondgang door het dorp Zeist

Mr. Dr. V.A.M. van der Burg
R.P.M. Rhoen

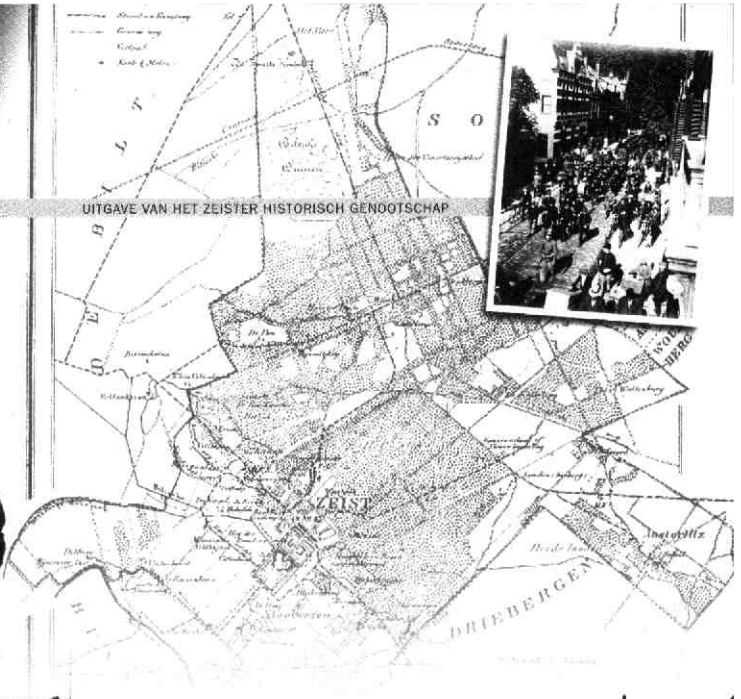

2005-IV

Seijst

Bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist

ISSN 1383-2867
Verschijnt 4x per jaar. Jaargang 35, nummer 4. December 2005. Drukwerk: Gregorius, Zeist.

REDACTIECOMMISSIE
J.L. Verbeek, voorzitter. H.J. Kater, R.P.M. Rhoen, mw. Fl. de Vrijer, redacteuren. F.Th.H. Ruys, vormgever (C.J.A. van Wessel, beeldbewerking).

REDACTIEADRES VOOR KOPIJ
Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist
E-mail: info@zeist-historie.nl
De richtlijnen voor de auteurs zijn via de bovenvermelde adressen verkrijgbaar.

POSTADRES
Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist en via het e-mailadres:info@zeist-historie.nl. Giro 384 03 83

WEBSITE
www.zeist-historie.nl

DEADLINE
Bijdragen en mededelingen voor nummer 2 van 2006: 15 februari 2005.

Inhoudsopgave

Een rondgang door het dorp Zeist, 1805-1850 103
Het Interneringskamp Zeist 123
Uit onze collectie gelicht (3) 131
Mededelingen van het bestuur 132
Opgave nieuwe donateurs 133
Index 2005 134

Het Interneringskamp Zeist 123

De huisvesting van de geïnterneerde Belgische militairen in het Interneringskamp Zeist tijdens de Eerste Wereldoorlog was in de eerste periode niet geweldig. Maar wat is waar van de bewering dat er soldaten gestorven zijn door voedselgebrek?

Uit onze collectie gelicht 131

Een stukje geschiedenis achter een voorwerp uit de collectie van het ZHG. Deze keer de 'ambtsketen' van de burgemeester van Oud-Zeyst.

Een rondgang door het dorp Zeist, 1805-1850

In de eerste helft van de negentiende eeuw veranderde het karakter van het boerendorp Zeist. Zeist kende nog een middeleeuwse wegenstructuur. De bouw van buitenplaatsen langs de Utrechtse- en Driebergseweg veranderde het karakter van het dorp volkomen.
Deze ontwikkeling is blootgelegd door de memories van successie te bestuderen. Een nog niet veel geraadpleegde historische bron.

MR. DR. V.A.M. VAN DER BURG
R.P.M. RHOEN

Het nog echte boerendorp Zeist op de Heuvelrug werd in de eerste helft van de 19de eeuw bestuurd door leden van het schoutengeslacht Van Dam en hun aanverwant Frans Nicolaas van Bern.

Frans Nicolaas van Bern (1786-1851), burgemeester (1811-1850). Tevens burgemeester van Driebergen (1816- 1847) en Sterkenburg (1818 -1850).

TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

Het geslacht Van Dam [1] en hun aanverwant Van Bern (Wijk bij Duurstede 1786-Zeist 1851) waren maire, schout, burgemeester (1814-1850) en tevens raadslid [2]. Raadsleden en assessoren (= wethouders) in deze periode waren: Ruth Blanken, metselaar, Hendrik Blanken, metselaar, Evert van den Brinck, schilder/timmerman, Egbert van den Broek, logementhouder , Pieter Hendrik Brouwer, fabrikant en lid van de Evangelische Broedergemeente, Teunis Davelaar, landbouwer, Cornelis van Dijk, landman, Willem van Dijk, landman, Claus Peter Fries, smid, Jacob van Kreel, herbergier in het 'Hof van Holland' aan de Dorpsstraat, Arie Peek, bouwman, Hendrik van de Poll, koopman, Jan van Rijn, bouwman, Johannes Cornelis Schadee, notaris, Arnold van Scherpenzeel, slachter, Jan Smorenburg, bouwman, Dr. Frans

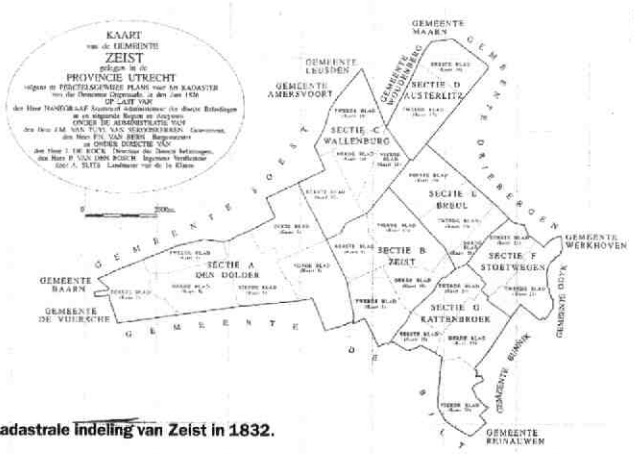

Kadastrale indeling van Zeist in 1832.

Adriaan Snellen, arts, Carl Heinrich Wilhelm Verbeek, fabrikant en burgemeester van Rijsenburg, Fred(e)rik Verdonk, koopman, Gijsbert Verdonk, koopman, Matthijs Verdonk, koopman, Cornelis van Vulpen, landman. en Lambertus (Lammert) van Woudenberg, bouwman. Het overgrote deel van de raadsleden en assessoren behoorde tot de N.H.K., een enkel lid, zoals vermeld, tot de Evangelische Broedergemeente en twee pachtboeren (Smorenburg en Van Rijn) tot de R.-K.-kerk. De heer Van Zeist, Jhr. Jan Elias Huydecoper van Zeist (1798-1865) (R.N.L.) woonde eerst zomers op Kersbergen en later op het Zeister Slot. Huydecoper moest als grootgrondbezitter te Zeist voor laten gaan: Jhr. Johan Willem Steengracht van Oostcapellen (1815- 1856), rentenier te 's-Gravenhage en eigenaar te De Bilt van het buiten 'Beerschoten', de burgemeester van Zeist, Frans Nicolaas van Bern (1786-1851), en de erven van Petrus Judocus van Oosthuyse (1763-1818), heer van Rijsenburg [3]. De belangrijkste eigenaar te Zeist naar kadastraal inkomen was de sedert 1746 hier gevestigde Evangelische Broedergemeente gevolgd door de Heer van Zeist, Huydecoper.

De kadastrale indeling van Zeist in 1832 begon met Den Dolder (sectie A), vervolgens Zeist (sectie B), Wallenburg (sectie C), Austerlitz (sectie D), De Breul (sectie E), Stoetwegen (sectie F), en tenslotte Cattenbroek (sectie G). Het zal niet verbazen gezien de ligging van de gemeente Zeist op de Heuvelrug dat het grootste deel van de oppervlakte in Zeist bestond uit heide- en dennenbossen gevolgd door bouwland en boomgaarden en zgn. hakbossen.

De gebouwde eigendommen, verdeeld over 35 tariefklassen, waren merendeels

De auteurs

Mr.Dr. V.A.M. van der Burg (1945) is o.a. vice-voorzitter van het bestuur van het Utrechts Archief sedert 1998 en oud-voorzitter van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting. Hij publiceert regelmatig over juridische, lokaalhistorische en genealogische onderwerpen en geeft lezingen.

R.P.M. Rhoen (1951) is gemeentearchivaris van Zeist en publiceert regelmatig over de Zeister geschiedenis in uiteenlopende tijdschriften zoals Cascade, maandblad Oud-Utrecht en Seijst. Hij is lid van de redactie van het tijdschrift Oud-Utrecht en Seijst.

huizen, daaronder de kastelen (Kersbergen, Slot Zeist), buitenplaatsen (zoals 'De Ewijckshoeve' te Den Dolder, het huis 'Zandbergen' aan de Amersfoortseweg en het huis 'Weltevreden' van burgemeester F.N. van Bern aan de Utrechtseweg), het herenhuis van Godfried Leonard Walkart[4] (hoek Het Rond/2de Dorpsstraat), maar ook de kaarsenfabriek, lijmfabriek, zeepziederij en zijdetwijnderij van de Evangelische Broedergemeente, de molen van Johannes van Altena[5] aan de Molenweg en de koepel van de Evangelische Broedergemeente staande aan de Lageweg.

Volgens de enquête 1815[6] was de overgrote meerderheid van de bevolking (1815: 1717 inwoners) werkzaam in de agrarische sector: 13 boerenhofsteden, 11 kleine boerenhofsteden en keuterwoningen en tenslotte 190 daghuurderswoningen op een totaal aantal van 290 woonhuizen inclusief de kastelen, buitenplaatsen en herenhuizen. Bij de volkstelling van 1829 telde Zeist 2.477 inwoners, waarvan ongeveer een derde (295) in de dienstsector (het aantal dienstboden bedroeg 124), circa 280 in de agrarische sector waaronder 182 dagloners, rond 235 personen in de ambachtelijke sfeer en ongeveer 75 middenstanders.

De godsdienstige gezindte[7] was in 1849 aan het einde van de hier te bespreken periode als volgt: 1.053 R.-K., 5 Oud-Katholiek, 2.313 N.H., 50 Gereformeerd, 36 Evangelisch Luthers, 16 Doopsgezindheid en 290 Evangelische Broedergemeente op een bevolking van 3.763. De hervormden kerkten in de Oude Kerk aan de Dorpsstraat, de leden van de Broedergemeente aan het Zusterplein, de gereformeerden (Afgescheidenen in 1834) hadden een klein kerkgebouw verscholen aan de Voorheuvel en de bijna 30% R.-K. bezaten eerst een noodkerkgebouw (1842) aan de 2de Dorpsstraat en kerkten sedert 1846 aan de Utrechtseweg[8]. De overige gezindten bezaten in de periode 1805-1850 geen kerkgebouw te Zeist.

Uit een oogpunt van ruimtelijke ordening betekende de verkoop in en na 1818 van de gronden uit de nalatenschap van Van Laer het einde van de overheersende invloed van de Broedergemeente op Zeist en het begin van de ontwikkeling van de verkaveling van goederen langs de 'algemene weg: de Arnhemse Zandweg van Driebergen naar De Bilt' thans bestaande uit de delen: Driebergseweg, de Dorpsstraten en de Utrechtseweg, sedert het einde

van de Middeleeuwen de Benedenweg genoemd ter onderscheiding van de Bovenweg (de Arnhemse Bovenweg). In Zeist werd het zomers een drukte van belang. Amsterdamse kooplieden gingen toen de Vechtstreek vol was, zich op de Utrechtse Heuvelrug vestigen. Een lange rij buitenplaatsen, toen zo karakteristiek voor Zeist langs de Utrechtseweg, ontstond: Ma Retraite, Schaerweijde, Welgelegen, Paviljoen, Weltevreden, Lommerlust, Arendsburg, Veelzigt. De ridderhofstad Kersbergen was in de 19de eeuw getransformeerd tot een moderne buitenplaats [9]. Aan de Dorpsstraten: het buiten van G.L. Walkart, op de hoek van Het Rond, en Beek en Royen, dat reeds in de 18de eeuw werd gebouwd. Aan de Driebergseweg: de Karsseboom Plaats (later Klein Schoonoord geheten), Hoog Beek en Royen, Sparrenheuvel, Schoonoord, Schralenburg (later de Nieuwe of Kleine Breul geheten), Rijnwijk werd gemoderniseerd en De Breul [10].

Hoewel het karakter van Zeist vooral 's zomers na 1818 veranderde, bleef Zeist in de periode 1805-1850 voornamelijk te typeren als een boerendorp met de besloten gemeenschap van de Hernhutters aan het Zuster- en Broederplein ter weerszijden van het Zeister Slot en met als armste gedeelte Austerlitz [11].

In het dorp Zeist zelf breidt zich de bewoonde kern achter de Dorpsstraten en de Utrechtseweg langzaam uit: Nieuw Zeist (Nooitgedacht), Moscovietersheuvel (Voor- en Achterheuvel) en het Vak (Oude Arnhemseweg achter het buiten Schaerweijde). Ambachtslieden, dagloners en arbeiders gaan daar bij elkaar wonen. Specialisatie onder de middenstand komt langzaam op gang: de kruidenier, de melkboer, de kleermaker, de bakker, de slager, de schilder, de metselaar, de kamerbehanger en de timmerman verschijnen.

Tussen 1815 en 1849 verdubbelt het inwonertal in Zeist van 1.717 naar 3.763. Het karakter van de werkgelegenheid van het boerendorp verschuift van een buiten de Broedergemeente louter agrarische samenleving naar diensten ten behoeve van de buitens en wei- en bouwland met nog steeds veel schapenteelt ten behoeve van de mest. Op de heide worden de plaggen gesneden ten behoeve van de potstal. De overheersende protestantse bevolking drukt een sterk stempel op het dorp evenals de dames en heren op de buitens ver afstaand van de gewone, dienstbare man en vrouw in de zomer voor veel werkgelegenheid zorgen in het van standsbewustzijn doordrongen dorp. In de herenbank van de Oude Kerk aan de Dorpsstraat zit de Heer van Zeist met zijn familie gescheiden van de overige N.H.-kerkgangers, waaronder burgemeester F.N. van Bern. Ieders plaats in het dorp Zeist ligt schijnbaar voor de eeuwigheid vast. Na de grondwet van 1848 zal dit gaan veranderen en vanaf 1851 krijgt men ook in Zeist als burger, zij het nog zeer beperkt door het censuskiesrecht, het recht om het gemeentebestuur te kiezen.

De rondgang door het dorp Zeist beoogt enige historische aspecten te belichten, die tot dusver onderbelicht zijn gebleven in de lokale geschiedschrijving.

Tapperij 'Van de warme hand'

Op de Voorheuvel 1814

De Bovenweg, de Arnhemse Bovenweg en Oud Arnhemseweg, liep door het dorp Zeist langs wat we tegenwoordig de Voorheuvel noemen. In de tijd van de Bataafse Republiek, Koninkrijk Holland en de inlijving van Nederland bij Frankrijk (1795-1813) heette dit gebied, waar ook de weg naar Huis ter Heide (de Bergweg) op uitkwam, 'de Muscoviter Heuvel'. Het is niet verwonderlijk dat daar een tapperij (Jan van Doorn) gevestigd was, zoals ook blijkt uit de kadastrale atlas van 1832. Naast de tapper woonde ook zijn zuster Petronella van Doorn, naaister van beroep, in dit pand. Deze ongetrouwde juffer maakte 26 januari 1814, des namiddags om half vijf uren bij notaris Mr. J.M. Karsseboom te Zeist haar testament, waarvoor zij na haar dood elf gulden moest betalen. De notaris kwam ten huize van de kennelijk reeds zieke testatrice en beschrijft in het testament haar als volgt:

'Petronella van Doorn, naaijster van beroep, meerderjarige en ongetrouwde, jonge dochter, woonende onder de Gemeente van Zeyst voornoemd, ten huize van haar broeder Jan van Doorn, tapper, (...) van de warme hand (...) Nummer 197 (...) in een achterkamertje, door een vensterraam verlicht, uitzicht hebbende op de weg, in welke kamer men intreedt door een deur, in het woonhuis en die een gedeelte uitmaakt der genoemde wooning, zittende op een leuningstoel, aan den haard, zijnde gezond van geest, doch zwak van lighaam, zo als dit van mij ondergetekende notaris en getuigen is gebleken.'

Petronella van Doorn overleed te Zeist 8 april 1814 en blijkens haar memorie van successie bezat zij meer dan duizend gulden. Na aftrek van de lasten, bleef voor haar broer Jan en zus Hendrica van Doorn een bedrag van 903 gulden, 10 stuivers en 2 penningen over om te verdelen. De tapperij 'van de warme hand' bestond nog in 1832.

'Freule' Johanna Adriana (de) Pesters

Overleden 'op haar zomerverblijf' te Zeist, 14 september 1816

De rijke 'freule' behoorde tot het aanzienlijke Utrechtse geslacht (de) Pesters dat te Zeist vooral in Cattenbroek veel onroerend goed bezat.

Haar broer, Jhr. Mr. Willem Nicolaas (de) Pesters, heer van Cattenbroek en Papendorp, (1754-1831), (R.N.L.) deed aangifte van haar goederen in de memorie van successie. Johanna Adriana Pesters woonde in de stad Utrecht aan de Brigittenstraat (Wijk A, nr. 1116) en bezat veel onroerend goed in de provincie Utrecht en had veel geld belegd in binnen- en buitenlandse obligaties, effecten en hypotheken.

Tot haar roerende goederen behoorden drie koetsen, twee paarden, gouden en zilveren gebruiksvoorwerpen en sieraden. Tot haar personeel behoorden twee dienstmeiden, een knecht en een koetsier.

Uit haar nalatenschap verkreeg krachtens haar testament als prelegaat haar reeds genoemde broer Jhr. W.N. (de) Pesters van Cattenbroek de heerlijkheid van Papendorp met de hofstede en landen onder Papendorp en Galekop bij de stad Utrecht gelegen, geschat op 11.500 gulden. Deze heerlijkheid was afkomstig uit de familie van haar moeder Godin. Ook de wijnkelder van de 'jonkvrouwe' Pesters mocht er wezen: 278 flessen rode en witte Franse wijn, Duitse wijn en arak. Zij had ook een boekenbezit met een *'Nederduitsche Bijbel met de nieuwe psalmen'* geschat op een waarde van drie gulden. Het zuiver saldo van haar nalatenschap bedroeg *f* 443.000,- ruim. Zij moet een van de rijkste vrouwen van Nederland in 1816 geweest zijn!

Johannes van Laer (1775-1816), heer van Zeist. PARTICULIER BEZIT

Bij het overlijden van Johannes van Laer

(Ebershof (D) 1775-Zeist 1816), Vrijheer van de Hoge Heerlijkheid Zeist (1792), (ambachts)Heer van Zeist 1795 [12] *(1816)*

De Hernhutter Van Laer had de heerlijkheid Zeist verkregen van zijn vader J.R. van Laer (1731-1792), sedert 1784 Vrijheer van Zeist. De verkoop van zijn uitgebreide grondenbezit te Zeist betekende, zoals reeds in de Inleiding is aangestipt, in en na 1818 dat voor de ruimtelijke ordening van Zeist nieuwe ontwikkelingen vrij baan kregen en de basis werd gelegd voor de omvorming van het boerendorp Zeist tot een gemeente, die sterk kon groeien in inwonertal door de geschapen werkgelegenheid op de buitens. De trek naar Zeist buiten de leden van de Broedergemeente om kon beginnen. Vandaar dat zijn dood in 1816 en de veiling in 1818 een belangrijk markeringspunt zijn in de ontwikkeling van het dorp Zeist in de 19de eeuw.

Tot het onroerend goed van Johannes van Laer (1775-1816) behoorden woningen met stallingen aan de Dorpsstraten, het Huis Beek en Roijen en de daarbij behorende voorliggende bossen, 'strekkende van de Zeister Dorpsstraat tot aan de gemeene heide' met boswachterswoning, een daghuurderswoning aan het begin van de Driebergseweg *'met een stenen duiventoorn'*, de hofstede Cattenbroek met 48 morgen, een perceel weiland aan de Zeister Vaart (= de Biltse Grift), een huis genaamd 'het Klompje' gelegen aan de Koppeldijk en Zeistervaart en grenzend aan de hofsteden 'de Kleine

Koppel' en 'de Groote Koppel' op een door de Hernhutters ontwikkeld industrieterrein: een lijmmakerij, oliemolen met knechtswoning en leerlooierij. Daarnaast behoorde tot de boedel onroerend goed te Utrecht en Amsterdam en binnen- en buitenlandse effecten. Uit de memorie van successie blijkt ook dat Van Laer vier huurders in het Zeister Slot had: de weduwe van de patriotse secretaris van Zeist, Conrad Willem Kelderman (overl. 1792), mevr. Wilhelmina van Vliet (1754-1826), de weduwe Craaijvanger, de Utrechtse hervormde rentenier en orangist Mr. Otto van Romondt (1770-1837) en de heer Iddekinge. De brouwerij bij het Slot werd bewoond door Johannes van Dijk en Arie van Rijn.

Tot de particuliere nalatenschap van Johannes van Laer behoorden zoals gezien ook het *'van ouds riddermatig of adellijk Slot van Zeijst'* met *'den eigendom van de grond der Hooge en Vrije Ambachtsheerlijkheid van Zeist'* en de brouwerij, die wordt omschreven als *'De gebouwen (...) tot een bierbrouwerij en mouterij met annexe stallinge, koetshuis en tuin, woninge (...)'*.

Het complex bevatte verder *'het achterbosch van Zeijst'* rondom het Slot en de pleinen waarop de gebouwen van de Evangelische Broedergemeente staan, groot 16 morgen, de hofstede Griffenstein met 44 morgen land verhuurd aan Jan Smorenburg en de woning met schuitenhuis van de schipper van Zeist aan de Waterigeweg.

Ook bijna alle woningen aan de beide Dorpsstraten behoorden tot de uitgebreide bezittingen van Van Laer. De *'windkoorenmolen met huizinge, schuur en berg'* gelegen aan de thans zo genoemde Molenweg, had hij verhuurd voor 758 gulden per jaar aan molenaar Johannes van Altena. Achter die molen was een 'schapenhok' gelegen dat omgebouwd was tot daghuurderswoning voor de drie gezinnen van Jan van Rhenen, Hendrik van Nonno en Johannis Grandi, die daar voor tezamen 92 gulden huur per jaar betaalden. De Heer van Zeist, Johannes van Laer, verhuurde 'het rechthuis van Zeist' aan de 1ste Dorpsstraat voor 200 gulden per jaar aan de gemeente Zeist. Uit de memorie van successie blijkt voorts dat rond 1816 reeds meerdere woningen stonden aan de Mauriksteeg (thans Maurikstraat) achter de 1ste Dorpsstraat.

Het zogenaamde 'Voorbosch van Zeijst' strekte zich uit van de Oude Arnhemseweg (thans 1ste en 2de Hogeweg en Arnhemse Bovenweg) tot aan de 'gemeene Heijde', onderdeel daarvan was 'de groote Voorlaan van Zeijst' (thans de Slotlaan).

Het lage gedeelte van Zeist: Blikkenburg, de hofsteden Stoetwegen, Zomerdijk en de Bunzing alsmede de hofstede De Breul verhuurd aan Arie Peek en *'de Huizinge genoemd den Preekstoel'* (thans Schoonoord) bewoond door vijf gezinnen, had Van Laer ook in eigendom.

Hij zelf woonde met zijn vrouw, Anna Charlotte Beuning, lid van een vooraanstaande Hernhutterfamilie, in een herenhuis op het Ooster- of Broederplein. Zijn beide broers volgden hem op als Heer van Zeist.

De nalatenschap van Ruth Blanken

Metselaar (1820) aan de Dorpsstraat

Ruth Blanken 'metselaar', wij zouden nu zeggen aannemer, was lid van de gemeenteraad van Zeist (1811, 1813-1821) en assessor (= wethouder) van 1819-1820. Hij woonde aan de Dorpsstraat en overleed te Zeist 23 september 1820. Uit zijn eerste huwelijk met Hendrina Verhoesen had hij een zoon: Hendrik Blanken, die zijn vader opvolgde als gemeenteraadslid en gedurende dertig jaar (1821-1851), tot de totstandkoming van de gemeentewet van 1851, deel uitmaakte van de raad. Ook was Hendrik Blanken geruime tijd assesor (1833-1851).

De aangifte voor de successie van Ruth Blanken werd gedaan door zijn weduwe Elisabeth van Brienen. Behalve zijn huis aan de Dorpsstraat bezat R. Blanken onroerend goed *'aan den Utrechtschen Straatweg'*, nog drie panden aan de Dorpsstraat, *'vier woningen onder één dak (...) op den zoogenoemde Muscoviterheuvel'*; op de later zogenoemde Voorheuvel te Zeist had hij nog een tweetal woningen onder één dak en twee nieuw aangebouwde woningen verhuurd. Uit de memorie van successie krijgen wij ook een indruk van zijn 'metselaarsaffaire' over de periode 1817 t/m 1820. In die periode had hij werk verricht, hetgeen bij zijn overlijden nog niet betaald was voor onder andere bouwman Gerrit Smorenburg, timmerman Jan Montauban, de Heer Jacob van Laer, de freule Van Hardenbroek, voor F.A. Hubert te Austerlitz, aan de Pastorie der Hervormde Gemeente te Zeist aan de Dorpsstraat, voor de Heer van Kersbergen, Taets van Amerongen van Woudenberg, de bezitter van 'Veelzigt' de heer J.J. van Ghesel en nog vele anderen. Zijn 'metselaffaire' had over de genoemde jaren 1817 t/m 1820 een bedrag van *f* 11.225,08½ aan vorderingen uitstaan. Aan stenen, kalk, hout en metselaarsgereedschap was op zijn sterfdag ten bedrage van *f* 424,68 voorhanden. Aan contanten was maar liefst een bedrag van *f* 2.525,50 in huis.

Ook komen we iets te weten over zijn schulden aan zijn leveranciers: de broodbakker W.F. Buck, de winkelierster van de Broedergemeente de weduwe Justi, de heer P.W. Smits voor geleverd laken, W. Post voor wijn, H. Bloemkemper, de kleermaker, te Zeist ten bedrage van *f* 270, 12½ .

Het verbaast niet dat Ruth Blanken in 1820 een graf in de Oude Kerk krijgt. Voor *'gekocht graf, gemetselde kelder en zerk'* is het bedrag van *f* 175,- verschuldigd. Zijn zoon Hendrik Blanken zette 'de affaire' voort.

Een plaggenhut in Zeist. Door A. Grolman, 1879. COLLECTIE ZEISTER HISTORISCH GENOOTSCHAP

Het 'hutje'van Barend Karelse

Dagloner, te Austerlitz (1821)

De spreekwoordelijke armoede van de inwoners van Austerlitz komt beeldend naar voren in de memorie van successie van Aaltje Jansen, 'in leven huisvrouw van' Barend Karelse te Austerlitz, overleden in de gemeente Zeist 6 augustus 1821. De aangifte wordt gedaan door de weduwnaar, Barend Karelse, een dagloner: een arbeider die zich tegen loon per dag verhuurde. Van de zeven kinderen zijn er drie meerderjarig: Johannes Cornelis Karelse, timmerman te Zeist, Barend Karelse, daghuurder te Zeist, en Grietje Karelse huisvrouw van Jan van Barneveld, timmerman te Zeist. Bij de vader wonen nog vier minderjarige kinderen: Leentje, Jacoba, Hanneke en Aaltje Karelse. Het enige bezit bestaat uit: *'een hutje, met acht en twintig roeden, zes en twintig ellen en vier en dertig palmen bouwland en tuin, staande en gelegen in de Gemeente van Zeijst, in Austerlitz.'*

Jan Meijsen, Austerlitz

Nog een verklaring over een doodarme inwoner (1821)

De schout van Zeist, F.N. van Bern, neemt op 16 november 1821 bij de aangifte van successie voor Jan Meijsen, die 2 april 1821 te Austerlitz onder Zeist is overleden, een verklaring gedateerd 25 september 1821 van de R.-K.-pastoor van Rijsenburg (1819-1869), waaronder het gebied van Austerlitz valt, op.

Pastoor Adrianus Kortland [13] zegt over Jan Meijsen: *'is reeds verscheidene jaren, oud, lam en doodarm ten laste geweest van zijn even arme zuster en broeder, door liefdegaven en aalmoesen van menschenvrienden heb ik zijn ellendig leven tot dien tijd nog gerekt (...)'.*

Hij is te Rijsenburg 'gratis of pro Deo' begraven en van enige nalatenschap is bij Jan Meijsen géén sprake.

Earbeiderswoning op Wallenburg, 1950.

TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

De Hoeve 'Wallenberg'

Van Jean Maurice d'Amblé
(ca. 1747 Lotharingen (FR.)-Zeist 1821)

De afkomst van d'Amblé is met een waas van geheimzinnigheid omringd. Zeker is dat hij in 1788 op het landgoed 'Houdringe' woonde als gouverneur van de zoon van de weduwe Van Westreenen–Testart en later in Amsterdam vertoefde in de kringen van de kooplieden en zijn geldschieters ten behoeve van zijn heideontginning onder Zeist: Adriaan, Jan Frederik en Eduard Cornelis Scherff. Het ontginnen van de heide begon rond 1797. Hij huwde Maria (Rietje) Rieser

(1787-1815) ook genaamd Van der Kolk. Bij zijn overlijden 'op de Hoeve Wallenberg' (tegenwoordig heet dit gebied ten onrechte 'Wallenburg') op 20 januari 1821 waren nog drie kinderen in leven: Jeannetje, Mimi en Jean Maurits d'Amblé. Tot voogden over deze drie minderjarige kinderen werden de drie genoemde Amsterdamse kooplieden aangesteld.

Tot de boedel behoorde als enig onroerend goed: '*de landhoeve Wallenberg met de gebouwen daarop staande, groot circa 300 morgen of 225 bunders en 200 Nederlandsche roeden, met alle bepootingen en beplantingen en heidevelden daar onder behoorende, staande en gelegen op de Heide ende de jurisdictie van Zeist*' getaxeerd op 3500 gulden. De meubilaire goederen, klederen en linnen uit de boedel werden op 430 gulden geschat.

Tot het passief behoorde een vordering van F.N. van Bern, schout van Zeist, en huiselijke, dood en andere schulden tezamen *f* 1515,- zodat het zuiver saldo *f* 2415,- betrof. D'Amblé was dus bepaald niet vermogend geworden!

Het buitenverblijf Rhijnsoever. Door P.J. Lutgers, 1869. TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

'Rhijnsoever'

Buitenverblijf onder Zeist (1824)

Aan de 'lage' kant van Zeist stonden drie buitenplaatsen: 'Rhijnwijk' (in het midden van de 19de eeuw afgebroken), 'Wulperhorst' en 'Rhijnsoever' aan de Kromme Rijn vlak op de grens met Bunnik onder het zicht van den Ridderhofstad Rhijnauwen. Aan het in de 19de eeuw afgebroken buitenverblijf 'Rhijnsoever' is de herinnering zo goed als verdwenen. Ter plaatse stond tot 2002/2003 een boerderij, die thans vervangen is door nieuwbouw (2005) in landelijke stijl.

Over dit buitenverblijf aan de Kromme Rijn komen we iets te weten uit de memorie van successie opgesteld na het overlijden van Johannes Bouwman (Amsterdam 1746-Zeist 1824) [14], die op 25 december 1815 te Amersfoort in derde echt is gehuwd met Hilletje Canneman (Amsterdam 1775-Maarssen 1855). De Amsterdamse koopman Bouwman overleed op 16 augustus 1824 op zijn zomerverblijf. Zijn derde echtgenote was krachtens zijn testament enig erfgenaam.

'*Het Buitenverblijf Rhijnsoever met de getimmerten en bestaande in Eene Heere Huizinge met Stalling, Koetshuis, Tuinmanswoning, Moestuin en Binnenplaats met Eenige opgaande Boomen en Verdere Houtgewassen en alles ongeveer 2 Bunders en 50 Roeden (...)*' werd getaxeerd ten behoeve van de weduwe voor de successie op 9.000 gulden.

Het zuiver saldo van de nalatenschap bedroeg *f* 97.555,56 ½ onder het passief bevond zich onder andere 3 gulden kerkgeld aan de Oude Kerk te Zeist te betalen. Op 9 oktober 1830 overlijdt Gesina Alida van der Gouw op 'Rhijnsoever'. De weduwe Bouwman-Canneman, die mede aangifte van de successie doet, woont dan te Amersfoort.

Huize 'Ewijck'

Den Dolder (gemeente Zeist) van Daniel Jacobus Gildemeester (1838), aan de Soestdijkerweg 12 [15].

Het landgoed 'de Ewijckshoeve' met het herenhuis 'Ewijck' onder Den Dolder behoorde toe aan de Amsterdammer Daniel Jacobus Gildemeester, die het thans nog bestaande herenhuis in 1834 liet bouwen en het landgoed aanzienlijk uitbreidde. D.J. Gildemeester overleed op 18 september 1838 te Kleef (D.) en liet krachtens testamentaire beschikking zijn weduwe Wilhelmina Hermina Anna van der Hulst zijn vermogen na. Bij de aangifte van de successie werd de buitenplaats als volgt omschreven;

'Het landgoed Ewijckshoeve met deszelfs Heerenhuize, Koetshuis en Stalling, tuinmanswoning en eene daghuurderswoning met de bosschen, gronden, wei- en bouwlanden, heivelden (...) te zamen een honderd zes en zeventig Bunders vijf en veertig Roeden zeven en zeventig ellen (...) alsmede onder de Gemeente Zeist (...) te zamen groot vier honderd Bunders dertig Roeden en dertig ellen (...) belend aan de gemeente Soest, Zeijst en De Bildt'.

Dit hele complex werd getaxeerd op *f* 38.574,-. Op dit landgoed werden apart gewaardeerd: *'De opstal van een jagers- of portiershuisje, staande aan den Straatweg nabij Den Dolder'* voor *f* 350,- en *'De opstal van een daghuurderswoning mede gelegen aan den Straatweg naar De Bildt'* op *f* 500,-.

Ook onder de gemeente Zeist behoorde tot het goederencomplex *'De Opstal van eene boerderij met tevens schapenstalle en vier hooibergen voormaals genoemd Stallenberg en gelegen aan meergemelde Straatweg (...) zijnde een steenen gebouw met riet gedekt' van f* 3.500,-. *Op het grondgebied van Soest behoorde de boerderij, genaamd 'het Hooge Huis' tot het landgoed 'de Ewijckshoeve'.*

Het herenhuis Ewijckshoeve aan de Soestdijkerweg. Door P.J. Lutgers, 1869.
TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

In het koetshuis stonden paarden en rijtuigen en op het landgoed bevonden zich 'oranjeboomen', bloemen en de benodigde tuingereedschappen. D.J. Gildemeester bezat ook nog twee jachthonden en twee geweren. Alles om het landleven te veraangenamen was dus aanwezig. Uit de posten onder het hoofd 'passief' kan men opmaken dat de landgoedeigenaar ter bestrijding van zijn laatste ziekte een hoogleraar en doctor in de medicijnen te hulp heeft geroepen en dat de nodige medicijnen zijn geleverd. Kennelijk overleed D.J. Gildemeester 18 september 1838 plotseling te Kleef, waar hij in een nieuw graf begraven werd.

Van de nalatenschap van deze miljonair heeft zijn vrouw, die hertrouwd was met Adriaan Walraven Fisler en in eerste echt weduwe van 'den Heer (H.) (van) Hoornenburg', slechts kort kunnen genieten. Bij de memorie van successie zit een briefje van een notaris uit Soestdijk gedateerd 4 april 1841, waaruit blijkt dat de weduwe op 'Huize Ewijckshoeve' onder Zeist overleden is.

Fabrikant Zeister Kachels

Erich Lauridtsen Nörgaard (1840)

In het Broederhuis aan het Oosterplein (= Broederplein) te Zeist overleed 15 augustus 1840 ongehuwd de uit Denemarken afkomstige 'kagchelfabrikant' Erich Lauridtsen Nörgaard slechts 38 jaar oud. Zijn in Jutland (Denemarken) woonachtige broers en zusters liet hij niets na. Krachtens zijn testament was de 'Voorstaander' van het Broederhuis der Evangelische Broedergemeente zijn executeur-testamentair en Peter Wied van de Hernhutters zijn enige erfgenaam.

Met geleend geld van de diaconie van de Evangelische Broedergemeente had hij in 1835 een huis aan de Lageweg (in de stukken gesitueerd aan het Westerplein, het tegenwoordige Zusterplein) tot fabriek ingericht [16]. Nörgaard vervaardigde terracotta ornamenten en de beroemde Zeister kachels, die nu nog in de kerk van de Broedergemeente te zien zijn. E.C. Martin (1805-1878), een uit Silezië afkomstige Hernhutter zette het bedrijf na 1840 voort. De keramische fabriek van de aannemer-pottenbakker Martin bleef tot 1958 in functie. Het pand aan de Lageweg staat er nog.

De fabriek met inventaris, het meubilair, goud en zilver tezamen met de uitstaande vorderingen alsmede de contante gelden van deze ambachtsman beliepen in het totaal een bedrag van ruim 6.000 gulden. Van het oorspronkelijke geleende kapitaal van *f* 3.000,- van de diaconie had Nörgaard reeds *f* 1.000,- afgelost. Voor geleverde wijn, hout, ijzer, stenen, marmer en zo meer en aan zijn boekhouder, boekverkoper, de notaris, de dokter, de apotheker en van dood- en begrafeniskosten was de boedel belast met enige duizenden guldens. Het saldo van zijn nalatenschap bedroeg *f* 3.579,36.

Het Broeder- en Zusterplein met omgeving. Door J. Bürgin. Collectie Bodel Nijenhuis, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. P336 N162. TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

De hofstede De Pan aan de Amersfoortseweg, circa 1900. TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

Hofstede 'De Pan'

Boerderij, tapperij en herberg van Gerrit Smorenburg ' in leven kastelein en landbouwer' aan de Amersfoortsestraat, in huis genummerd 189 (1840).

Op 9 augustus 1840 overleed 89 jaar oud Gerrit Smorenburg die onder Huis ter Heide [17] een landbouwbedrijf uitoefende en een tapperij had. Zoals wel vaker voorkwam was de tapperij in de boerderij gevestigd, die tevens als pleisterplaats en herberg op weg naar de stad Amersfoort dienst deed. De boerenhofstede aan de Amersfoortsestraat ten westen van Huis ter Heide bestond uit een *'huisinge, schuur en verder getimmerte, benevens 89 bunders, 96 roeden en 10 ellen boomgaard, bouw- en weiland (...) dennenbosch, heide en driestvelden (...)'* en werd gewaardeerd op 10.000 gulden. De hofstede stond bekend onder de naam 'De Pan' [18].

De sterke drank en wijn werd geleverd door de firma Finjé en Comp. te Utrecht en de wijnkoper Van Zijst. Voor het boerenbedrijf komen we leveranciers tegen van lijn- en raapkoeken, boekweit, granen, hooi, hout en aardappelen. Bij de smid, de wagenmaker, de molenaar, de broodbakker, de kruidenier, de schoenmaker, de kleermaker en de timmerman stond Gerrit Smorenburg in het krijt. Zijn weduwe en twee van de vijf kinderen kunnen niet schrijven, zo staat vermeld onderaan de memorie van successie. Zijn weduwe, Cornelia Kompeer (Oudewater 1763-Zeist 1844), wordt bij het overlijden op de Hofstede 'De Pan' , 24 december 1844, aangeduid als herbergierster.

De logementhouder

In het 'Hof van Holland': Ger(h)ardus Liefrink (1841).

Sedert de Middeleeuwen waren er in de Dorpsstraat naast de Oude Kerk twee logementen (herbergen) gevestigd. Het dichtst bij de Oude Kerk gelegen logement had de naam 'Hof van Holland' gekregen. De uit Vorden (Gld.) afkomstige Ger(h)ardus Liefrink vestigde zich in 1823 vanuit Utrecht komende in Zeist en werd tot zijn dood op 56-jarige leeftijd logementhouder in het 'Hof van Holland'. Hij was gehuwd met Maria Elisabeth Brouwer. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren. Een van hen, de stalhouder, winkelier en slijter in wijnen, was Gerardus Martinus Liefrink (Utrecht 1810-Zeist 1872), die met ingang van de gemeentewet van 1851 langdurig lid van de gemeenteraad (1851-1862 en 1865-1873) en wethouder (1851-1862 en 1870 -1873) van Zeist was. Hij woonde laatstelijk aan de Maurikstraat 6.

De memorie van successie van de op 25 juni 1841 te Zeist overleden Ger(h)ardus Liefrink omschrijft het Hof van Holland aldus: *'een huis, ingerigt tot logement met schuur, erf en tuin (...)'*. Sedert enige jaren staat het 'Hof van Holland' aan de 1ste Dorpsstraat er weer glorieus bij.

Rijkste vrouw van Zeist

Vrouwe Anna Charlotte Beuning, weduwe van de Heer van Zeist, Johannes van Laer (1843).

Zoals gezien was haar echtgenoot in 1816 te Zeist overleden en in 1818 was een deel van zijn Zeister bezittingen geveild. Hun huwelijk was kinderloos gebleven.

Anna Charlotte Beuning overleed 31 oktober 1843 te Zeist en liet een vermogen van bijn 1½ miljoen gulden na aan haar nicht te Moskou in Rusland onder aftrek van legaten aan de overige neven en nichten Van Laer, Beuning, haar gezelschapsdame, mejuf. Adriana Catharine Frederica Muntendam (Middelburg 1785-Zeist 1873) [19] en haar zuster, Elisabeth Johanna Muntendam (Middelburg 1790-Middelburg 1857), mej. Wilhelmina Maria van Calker (Zeist 1775-Neuwied a.d. Rijn 1846 (D.)), werkzaam bij de Evangelische Broedergemeente te Zeist, het Armenfonds van de Evangelische Broedergemeente te Zeist, het Zendelinggenootschap der Broeder Uniteit, haar petekinderen, 'in bloedverwantschap bestaande' en de overige niet in bloedverwantschap bestaande ten getale van zeven resp. veertien mannen en vrouwen, en aan de zes behoeftige weduwen van de Broedergemeente tenslotte elk *f* 50,-.

Ook haar personeel werd bedacht: haar koetsier, vader en zoon Gerrit Uilenbroek sr. en jr., resp. 43 jaar en 27 jaar in dienst, haar tuinman Reinier Eggink 23 jaar in dienst en haar drie dienstboden: Johanna Christina Becker, Agatha Rietha en Gerardina Pierson resp. 7, 4 en 3 jaar bij haar op het huis aan het Broederplein in dienst.

Haar inboedel bestaande uit '*meubilaire en andere huishoudelijke goederen, tafel- en bedlinnen, gemerkt goud en zilver, paarden, rijtuigen, stal en tuingereedschappen*' werd gewaardeerd op *f* 12.651,47.

De kleren en '*lijfstoebehooren (...) met de juwelen, goud, zilver en verdere bijjouteriën ten haren lijve en sierade gediend en behoord hebbende*' getaxeerd op *f* 964,32. Behalve het woonhuis aan het Broederplein bezit de weduwe van Johannes van Laer nog veel onroerend goed te Zeist, waaronder '*Een huizinge (...) met stalling en koetshuis, koepel, terrein van vermaak en water, aan de Dorpsstraat (...) op den hoek van de Donkere Laan (...) ter plaatse bevindt zich thans het gemeentehuis van Zeist en het Walkartpark* [20]. *Aan de zijde van de 1ste Hogeweg ('den Oude Arnhemseweg') bevindt zich achter het genoemde perceel een tuin met moesgronden en bos.*'

Intussen is te zien dat ook de Donkerelaan (eerste gedeelte van de huidige Slotlaan tot aan de Hogeweg) tot haar onroerend goed te Zeist behoort:

'De Donkere laan met deszelfs zwaar geboomte, wallen en grachten, strekkende uit de Dorpsstraat tot den Oude Arnhemscheweg, en zijnde doorsnede van den Woudenbergsche Straatweg (...).' Dit geheel wordt in de memorie van successie gewaardeerd op *f* 7.900,-. Men zou op grond van het Reglement van 4 januari 1826 vastgesteld door het plaatselijk bestuur van Zeist [21] menen dat op grond van art. 1 onder 10° de Donkere laan een openbare weg is. Als dit juist is, gaat het in de memorie van successie over de bepoting en beplanting aan beide zijden van deze weg, een onderdeel van de Voorlaan naar het Zeister Slot.

Op de lange lijst van schulden onder het hoofd 'passief' komen enige interessante posten voor. Allereerst blijkt de weduwe Van Laer de tuinarchitect Jan David Zocher jr. (1791-1870), die in 1850 een samenwerkingsverband aanging met zijn zoon, Louis Paul Zocher (1820-1915), gecontracteerd te hebben. Karel Georg Zocher (1796-1863), zijn jongere broer, woonde te Utrecht en legde de tuin van Blikkenburg (1852) aan.

De betreffende post luidt: '*Aan den Heer Zocher, geleverd plantsoen f 29,30*' . Uit een andere post blijkt welke couranten de weduwe las: (Algemeen) Handelsblad (een Amsterdamse courant, opgericht in 1828) en de Haarlemmer Courant. Aan klep en andere dorpslasten was *f* 10,50 verschuldigd. Ook blijkt in 1843 nog een zilversmid bij de Broedergemeente werkzaam te zijn, genaamd Plessing. Voor de gehele 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw geldt dat de begrafeniskosten een indicatie vormen van de gegoedheid van de overledene. In dit geval was het bedrag van *f* 1.202,82.

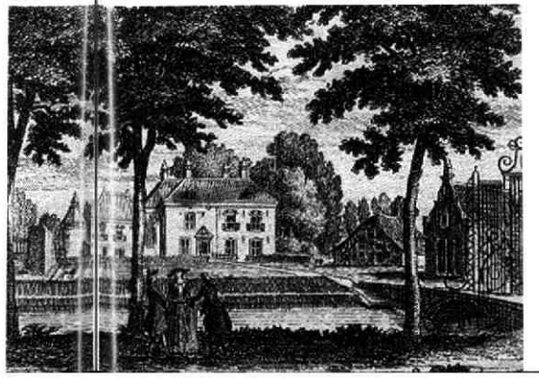

Het kasteel Kersbergen met rechts de tuinmanswoning. Tekening door Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, circa 1750.
TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

Een tuinman

'Op het buitengoed Kersbergen': Arie Schut (1844)

Voor de invoering van het bevolkingsregister (1850) [22] is het moeilijk aan gegevens te komen betreffende het dienstpersoneel op de Zeister kastelen en buitenplaatsen. Via de legaten in een testament, een boedelscheiding of memorie van successie is het soms mogelijk om het dienstpersoneel van een buitenplaats te identificeren. Tot de vaste staf van elke buitenplaats behoorde een tuinman, die met zijn gezin in een tuinmanswoning op of nabij het goed woonde.

Op 'het buitengoed Kersbergen' overleed 30 januari 1844 Arie Schut, 73 jaar oud, afkomstig uit Hoogland bij Amersfoort. Hij was als tuinman in dienst bij de Heer van Kersbergen (sedert 1829): Joost baron Taets van Amerongen, Heer van Woudenberg (1792-1853). Op Kersbergen stond een tuinmanswoning die Schut met zijn vrouw bewoonde.

Uit de actief kant van de memorie van successie blijkt dat hij zijn zoon uit een eerder huwelijk, Hendrikus Schut, timmerman te Utrecht, 150 gulden heeft geleend. Voorts komt daar de verhouding tot zijn werkgever uit de verf. Blijkens een post is vast te stellen dat Arie Schut bij Taets van Amerongen als tuinman 350 gulden per jaar verdiende. Bij zijn dood is de baron aan achterstallig salaris nog *f* 87,50 schuldig (een periode van drie maanden). Voorts blijkt dat de tuinman kennelijk de aankoop van planten, bomen en tuingereedschap voorfinancierde: 'wegens gedane voorschotten' is Taets van

Anna Charlotte Beuning overleed 31 oktober 1843 te Zeist en liet een vermogen van bijn 1½ miljoen gulden na aan haar nicht te Moskou in Rusland onder aftrek van legaten aan de overige neven en nichten Van Laer, Beuning, haar gezelschapsdame, mejuf. Adriana Catharine Frederica Muntendam (Middelburg 1785-Zeist 1873) [19] en haar zuster, Elisabeth Johanna Muntendam (Middelburg 1790-Middelburg 1857), mej. Wilhelmina Maria van Calker (Zeist 1775-Neuwied a.d. Rijn 1846 (D.)), werkzaam bij de Evangelische Broedergemeente te Zeist, het Armenfonds van de Evangelische Broedergemeente te Zeist, het Zendelinggenootschap der Broeder Uniteit, haar petekinderen, 'in bloedverwantschap bestaande' en de overige niet in bloedverwantschap bestaande ten getale van zeven resp. veertien mannen en vrouwen, en aan de zes behoeftige weduwen van de Broedergemeente tenslotte elk *f* 50,-.

Ook haar personeel werd bedacht: haar koetsier, vader en zoon Gerrit Uilenbroek sr. en jr., resp. 43 jaar en 27 jaar in dienst, haar tuinman Reinier Eggink 23 jaar in dienst en haar drie dienstboden: Johanna Christina Becker, Agatha Rietha en Gerardina Pierson resp. 7, 4 en 3 jaar bij haar op het huis aan het Broederplein in dienst.

Haar inboedel bestaande uit '*meubilaire en andere huishoudelijke goederen, tafel- en bedlinnen, gemerkt goud en zilver, paarden, rijtuigen, stal en tuingereedschappen*' werd gewaardeerd op *f* 12.651,47.

De kleren en '*lijfstoebehooren (...) met de juwelen, goud, zilver en verdere bijjouteriën ten haren lijve en sierade gediend en behoord hebbende*' getaxeerd op *f* 964,32. Behalve het woonhuis aan het Broederplein bezit de weduwe van Johannes van Laer nog veel onroerend goed te Zeist, waaronder '*Een huizinge (...) met stalling en koetshuis, koepel, terrein van vermaak en water, aan de Dorpsstraat (...) op den hoek van de Donkere Laan (...) ter plaatse bevindt zich thans het gemeentehuis van Zeist en het Walkartpark* [20]. *Aan de zijde van de 1ste Hogeweg ('den Oude Arnhemseweg') bevindt zich achter het genoemde perceel een tuin met moesgronden en bos.*'

Intussen is te zien dat ook de Donkerelaan (eerste gedeelte van de huidige Slotlaan tot aan de Hogeweg) tot haar onroerend goed te Zeist behoort:

'De Donkere laan met deszelfs zwaar geboomte, wallen en grachten, strekkende uit de Dorpsstraat tot den Oude Arnhemscheweg, en zijnde doorsnede van den Woudenbergsche Straatweg (...).' Dit geheel wordt in de memorie van successie gewaardeerd op *f* 7.900,-. Men zou op grond van het Reglement van 4 januari 1826 vastgesteld door het plaatselijk bestuur van Zeist [21] menen dat op grond van art. 1 onder 10° de Donkere laan een openbare weg is. Als dit juist is, gaat het in de memorie van successie over de bepoting en beplanting aan beide zijden van deze weg, een onderdeel van de Voorlaan naar het Zeister Slot.

Op de lange lijst van schulden onder het hoofd 'passief' komen enige interessante posten voor. Allereerst blijkt de weduwe Van Laer de tuinarchitect Jan David Zocher jr. (1791-1870), die in 1850 een samenwerkingsverband aanging met zijn zoon, Louis Paul Zocher (1820-1915), gecontracteerd te hebben. Karel Georg Zocher (1796-1863), zijn jongere broer, woonde te Utrecht en legde de tuin van Blikkenburg (1852) aan.

De betreffende post luidt: '*Aan den Heer Zocher, geleverd plantsoen f 29,30*' . Uit een andere post blijkt welke couranten de weduwe las: (Algemeen) Handelsblad (een Amsterdamse courant, opgericht in 1828) en de Haarlemmer Courant. Aan klep en andere dorpslasten was *f* 10,50 verschuldigd. Ook blijkt in 1843 nog een zilversmid bij de Broedergemeente werkzaam te zijn, genaamd Plessing. Voor de gehele 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw geldt dat de begrafeniskosten een indicatie vormen van de gegoedheid van de overledene. In dit geval was het bedrag van *f* 1.202,82.

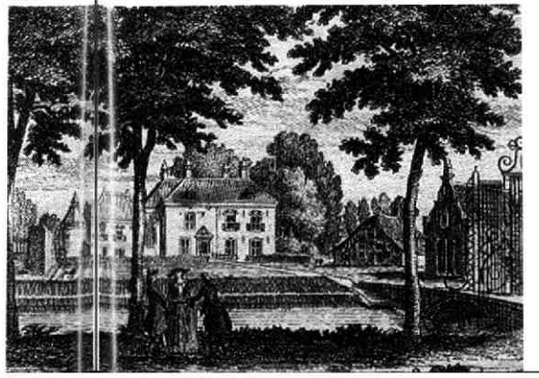

Het kasteel Kersbergen met rechts de tuinmanswoning. Tekening door Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, circa 1750.
TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

Een tuinman

'Op het buitengoed Kersbergen': Arie Schut (1844)

Voor de invoering van het bevolkingsregister (1850) [22] is het moeilijk aan gegevens te komen betreffende het dienstpersoneel op de Zeister kastelen en buitenplaatsen. Via de legaten in een testament, een boedelscheiding of memorie van successie is het soms mogelijk om het dienstpersoneel van een buitenplaats te identificeren. Tot de vaste staf van elke buitenplaats behoorde een tuinman, die met zijn gezin in een tuinmanswoning op of nabij het goed woonde.

Op 'het buitengoed Kersbergen' overleed 30 januari 1844 Arie Schut, 73 jaar oud, afkomstig uit Hoogland bij Amersfoort. Hij was als tuinman in dienst bij de Heer van Kersbergen (sedert 1829): Joost baron Taets van Amerongen, Heer van Woudenberg (1792-1853). Op Kersbergen stond een tuinmanswoning die Schut met zijn vrouw bewoonde.

Uit de actief kant van de memorie van successie blijkt dat hij zijn zoon uit een eerder huwelijk, Hendrikus Schut, timmerman te Utrecht, 150 gulden heeft geleend. Voorts komt daar de verhouding tot zijn werkgever uit de verf. Blijkens een post is vast te stellen dat Arie Schut bij Taets van Amerongen als tuinman 350 gulden per jaar verdiende. Bij zijn dood is de baron aan achterstallig salaris nog *f* 87,50 schuldig (een periode van drie maanden). Voorts blijkt dat de tuinman kennelijk de aankoop van planten, bomen en tuingereedschap voorfinancierde: 'wegens gedane voorschotten' is Taets van

Amerongen de boedel van Arie Schut nog *f* 108,03 schuldig. Bijzonder is om te zien dat Arie Schut tegen de kosten van zijn begrafenis verzekerd is bij 'de begrafenisbus te Amersfoort'; ten bedrage van *f* 41,50. Dit zijn de begrafeniskosten, die binnen zijn milieu gewoonlijk in die periode worden betaald. De aangifte van successie geschiedt door zijn weduwe Bartje Schijf. Zijn hele vermogen bedraagt: *f* 687,89 nog geen twee jaarsalarissen als tuinman op Kersbergen.

De schipper van Zeist

Frank van Arkel
(Amsterdam 1809-Zeist 1844).

Een van de rechten, die de ambachtsheer van Zeist van 1814- 1848 had, was het aanstellen van een schipper, die de beurtvaart tussen Zeist en Utrecht over de Biltse en Zeister Grift onderhield. De schipper woonde aan de Waterigeweg vlakbij de 1ste Dorpsstraat te Zeist aan het einde van de zijarm van de Zeister en

De Schipperssloot met de loswallen aan de Waterigeweg. Aquarel door Norma Labouchere, circa 1898.
TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

Biltse Grift, die daar liep. Daar te plaatse was tot ongeveer 1950 de haven van Zeist met werf en opslag van de firma Van Ekdom gelegen[23]. Voor zijn aanstelling was de schipper van Zeist in het begin van de 19de eeuw een bedrag ('recognitie') van 300 gulden verschuldigd, te vergelijken met een jaarloon. Kennelijk was de beurtvaart vanuit Zeist via De Bilt naar Utrecht voldoende winstgevend om dit bedrag voor een benoeming mee te tellen. In 1816 wordt Jacobus Van E(c)k (1776-1856) als schipper van Zeist en huurder van het schuitenhuis aan de Waterigeweg vermeld.

Frank van Arkel afkomstig uit Amsterdam trouwde in 1833 met Gijsje van Eck (1809-1846) en werd in 1835 schipper van Zeist. Uit zijn huwelijk werden vijf kinderen geboren. Het nageslacht van deze schipper van Zeist, die 1 december 1844 op 34 jarige leeftijd zou overlijden, is lang in de vervoerssector te Zeist werkzaam gebleven. De stalhouderij van Teunis van Wijk, die in 1820 te Zeist door hem was opgericht, werd overgenomen door zijn zoon Dirk. Diens kleinzoon Dirk van Arkel (1861-1917) nam de stalhouderij in 1897 over.

Hij werd in 1900 hofleverancier met zijn bedrijf gelegen aan de 2de Dorpsstraat/hoek Laan van Beek en Royen[24]. De naam van de firma Van Arkel werd in 1971 bij de Kamer van Koophandel te Utrecht uitgeschreven. Daarna viel het doek over 1½ eeuw vervoerstraditie.

Grote weldoeners

De gebroeders Antonius en Adrianus van Rijn van de hofstede 'Rijnsoever'; grote weldoeners van de St. Josephparochie te Zeist (1842).

Vanaf 1580 tot 1842 kerkten de katholieken uit Zeist in Bunnik. Van de zes kerkmeesters van deze r.-k. statie waren er in de 19de eeuw telkens twee uit Zeist afkomstig, waar een overwegend uit boeren en kleine middenstanders bestaande katholieke gemeenschap was, die ik in 1842, het jaar waarin een R.-K. parochie toegewijd aan St. Joseph werd opgericht schat op 900 à 1000 leden [25]. Een van deze twee kerkmeesters was Hendrik van Rijn (Zeist 1784-Zeist 1846), landbouwer op de hofstede 'Rijnsoever', juist op de grens van Bunnik en Zeist gelegen. Sedertdien is dit gebied door een grenscorrectie bij Bunnik gekomen. Samen met zijn zuster Gerritje van Rijn en zijn broers Antonie en Arie van Rijn oefende Hendrik van Rijn in een onverdeelde boedel na de dood van zijn ouders daar het boerenbedrijf uit. Kort na de oprichting van de Zeister parochie in 1842 stichtten zijn broers Antonie en Arie van Rijn een fundatie, waaruit jaarlijks de opbrengsten de parochie ten goede kwamen. De betrokkenheid van deze twee broers met het wel en wee van de jonge parochie was zo groot dat zij op het r.-k. kerkhof aan de Utrechtseweg nabij de in 1846 gereedgekomen kerk een keldergraf kregen met op de grafsteen een tekst, die Antonius van Rijn '*Groote weldoener van de Parochie van Zeist*' noemde bij zijn overlijden op 6 april 1877 en van zijn broer, Adrianus, wordt gewaagd 'wiens mildadigheid niet minder denkbaar herdacht zal worden' (overleden Schalkwijk 11 november 1879). Deze toen reeds gebroken grafsteen was in 1979 nog aanwezig. Thans (2005) is deze herinnering aan de gebroeders Van Rijn verdwenen.

Uit de memorie van successie van de te Zeist op 22 maart 1846 op zijn hofstede 'Rijnsoever' overleden Hendrik van Rijn blijkt dat tot de ongedeelde boedel weiland onder 'Kouwenhoven' behoorde. De hofstede 'Rijnsoever' huurden de zus en gebroeders Van Rijn van Jhr. Jan Carel Wendel Stick van Linschoten, Heer van Rhijnauwen, Heeswijk en Achthoven (1790-1850) voor 1100 gulden per jaar. De familie Van Rijn was geheel op Bunnik georiënteerd: de molenaar, de smid en schoenmaker hadden na de dood van Hendrik van Rijn het nodige van hem te vorderen. Op de boerderij werkten twee 'bouwmansknechten', Wijnand Bos en Arie van Leeuwen.

Slotbeschouwing

De rondgang in het dorp Zeist tussen 1805 en 1850 laat – niet verwonderlijk voor deze periode in de geschiedenis – een groot verschil in gegoedheid onder de bevolking van het dorp zien. Gegoedheid en stand waren in die tijd nauw met elkaar verbonden. De armoede was geconcentreerd in Austerlitz.

De structuur van Zeist met een boven- en benedenweg kwam geheel overeen met de andere dorpen op de Utrechtse Heuvelrug. Ook de aloude middeleeuwse kerk-

De boerdeij Blikkenburg met het poortgebouw van het kasteel. Tekening van Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, circa 1750.

Het oude gemeentehuis aan de 1ste Dorpsstraat, circa 1850.

Slot Zeist, 1844.

ILLUSTRATIES TOPOGRAFISCH-HISTORISCHE ATLAS GAZ

paden waren in de plattegrond van Zeist nog heel goed herkenbaar; Waterigeweg (naar het dorp Bunnik, onderdeel van de parochie Zeist tot ca. 1200), Utrechtseweg-Kroostweg-Noordweg (naar De Brink, Kroost, Vinkenbuurt, Lage Grond en de Blauwe Schorteldoek), Montaubanstraat-Voorheuvel-Bergweg-Prins Alexanderweg (naar Huis ter Heide, Den Dolder en 'Den Berg' (= dorp Soesterberg) en de Driebergseweg (naar de Breul, Rhijnwijk en het dorp Driebergen, pas in 1651 een zelfstandige kerkelijk gemeente).

Van de boerenhofsteden, kleine boerenhofsteden, keuterwoningen en dagh uurderswoningen uit het boerendorp Zeist zijn thans nog enkele exemplaren gelegen aan de lage kant van Zeist aanwezig. Wij noemen onder het voormalige gerecht Stoetwegen: Zomerdijk, De Hoef en Stoetwegen en in het voormalige gerecht de Kroost: De Kroost [26]. Het agrarische karakter van Zeist, in 1850 nog overwegend, is nu letterlijk naar de rand van de gemeentegrens met Bunnik en De Bilt gedrongen.

De boeren tussen 1805 en 1850 waren voornamelijk schapenboeren. Zij dreven vanuit de lage kant van Zeist hun schapen via schapendriften naar de uitgestrekte, [illegible] voornamelijk onbeboste, heide ri[illegible]ng Amersfoort. In de structuur van het wegenstelsel te Zeist zijn deze schapendriften thans nog te herkennen: (a) Koppelweg-Oirschotlaan-Sanatoriumlaan (richting heide Dijnselburg, Huis ter Heide en Den Dolder); (b) Bunzinglaan-Heideweg (richting heide Amersfoort); (c) Odijkerweg-Breullaan (richting heide Amersfoort). Terwijl in de overige Heuvelruggemeenten nog schaapskooien te vinden zijn, is er thans helaas geen restant

van een oude schaapskooi, zo karakteristiek voor het boerendorp Zeist, meer te bekennen.

Weinigen weten nog dat in Zeist onderzoek werd gedaan ter verbetering van de schapenfokkerij. Alexander Numan (1780-1852) liet in 1835 op de heide ten noorden van de buitenplaats Beukbergen (in de omgeving van het huidige Bosch en Duin) stallen bouwen voor het onderbrengen van de schaapskudden van de Rijksveeartsenijschool, die in Utrecht gevestigd was. Hier experimenteerde Numan met de kruising van verschillende schapenrassen. Tot 1850 heeft te Zeist de 'Hoeve der Veeartsenij School' bestaan.

Van de periode 1805-1850 bestaan van Zeist weinig afbeeldingen van de beide Dorpsstraten, de Voorheuvel, Mauriksteeg en Nieuw Zeist (= Nooitgedacht), waar de kleine ambachtslieden en daghuurderswoningen stonden. De voorname buitenplaatsen uit het eerste kwart van de 19de eeuw gelegen aan de Utrechtse- en Driebergseweg zijn getekend door J.F.M. Mourot (1803-1847), T. Soeterik (1810-1833), M.A. van Straaten (1808-na 1863) en A. Verhoesen (1806-1881). De prenten worden uitgegeven door J.P. Houtman (1803-1841) uit Utrecht.

J.B. Christmeijer schreef in 1837 een lyrische reisbeschrijving *'Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe en elders in het Sticht van Utrecht'* [27]. De bewaard gebleven prenten en de reisbeschrijving geven een beeld van het boerendorp Zeist dat voor het overgrote deel van de toenmalige bevolking niet tot de werkelijkheid behoorde. Toch is dat beeld van Zeist als de parel van de Stichtse Lustwarande gaan overheersen. De afstammelingen van de voormalige Zeister boeren, pachters, dagloners, koetsiers, jagers en tuinlieden weten het beter. De graven bedekt met familiewapen op de Oude Begraafplaats aan de Bergweg houden nog steeds de herinnering levend aan de standsbewuste bewoners van de kastelen en buitenplaatsen te Zeist. De zerken van het dienstpersoneel en de knechten zijn reeds lang verdwenen. Zo is ook deze Oude Begraafplaats een spiegel van het dorp Zeist. Het is goed dat deze uit 1829 daterende begraafplaats met zijn typisch eenvoudig dorpskarakter op de monumentenlijst is gezet en als 'groene long' in het thans verstedelijkte Zeist bewaard blijft.

De reeds genoemde Christemeijer gaf in 1836 een boekje uit getiteld: *'Landelijk Schoon in het Sticht van Utrecht, en in deszelfs omstreken'* [28]. Hierin (blz. 24) bezingt hij Zeist, zoals wij het dorp nog steeds graag zien vanuit het oogpunt van de romantische boswandelaar:

> *'Gelijk het U bekende, heerlijke bosch van Zeist uitmunt door zijne verscheidenheid van beplanting en groen; door zijne breede, hooggewelfde beukenlanen met die prachtige ingangen over het Slot en Beek en Roijen, en zijne riant aangelegde wandeldreven en vijvers; (...)'.*

Ook dit aspect van Zeist kreeg steeds meer vorm tussen 1805-1850 en is het beeld buiten Zeist van ons dorp steeds meer gaan beïnvloeden.

Verantwoording

Mr.Dr. V.A.M. van der Burg heeft een uitgebreid, systematisch onderzoek verricht in de memories van successie betreffende Zeist over de periode 1805-1850. R.P.M. Rhoen heeft in het gemeentearchief Zeist ter voorbereiding van de Kadastrale atlas provincie Utrecht 2, Zeist in 1832. Grondgebruik en eigendom. Tekst, Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, Zeist, Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting 1996, een uitgebreid onderzoek verricht naar Zeist ten tijde van de invoering van het kadaster (1816-1835). Van beide onderzoeken is gebruik gemaakt voor deze publicatie.

Voetnoten

1 V.A.M. van der Burg, Fragment- genealogie van het schoutengeslacht Van Dam te Zeist, *Bulletin van de Van de Poll-Stichting voor de Zeister Geschiedenis* (12) 1982, blz. 10-15.

2 V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, *De gemeenteraad van Zeist 1851-1976*, Van de Poll-Stichting, Zeist 1994, blz. 237-238 en blz. 243.

3 V.A.M. van der Burg, Petrus Judocus van Oosthuyse (1763-1818), ontginner, leverancier Bataafse en Franse leger, heer van Rijsenburg, in: *Utrechtse biografieën, De Utrechtse Heuvelrug Noord*, SPOU Utrecht 2004, blz. 152 e.v.

4 R.P.M. Rhoen, Een buitenplaats aan Het Rond. De invloed van de Amsterdamse familie Walkart op de stedebouwkundige ontwikkeling van het centrum van Zeist, *Seijst* 1995 IV, blz. 77 e.v.

5 K.W. Galis, *De molens van Zeist*, Van de Poll-Stichting, Zeist 1981.

6 Verkorte vragen en antwoorden weergegeven in: R.P.M. Rhoen, *Zeist in 1832. Grondgebruik en eigendom*. Tekst, Kadastrale atlas, provincie Utrecht 2, 1996, blz. 29-30-31.

7 J.A. de Kok o.f.m., *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie*, Assen 1964, blz. 350.

8 V.A.M. van der Burg, Uit de geschiedenis van de R.-K. Parochie van de H. Joseph te Zeist (1842-1900), *Bulletin van de Van Poll-Stichting voor de Zelster geschiedenis* 9 (1979), blz. 3-19.

9 R.P.M. Rhoen, De nieuwe haven bij Kersbergen, *Seijst* 1992 IV, blz. 77 e.v.

10 Catharina van Groningen, *De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse lustwarande. Buitens in het groen*, De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Zwolle/Zeist 1999.

11 Rutger Loenen, *Austerlitz. Pyramide, Frans-Bataafs Kamp en Dorp*, Uitgeverij Kleine geschiedenis van de Heuvelrug, Driebergen-Rijsenburg 2004.

12 H.L.Ph. Leeuwenberg, De Bataafse Omwenteling te Zeist in: *Nederlandse Historische Bronnen* III, Amsterdam 1983, blz. 146 e.v.

13 George Marlet jr. en Gerard Marlet, *Sint Petrus Banden. Kerk en Parochie*, Driebergen-Rijsenburg 2003.

14 *Nederland's Patriciaat* 82 (1999), blz. 123.

15 Roland Blijdenstein, *Zeist, Groei en Bouw, Den Dolder en Bosch en Duin*, Zeist 1984, blz. 263 e.v.

16 V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, Zeister bedrijven Koninklijk onderscheiden, *Seijst* 2002 III/IV, blz. 74.

17 Tot circa 1910 werd het buurtschap Huis ter Heide Soesterberg genoemd.

18 Ten zuidwesten an de huidige Panweg liep ongeveer parallel een bosweg die tegenover de hofstede De Pan uitkwam en ook bekend stond als Panweg. De beschrijving van de Panweg in 'Kraals nieuwe groote gids van Zeist' uit 1907 heeft betrekking op deze laatst genoemde Panweg en niet op de huidige.

19 *Nederland's Patriciaat* 82 (1999), blz. 301.

20 R.P.M. Rhoen, Een buitenplaats aan Het Rond. De invloed van de Amsterdamse familie Walkart op de stedebouwkundige ontwikkeling van het centrum van Zeist, *Seijst* 1995 IV, blz. 77 e.v.

21 L. Visser, *De Straatnamen van Zeist. Zeist, Groei en Bouw*, 2de druk, Zeist 1988, blz. 23 en 178-179.

22 V.A.M. van der Burg, Het dienstpersoneel op de Zeister buitenplaatsen aan de Driebergseweg 1850-1940, *Maandblad Oud-Utrecht* 70 (1997), blz. 58 e.v.

23 R.P.M. Rhoen, De nieuwe haven bij Kersbergen, *Seijst* 1992 IV, blz. 77 e.v.

24 V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, Zeister bedrijven Koninklijk onderscheiden, *Seijst* 2003 III/IV, blz. 72, 82, 90, 108, 109, 119.

25 V.A.M. van der Burg, Uit de geschiedenis van de R.-K. Parochie van de H. Joseph te Zeist (1842-1900), *Bulletin van de Van de Poll-Stichting voor de Zeister geschiedenis* 9 (1979), blz. 3 e.v. m.n. blz. 4, 9 en 11.

26 Boerderijen en erven in Zeist e.o., Speciaal themanummer ter gelegenheid van Open Monumentendag 2003, *Seijst* 33 (2003-III), blz. 71 e.v.

27 Beide deeltjes werden opnieuw uitgegeven door Repro Holland B.V., Alphen aan den Rijn 1986.

28 Opnieuw uitgegeven door Repro Holland B.V., Alphen aan den Rijn 1986.

Het Interneringskamp Zeist

Aanleiding tot deze publicatie was een artikel in het Utrechts Nieuwsblad van 12 november 2004 over de expositie 200 jaar Kamp van Zeist in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg.

L. VISSER

Kampweg door kamp I

Bij de beschrijving van het Interneringskamp Zeist wordt vermeld, dat er van de Belgische militairen die daar van 1914 tot 1918 doorbrachten velen stierven door de barre omstandigheden zoals voedselgebrek. Als reactie op de slechte omstandigheden brak er een opstand uit, waarbij acht Belgen door Nederlandse bewakers werden doodgeschoten.

Het is bekend dat zij daar aanvankelijk onder barre omstandigheden leefden, maar dat er Belgen stierven door voedselgebrek is niet juist.

Over de omstandigheden in het Kamp, over de opstand en de hulp die daarna geboden is om het lot van de Belgische soldaten te verbeteren is mij uit onderzoek het volgende gebleken.

De omstandigheden

Toen in 1914 het Belgische Leger door het Duitse leger was verslagen weken er 30.000 Belgische militairen uit naar Nederland. De Nederlandse regering wilde neutraal blijven en de Belgische soldaten werden dus ontwapend, geïnterneerd en voorlopig ondergebracht in

schiet maar' gaf luitenant Mallinckrodt het bevel een salvo af te vuren. Toen de stenenregen opnieuw begon werd nog tweemaal een salvo afgevuurd. Pas toen namen de opstandelingen de vlucht. Zes en twintig geïnterneerden bleken te zijn getroffen, waarvan acht met dodelijke afloop.

De commentaren in de pers op de dramatische gebeurtenissen in Kamp Zeist waren in het algemeen zeer scherp. Het kamerlid P.J. Troelstra interpelleerde de minister van Oorlog N. Bosboom over de gebeurtenissen in Kamp Zeist. Op 2 januari 1915 zond minister het verslag van een door hem ingesteld onderzoek naar de Tweede Kamer. Zijn eindconclusie was, dat het aan een tijdig en krachtdadig ingrijpen, hoe treurig ook in zijn gevolgen, te danken was dat erger werd voorkomen. Ware anders gehandeld, dan zou ongetwijfeld de geest van verzet zich nog krachtiger hebben ontwikkeld en tot ernstiger ongeregeldheden hebben gegeven, aldus de minister.

Het drama van Zeist had overigens wel indruk gemaakt op de publieke opinie. De belangstelling voor het lot van de geïnterneerden groeide. Niet alleen in Nederland en België, maar ook in Scandinavië en zelfs in Zuid-Afrika werden hulporganisaties in het leven geroepen.

Initiatieven tot lotsverbetering

Vanaf begin januari kreeg een aantal geïnterneerden van onberispelijk gedrag verlof om zich enkele uren per dag buiten het kamp te begeven. Ze moesten dan elke keer wel de belofte afleggen dat geen ontsnappingspoging zou worden ondernomen. Later versoepelde deze verlofregeling steeds meer. De meeste geïnterneerden mochten zich toen tweetot viermaal per week binnen een straal van acht kilometer buiten het kamp ophouden. Gehuwde geïnterneerden mochten hun families uit België laten overkomen en zich in de omgeving van het kamp vestigen. In korte tijd werden er in Nederland zeven gezinsdorpen of vrouwenkampen gevestigd.

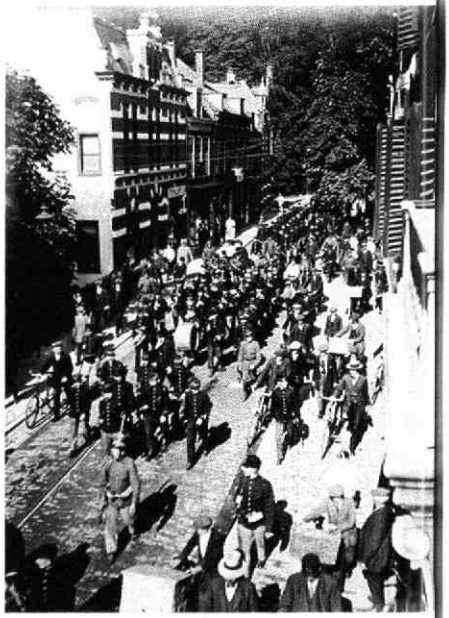

Belgische soldaten in de 1ste Dorpsstraat.

Ook in Zeist werden er initiatieven ontwikkeld om het leven van de geïnterneerden wat meer draagbaar te maken.

Op 21 april 1915 stond er in de Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken een verzoek om planten en heesters beschikbaar te stellen voor de geïnterneerde Belgen om hun eentonig verblijf tot een kleine tuinstad op de heide te maken, een soort lusthof met perken vol geuren en kleuren. De planten konden afgeleverd worden bij mevrouw C.J. Luiking - Honig, Stationslaan 4.

In de krant van 1 mei stond een opsomming van alles wat ingeleverd was, waaronder een belangrijke zending planten en heesters van de firma Abbing en 500 zakjes bloemzaad van de firma Turkenburg. Ook vele particulieren hadden planten en struiken beschikbaar gesteld.

Inmiddels was er behoefte aan harken, gieters en kippengaas. Ook aan die verzoeken werd ruimschoots voldaan. Wekelijks stond er een verslag in de krant van alle beschikbaar gestelde artikelen en steeds waren er weer andere wensen. Op 26 juni meldde mevrouw Luiking dat er genoeg kippen en hokken waren. Er was nog wel behoefte aan gewone stoelen en bankjes en aan kleine biggetjes. Ook die zullen er ongetwijfeld bij haar zijn afgeleverd.

Op 11 september 1915 gaf een Belgisch harmoniemuziekgezelschap in de tuin van Hotel Broedergemeente (Hermitage, LV) een concert waarvan de opbrengst bestemd was voor de vrouwen van de geïnterneerden. Er was een plan om in Soesterberg twee barakken te bouwen met vijftig kamers voor de vrouwen van de Belgische soldaten.

Op donderdag 2 maart 1916 werd in Soesterberg op de plaats van de huidige Meijerij het Albertdorp geopend door regeringscommissaris F.W. baron van Tuyll van Serooskerken van Velzen.

Hij bracht hulde aan de initiatiefneemster mevr. Luiking, die op haar beurt de zeventigjarige ijveraarster, mevr. L.A.E. van Tuyll van Serooskerken van Vleuten—van Utenhove bedankte voor het vele dat zij had gedaan. Zij bedankte ook de heer J. Blooker voor het belangeloos afstaan van de terreinen waar het Albertdorp was verrezen en waar 100 vrouwen en 196 kinderen waren ondergebracht.

Op 6 mei 1916 verscheen er een oproep van mevrouw Luiking in de Weekbode voor geld en goederen voor het Albertdorp. Er was vooral kleding nodig voor baby's, waarvan er binnen afzienbare tijd ruim dertig werden verwacht.

Op 29 juli 1916 werden er spullen gevraagd voor een te houden bazar. Voor de mannen afvalproducten zoals theelood, capsules en sigarenkistjes om er gebruiksvoorwerpen van te maken en voor de vrouwen kleding en stoffen.

Op 21 oktober 1916 was er behoefte aan kachels, fornuizen en kinderwagens.

Naast het inzamelen van materiële zaken hebben diverse comité's in Zeist zich ingezet om ontspanning en vermaak te brengen in het saaie kampleven.

Met name ds. E.B. Couveé, mw. A.M. Kuitenbrouwer, jkvr. M. de Pesters en jkvr. J.M.E. van de Poll hebben zich daarvoor ingezet.

schiet maar' gaf luitenant Mallinckrodt het bevel een salvo af te vuren. Toen de stenenregen opnieuw begon werd nog tweemaal een salvo afgevuurd. Pas toen namen de opstandelingen de vlucht. Zes en twintig geïnterneerden bleken te zijn getroffen, waarvan acht met dodelijke afloop.

De commentaren in de pers op de dramatische gebeurtenissen in Kamp Zeist waren in het algemeen zeer scherp. Het kamerlid P.J. Troelstra interpelleerde de minister van Oorlog N. Bosboom over de gebeurtenissen in Kamp Zeist. Op 2 januari 1915 zond minister het verslag van een door hem ingesteld onderzoek naar de Tweede Kamer. Zijn eindconclusie was, dat het aan een tijdig en krachtdadig ingrijpen, hoe treurig ook in zijn gevolgen, te danken was dat erger werd voorkomen. Ware anders gehandeld, dan zou ongetwijfeld de geest van verzet zich nog krachtiger hebben ontwikkeld en tot ernstiger ongeregeldheden hebben gegeven, aldus de minister.

Het drama van Zeist had overigens wel indruk gemaakt op de publieke opinie. De belangstelling voor het lot van de geïnterneerden groeide. Niet alleen in Nederland en België, maar ook in Scandinavië en zelfs in Zuid-Afrika werden hulporganisaties in het leven geroepen.

Initiatieven tot lotsverbetering

Vanaf begin januari kreeg een aantal geïnterneerden van onberispelijk gedrag verlof om zich enkele uren per dag buiten het kamp te begeven. Ze moesten dan elke keer wel de belofte afleggen dat geen ontsnappingspoging zou worden ondernomen. Later versoepelde deze verlofregeling steeds meer. De meeste geïnterneerden mochten zich toen tweetot viermaal per week binnen een straal van acht kilometer buiten het kamp ophouden. Gehuwde geïnterneerden mochten hun families uit België laten overkomen en zich in de omgeving van het kamp vestigen. In korte tijd werden er in Nederland zeven gezinsdorpen of vrouwenkampen gevestigd.

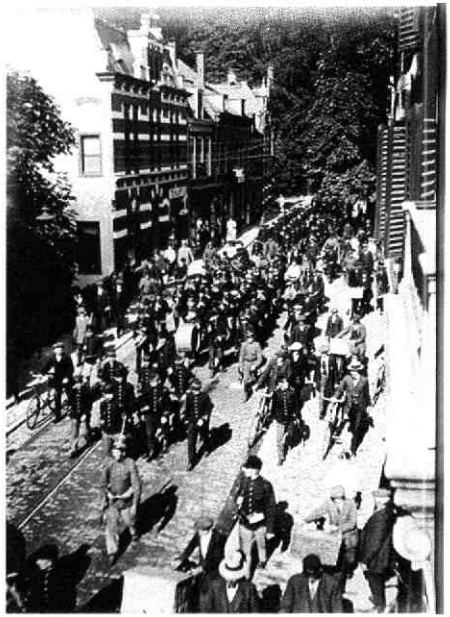

Belgische soldaten in de 1ste Dorpsstraat.

Ook in Zeist werden er initiatieven ontwikkeld om het leven van de geïnterneerden wat meer draagbaar te maken.

Op 21 april 1915 stond er in de Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken een verzoek om planten en heesters beschikbaar te stellen voor de geïnterneerde Belgen om hun eentonig verblijf tot een kleine tuinstad op de heide te maken, een soort lusthof met perken vol geuren en kleuren. De planten konden afgeleverd worden bij mevrouw C.J. Luiking - Honig, Stationslaan 4.

In de krant van 1 mei stond een opsomming van alles wat ingeleverd was, waaronder een belangrijke zending planten en heesters van de firma Abbing en 500 zakjes bloemzaad van de firma Turkenburg. Ook vele particulieren hadden planten en struiken beschikbaar gesteld.

Inmiddels was er behoefte aan harken, gieters en kippengaas. Ook aan die verzoeken werd ruimschoots voldaan. Wekelijks stond er een verslag in de krant van alle beschikbaar gestelde artikelen en steeds waren er weer andere wensen. Op 26 juni meldde mevrouw Luiking dat er genoeg kippen en hokken waren. Er was nog wel behoefte aan gewone stoelen en bankjes en aan kleine biggetjes. Ook die zullen er ongetwijfeld bij haar zijn afgeleverd.

Op 11 september 1915 gaf een Belgisch harmoniemuziekgezelschap in de tuin van Hotel Broedergemeente (Hermitage, LV) een concert waarvan de opbrengst bestemd was voor de vrouwen van de geïnterneerden. Er was een plan om in Soesterberg twee barakken te bouwen met vijftig kamers voor de vrouwen van de Belgische soldaten.

Op donderdag 2 maart 1916 werd in Soesterberg op de plaats van de huidige Meijerij het Albertdorp geopend door regeringscommissaris F.W. baron van Tuyll van Serooskerken van Velzen.

Hij bracht hulde aan de initiatiefneemster mevr. Luiking, die op haar beurt de zeventigjarige ijveraarster, mevr. L.A.E. van Tuyll van Serooskerken van Vleuten—van Utenhove bedankte voor het vele dat zij had gedaan. Zij bedankte ook de heer J. Blooker voor het belangeloos afstaan van de terreinen waar het Albertdorp was verrezen en waar 100 vrouwen en 196 kinderen waren ondergebracht.

Op 6 mei 1916 verscheen er een oproep van mevrouw Luiking in de Weekbode voor geld en goederen voor het Albertdorp. Er was vooral kleding nodig voor baby's, waarvan er binnen afzienbare tijd ruim dertig werden verwacht.

Op 29 juli 1916 werden er spullen gevraagd voor een te houden bazar. Voor de mannen afvalproducten zoals theelood, capsules en sigarenkistjes om er gebruiksvoorwerpen van te maken en voor de vrouwen kleding en stoffen.

Op 21 oktober 1916 was er behoefte aan kachels, fornuizen en kinderwagens.

Naast het inzamelen van materiële zaken hebben diverse comité's in Zeist zich ingezet om ontspanning en vermaak te brengen in het saaie kampleven.

Met name ds. E.B. Couveé, mw. A.M. Kuitenbrouwer, jkvr. M. de Pesters en jkvr. J.M.E. van de Poll hebben zich daarvoor ingezet.

Vanaf 1915 waren er ook verschillende initiatieven op het gebied van de educatie.

Nederlandse en Belgische burgercomités boden de gelegenheid zich te ontwikkelen door middel van een degelijke basisopleiding en of beroepsopleiding.

In het in België gepubliceerde dagboek van Jan Allemeersch, geboren te Moerkerke op 17 september 1882, soldaat bij het 4de linieregiment, worden die opleidingen ook genoemd.

Op 25 augustus 1915 geeft hij de volgende beschrijving van het leven in het Kamp:

'Bij het blazen van de reveil, om half zeven, springt een ieder uit zijn bed; de dekens gevouwen, de stroozakken aan de kant gelegd, de hangmatten opgerold. In enkele oogenblikken is de kamer gereed, zijn de mannen gewassen en zitten ze aan de ontbijttafel; de een heeft een plankje, de ander een bankje en gelukkig hij die zich een klein tafeltje van een paar voeten hoog kon aanschaffen of vervaardigen, van ieder wordt hij benijd. De koffie wordt gedeeld; men noemt het koffie, maar het zou soms evengoed schotelwater kunnen gedoopt worden; nu dat zijn de soldaten reeds van over ouds gewend. De broodjes worden druk aangesproken, ten minste als ze niet te zuur zijn.'

Hierna komt een verslag van de protesten tegen de dagelijkse corveedienst waarna hij vervolgt:

'Op een uurtje is alles afgeloopen, dan is elkeen wie niet voor de schop is uitgekozen vrij te doen wat hij wil. De een ziet men met hout van sigarenbakjes en andere kistjes allerhande aardige voorwerpen vervaardigen b.v. naaikastjes, kaders voor portretten enz. Anderen maken ringen van verschillende modellen van een aluminium lepel, ofwel uit een der laatste nieuwe Hollandsche Guldens of koperen stuivers, ook het zilverpapier wordt tot ringen gegoten, waarin dan een zilveren dubbeltje den ecusson vervangt. Nog anderen vervaardigen fijne en sterke horlogieketingen uit een weinig paardenhaar. De beenen uit de keuken worden tot blinkens toe effen gemaakt om dan broches, met namen, uit te zagen. De blikjes waarin de gecondenseerde melk in de keuken gebracht wordt, worden zorgvuldig opgeraapt, netjes gekuist en tot uiterst practische drinkbekers vervaardigd.

Om acht uur beginnen de lessen; behalve gewone herhalingslessen kan men hier ook Engelsch, Fransch, Vlaamsch, Spaansch, Italiaansch en Esperanto leeren. Ook voor de liefhebbers van stenografie, boekhouden, telegrafie met of zonder draad, muziek enz. bestaat gelegenheid zich te oefenen onder leiding van ervaren meesters. In een beroepsschool houden talrijke leraren zich volledig met het aanleren van alle mogelijke vakken bezig. Men ziet er de werklieden der hout- en metaalnijverheid, evenals kleermakers, schilders, coiffeurs, boom- en bloemkweek, koordendraaiers enz.

Tegenwoordig is het getal leeraren tot honderd vijftig geklommen en worden de lessen door zeven duidend der geïnterneerden gevolgd'.

Dan volgt een opsomming van spel-

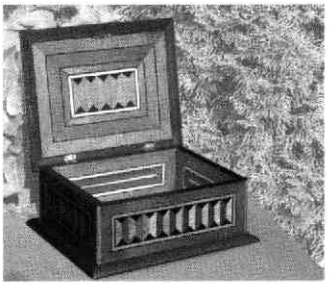

Een fraaie naaidoos gemaakt in Kamp Zeist

en sportmogelijkheden op een daarvoor ingericht sportterrein, waar ongeveer duizend soldaten aan deelnamen. Ten dienste van de driehonderd gymnasten, turners en schermers was een prachtige turn- en schermzaal beschikbaar. Verder waren er vier muziekkorpsen, een fanfare, twee harmoniekorpsen en een symfonieorkest. Er waren ook bioscoopvoorstellingen en toneeluitvoeringen, waarvoor veel belangstelling bestond.

De Zeistenaar Henk van de Heuvel schrijft in 'Oud Zeist' over het Interneringskamp:

'In de oorlog 1914 – 1918, waar we wonderlijk buiten zijn gebleven, kwamen veel Belgen over onze grens en werden ondergebracht in een barakkenkamp in Soesterberg. Drie of vier maal per week kwamen grote groepen een mars maken naar Zeist...

De jeugd van Zeist had al vlug door dat ze zich bezig hielden met het maken van ringen, die gemaakt werden van gesmolten zilverpapier, waarvoor door genoemde jongelui uit onze gemeente nogal belangstelling bestond. Veel relaties werden aangeknoopt om, na het benodigde portie zilverpapier verzameld te hebben, in het bezit te komen van zo'n begeerde ring.'

Al lopende naast de formatie werden zaken gedaan, bijv. door ruiling van sigaretten of andere dingen, waar van Belgische zijde vraag naar was.

'De grootste moeilijkheid was om de juiste soldaat na enkele dagen terug te vinden omdat ze niet altijd op dezelfde plaats liepen en uittreden uit het gelid voor hun verboden was.

Ook voetballen was in het kamp een geliefde bezigheid en er werden van tijd tot tijd wedstrijden georganiseerd tegen clubs van buiten het kamp. Veel clubs, veelal samengesteld uit diverse buurten van Zeist, zijn er in die tijd te gast geweest'.

Door de massale tewerkstelling in Nederlandse bedrijven verlieten steeds meer geïnterneerden de kampen.

Toen in 1918 geruchten de ronde deden, dat Kamp Harderwijk zou worden overgebracht naar Kamp Zeist verzocht de Harderwijkse middenstand de militaire autoriteiten met klem het kamp te laten voortbestaan.

Blijkbaar heeft dat verzoek resultaat gehad, want op 18 augustus 1918 besloot de minister van Oorlog dat het depot Zeist zou worden verenigd met depot Harderwijk.

Onmiddellijk na voorlezing van het besluit werd er in Kamp Zeist een vergadering belegd. Aan het eind van de bijeenkomst werd besloten een telegram

aan de koningin te sturen met het verzoek haar tussenkomst te verlenen tot herroeping van het besluit tot overplaatsing.

Het heeft niet mogen baten. Vanaf 2 september begon de overplaatsing van de resterende 4856 geïnterneerden van Zeist naar Harderwijk. Veel tijd om zich aan de nieuwe omgeving aan te passen hadden zij niet. Enkele weken later was de oorlog voorbij.

Omdat Nederland vasthield aan het principe dat pas onderhandelingen over vrijlating van de geïnterneerden konden beginnen nadat de wapenstilstand getekend zou zijn, duurde het nog tot december 1918 voor de repatriëring kon beginnen

Het vierjarig verblijf van de Belgische soldaten heeft in Zeist weinig sporen nagelaten. Af en toen duikt er een naaidoos of een schilderijlijstje op dat in Kamp Zeist is gemaakt of komen op een tentoonstelling de Belgen weer eens in beeld.

Alles overziende kan worden vastgesteld dat het verblijf in Nederland voor veel geïnterneerden een moeilijke maar toch vruchtbare tijd is geweest

Een oud-geïnterneerde uit Kamp Zeist heeft dat ooit als volgt verwoord:

'Ten koste van onze stoffelijke verarming hebben wij een geestelijke verrijking verworven'.

Een blijvende herinnering aan de Belgische vluchtelingen is het in Amersfoort gebouwde Belgenmonument.

Bronnen en literatuur

- Archief der gemeente Zeist:
- *Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken*, 1914 - 1918.
- Uit het dagboek van een Moerkerkenaar, geinterneerd te Zeist 1914 – 1918 *'Rond de Poldertorens'*
- Heuvel, Henk v.d., *Oud Zeist* (met persoonlijke memoires) vanaf omstreeks 1910 - 1950 – 1960, z.pl., z.j.
- Hendrickx -van der Avert, M.L.C., *De opstand in het Interneringskamp op 3 december 1914*. Een onderzoek naar de oorzaken en het verloop van de gebeurtenissen, Amersfoort, 1985
- *Vluchten voor "de groote oorlog" Belgen in Nederland 1914 - 1918*, Spiegel Historiael. Nr. 1 (1989) p. 2 - 8

Het Belgenmonument in Amersfoort.

Uit de collectie gelicht (3)

Een andere ambtsketen

JAN HEIN HEIMEL

In september jl leverde het Zeister Historisch Genootschap een bijdrage aan de tentoonstelling *Mens en Zeist*, die in samenwerking met fotogroep *De Essentie* en de schilder- en tekenclub *De Toets* in Slot Zeist werd gehouden. Wij hebben foto's en objecten laten zien, die betrekking hebben op de burgemeesters van Zeist: Van Van Bern tot Boekhoven.

Een koperen ambtsketen trok speciale aandacht. JanHein Heimel, Landgoed Schoonoord-deskundige, vertelt over de achtergrond van dit bijzondere object in onze collectie.

Eén van de vele bijzondere objecten die in de loop der jaren in de collectie van het Zeister Historisch Genootschap opgenomen zijn, is de ambtsketen van de burgemeester van Oud-Seyst.

Toen in 1909 in Zeist op het landgoed Schoonoord de eerste internationale Tuinbouwtentoonstelling in Nederland gehouden werd, was er ook toen al de behoefte om naast de tentoonstelling andere publiekstrekkers te kunnen bieden. Dat werd een kermis en een nagebouwd 17de-eeuws stadje: Oud-Seyst. In het decembernummer van Seijst in 1998 werd al over deze tuinbouwtentoonstelling geschreven.

Op een van de weilanden ten noorden van de Blikkenburgervaart en ten oosten van de Blikkenburgerlaan werden van hout een twintigtal gebouwen getimmerd met een duidelijk historische aanblik. Zowel koningin-moeder Emma als prins Hendrik hebben niet alleen de Tuinbouwtentoonstelling bezocht maar ook Oud-Seyst. Zij werden daar ontvangen door de 'Burgemeester van Oud-Seyst' de heer Matthias Duys. Om zijn tijdelijke status te benadrukken was er ter gelegenheid van de tentoonstelling een speciale, koperen, ambtsketen voor hem gemaakt.

Deze keten bestaat uit 36 schakels en een ronde penning met een diameter van 60 mm en een dikte van 3,8 mm. Aan de voorzijde staan de letters *OUD SEYST*. Aan de achterzijde staat geen tekst vermeld. Deze keten is in 1981 door een kleinzoon van Matthias Duys aan het Zeister Historisch Genootschap geschonken. Mattias Duys woonde destijds aan de Utrechtseweg in huize *Nieuweroord* thans *Lenteleven* geheten.

Filmvoorstelling

De nieuwe film over het 'Stationsgebied' in Zeist, is de tweede DVD die wij hebben uitgegeven. De première was een groot succes, de Marsmanzaal in Figi was in korte tijd helemaal gevuld en wij hebben diverse mensen moeten teleurstellen, zij konden er niet meer in. Een tweede voorstelling is gegeven in het Lichtpunt bij de Nieuwe Kerk aan de Boulevard. Wij hebben al ruim 200 dvd's verkocht.
Hebt u deze DVD of die van de Bevrijding nog niet? Op de Middellaan 6 zijn zij te koop.

Lustrum 2006

In 2006 zal ons Genootschap 55 jaar bestaan. We willen in dit lustrumjaar aan diverse aspecten van 'de jaren vijftig' aandacht besteden. We gaan een project met scholen uitvoeren, we willen weer een nieuwe film uitbrengen, publicaties in Seijst etc. U hoort hierover verder in 2006.

Maar ook nu weer de vraag, wanneer u materiaal heeft in de vorm van foto's en/of films over de jaren vijftig van de twintigste eeuw in Zeist hebben wij daar interesse voor.
Wij hopen weer op veel reacties.

Zilver-Kamer

De Stichting de Zilver-Kamer is onlangs opgericht. Zij heeft tot doel: 'het tentoonstellen van zilveren en verzilverde voorwerpen, bij voorkeur vervaardigd in de gemeente Zeist, in een daartoe ingerichte ruimte in de gemeente Zeist en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdeling verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords'.
Via de voorzitter is ons Genootschap bij deze Stichting betrokken.

Namens het bestuur,
Flora de Vrijer, voorzitter.

Nieuwe Donateurs

De heer A. Dekker ..... ZEIST
De heer J.A.S. Boomgaardt ..... ZEIST
De heer J.M. Ruijgers ..... ZEIST
De heer H. Oostland ..... NIEUW-VENNEP
De heer H.J.D. Beens ..... BOSCH EN DUIN
Familie van de Kant ..... ZEIST
De heer A.C. Landzaat ..... ZEIST
De heer T.J.M. de Goede ..... ZEIST
De heer F.C. Mensinga ..... ZEIST
De heer A.C.P. van Koten Niekerk ..... EMMEN
De heer J.F. Moens ..... ZEIST
De heer K.M. Odijk ..... ZEIST
De heer A.G. van der Neut ..... ZEIST
Pavia/ Het behouden huis ..... ZEIST
De heer C.A. van der Heijden ..... ZEIST
Mevrouw M.B. Zwiep-Hoogendam ..... ZEIST
De heer C.J.K. Suvaal ..... ZEIST
De heer O.H.A. Jonker ..... ZEIST
Mevrouw J.J. van Duinkerken-Klijn ..... ZEIST
De heer A. van Kuijk ..... ZEIST
De heer C.A. Drogendijk ..... ZEIST
De heer J.C. van Olden ..... AUSTERLITZ
De heer D. Bloemendal ..... ZEIST
De heer H.C. den Blanken ..... ZEIST
De heer P. Nijssen ..... ZEIST

De heer C. Knoop .....ZEIST
De heer Th. Groot.....ZEIST
De heer J.J. van Gemeren, ...ZEIST
De heer en mevrouw Bos Waaldijk .....ZEIST

Bezoekadres: Middellaan 6, Zeist, (030) 691 63 88

Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting

Ook u kunt donateur worden van het Zeister Historisch Genootschap.
Donateurs ontvangen 4 maal per jaar ons blad Seijst.
De minimum bijdrage is €16,50 per jaar.
Meld u aan per post of e-mail en vermeld daarbij uw naam en voorletters, adres, postcode en woonplaats.

Zeister Historisch Genootschap
Van de Poll Stichting
Postbus 342 , 3700 AH Zeist
e-mail: info@zeist-historie.nl

Wacht met betalen tot u een bevestiging en een acceptgiro heeft ontvangen.

Inhoudsopgave 2005

Onderwerp	Auteur	nr.	blz.
1. Artikelen			
De oorlogsmonumenten in Zeist.	R.P.M. Rhoen	1-2	3
Schilderij landhuis Pavia	Nelleriek Boucher	1-2	58
De voorzittershamer	Fred Steensma	1-2	61
Kerken in Zeist	Ria Efdée	3	71
Een rondgang door het dorp Zeist, 1805-1850	R.P.M. Rhoen	4	103
Het Interneringskamp Zeist	L. Visser	4	123
Een andere ambtsketen.	Jan Hein Heimel	4	131
2 Verenigingsnieuws			
Jaarverslag 2004	Flora de Vrijer	1	52
Mededelingen van het bestuur	Flora de Vrijer	1	64
Mededelingen van het bestuur	Flora de Vrijer	3	100
Mededelingen van het bestuur	Flora de Vrijer	4	132
3 Diversen			
Programma Open Monumentendag 2005		3	96
Inhoudsopgave 2005		4	134

Zeister Historisch Genootschap
Van de Poll Stichting
wenst u een voorspoedig 2006

Zeister Historisch Genootschap
Van de Poll Stichting

Het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting, voorheen de Van de Poll Stichtmg, is opgericht in 1951. De stichting heeft ten doel het bevorderen en verbreiden van de kennis omtrent de geschiedenis van Zeist en wat daarmee verband houdt, alsmede het aankweken van belangstelling daarvoor in ruime kring. De stichting tracht dit doel te bereiken door:
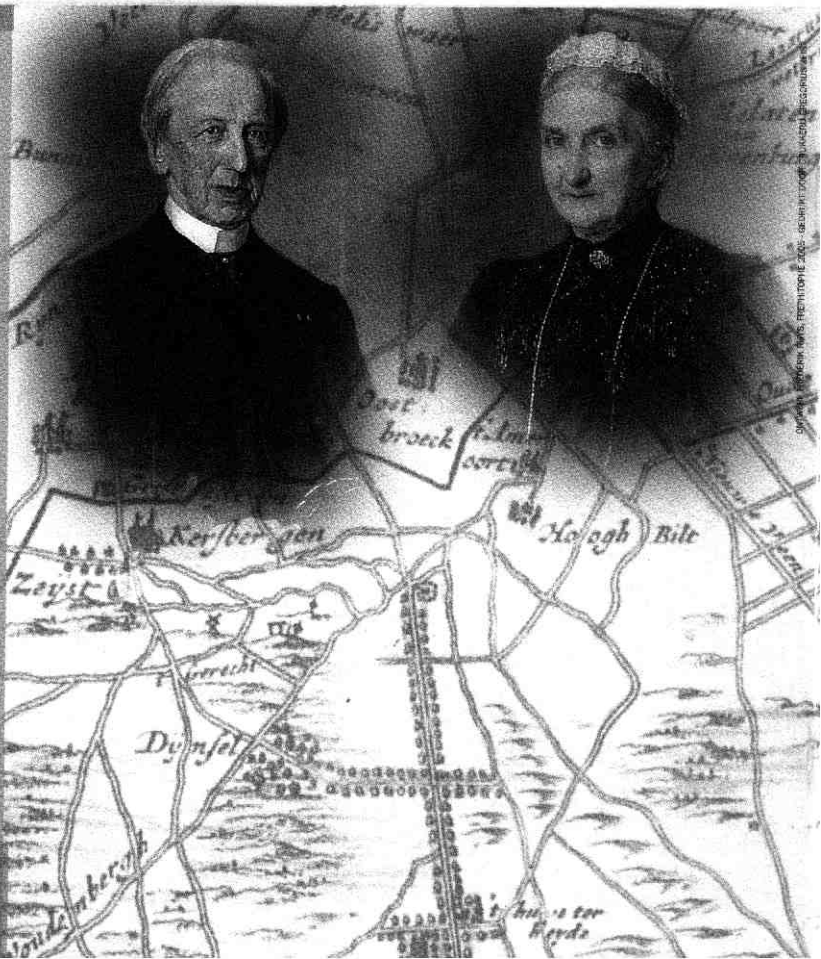
- het verzamelen van platen, kaarten, foto's, films, boeken, documenten, informatiedragers en andere voorwerpen betrekking hebbende op de geschiedenis van Zeist en wat daarmee verband houdt;
- het bewaren, onderhouden en exposeren van de gevormde collectie;
- het uitgeven van geschriften en films;
- het organiseren van tentoonstellingen, lezingen, excursies en filmvoorstellingen.